ION AGÂRBICEANU

DE

DIMITRIE VATAMANIUC

ION AGÂRBICEANU

Coperta colecției : Cristea Müller

DIMITRIE VATAMANIUC

ION AGÂRBICEANU

EDITURA ALBATROS

INTRODUCERE

Ion Agârbiceanu se naște la 19 septembrie 1882, în Cenade, comună din apropierea Blajului. „Sat așezat în fundul unei căldări — scrie Agârbiceanu — în care pe drum de șes nu se poate pătrunde decît pe o singură vale, valea Cenăzii, care se varsă, cînd are apă, în Tîrnava Mare, la vro șapte km departe de comună [...]. Cenadea are hotar mare, cu pășuni întinse, cu multe păduri. Dar calitatea pămîntului — dealuri, gorgane și măguri — în mare parte e mijlocie, avînd mult teren de dos, și la înălțimi remarcabile. Măgura numită «la Comandă» e unul din cele mai înalte puncte din Ardealul nemuntos [...]. Oamenii sînt harnici și curați și mulți știutori de carte încă înainte c-o jumătate de veac. [1]"

Bunicul dinspre tată al povestitorului s-ar fi numit Vasile Boariu, fiind originar din Agârbiciu, comună situată pe linia ferată Copșa Mică — Sibiu. Ajunge în Cenade, ca pădurar, unde se însoară și și-ar fi luat nume nou, după localitatea de unde ve-

[1] I. Agârbiceanu, *Mărturisiri*, în *Revista Fundațiilor regale*, VIII, nr. 12, decembrie 1941.

nise [1]. O conscripţie din 1746 arată însă că Agârbiceni şi Boari se întîlnesc şi în comuna Siclău, din comitatul Arad [2]. Ei fac parte, pînă la această dată, din „graniţa militară ilirică“, înfiinţată de Curtea din Viena, în 1699, în urma păcii de la Karlowitz, cu menirea de a fi o stavilă în calea ameninţării turceşti. Conscripţia din 1746 înregistrează între „militarii ilirici“ şi familiile Slavici şi Borlea, din care descinde Ioan Slavici [3]. „Militarii ilirici“ se bucurau de privilegii fiscale şi confesionale, dar în urma „conscrierii“ din 1746, cînd sînd încadraţi în administraţia comitatelor, ei devin iobagi. Cercetări viitoare vor arăta şi ce legături există între familia povestitorului şi cele înregistrate în conscripţiile din secolul al XVIII-lea. Se desprinde însă din documente, atîtea cîte se cunosc, că povestitorul coboară dintr-o familie veche şi răspîndită şi dincolo de hotarele cîmpiei transilvănene.

Ion Agârbiceanu este al doilea din cei opt copii ai lui Nicolae Aghirbicean, cum se înseamnă în unele documente, şi ai Anei, coborîtoare şi ea dintr-o veche familie, Olariu, nume foarte răspîndit în onomastica poporului nostru. Povestitorul informează în *Mărturisiri* că şi tatăl său îndeplini în Cenade slujba de pădurar, ca prin 1902 să ajungă administrator al unei moşii, la Someş-Odorhei, în păr-

---

[1] Împrumutăm din *Mărturisiri*, deşi formează principala sursă de informare cu privire la viaţa şi activitatea povestitorului, numai acele date pentru care nu am putut merge direct la izvoare.

[2] Gh. Ciuhandu, *Românii din cîmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 21 (nota), pp. 141—142.

[3] D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut*, Bucureşti, 1968, p. 10 şi urm.

ţile Sălajului. Constatăm însă că el se declară numai arareori „vigil de pădure" şi mult mai des „econom" (agricultor). Nicolae Agârbiceanu era om cu ştiinţă de carte şi cînd în 1893 se iniţiază o colectă pentru gimnaziul din Blaj, el este, în Cenade, printre cei dintîi care subscrie [1]. Culege poezii populare şi chiar publică din ele în *Foaia poporului* din Sibiu [2], una dintre cele mai răspîndite publicaţii transilvănene. Se menţionează ca fiind din : „Cenade (Comitatul Albei inf.)", însă „culese de Iustina Agârbiceanu, şcolăriţă", fata mai mare a sa. Nicolae Agârbiceanu avea păreri anume despre clasele sociale, de vreme ce culege să trimită ziarului versuri ca acestea, de nu cumva le şi compusese el :

„Te-aş iubi, badeo, iubi,
Numai maica de n-ar şti,
Că măicuţa nu mă lasă
Să iubesc de orice clasă."

Mama povestitorului, Ana, era din Cenade şi coboară, cum arătam mai sus, din familia Olariu. Părinţii ei locuiau în afara satului, pe hotar şi, şcoala fiind departe, a rămas fără ştiinţă de carte. Îi plăcea natura „tare", cu trăsnete şi fulgere şi o înduioşau suferinţele oamenilor.

Ion Agârbiceanu îşi petrece copilăria în Cenade şi, ca orice băiat de ţăran, este trimis să pască vitele, iar cînd va fi mai mare ajută şi la muncile agrare. „Socotesc petrecerea în sînul naturii din primii ani ai copilăriei — scrie el în *Mărturisiri* — ca

---

[1] *Unirea,* IV, nr. 18, 5 mai 1894.
[2] *Foaia poporului,* II, nr. 6, 20 februarie/4 martie 1894.

și vacanțele de vară petrecute în același fel, ca epoca cea mai importantă pentru receptivitatea mea sensitivă. Pînă azi izolarea în singurătatea naturii e cea mai răcoritoare odihnă pentru mine. Și niciodată nu doresc, nu simt necesitatea unei tovărășii, în mijlocul firii. Impresiile de atunci au reînviat în orice descriere de natură din lucrările mele."

Învață carte cu Munteanu, „dăscăluțu", care umbla îmbrăcat în port țărănesc și care i-a servit ca prototip pentru unele figuri din opera sa. Urmează, în sat, primele clase primare. În 1891 începe și clasa a III-a, pe care o termină la Blaj, unde frecventează, în anul școlar 1891/92, clasa a IV-a. În anul școlar 1892/93 îl găsim înscris în clasa I a Gimnaziului superior din Blaj [1], unde va figura pînă la absolvire, în anul școlar 1899/1900. Gimnaziul superior din Blaj se numără printre cele cîteva licee românești de peste munți, cu vechi tradiții școlare și care dădeau o pregătire intelectuală, cu nimic mai prejos aceleia din colegiile, mult lăudate, din țările apusene. Gimnaziul superior se dezvoltă din Școala latinească, care a fost deschisă, în 1754, cu o clasă și a ajuns, în 1772, la cinci clase [2]. Se perindă pe la școlile din Blaj, în cursul deceniilor, profesori străluciți ca T. Cipariu, S. Bărnuțiu, Aron Pumnul, I. Micu Moldovan, Iacob Mureșianu, Augustin Bunea, Ioan Rațiu

[1] *Programa Gimnaziului superior, Preparandiei, Normei și Școalei de fetițe din Blasiu pe anul scolastic 1892/93*, Blaj, 1893, p. 44. Din acest anuar scoatem toate informațiile privind studiile liceale ale lui Agârbiceanu. Tot aici se menționează că părinții săi erau „economi", iar în *Programa* pe 1898/99, cînd frecventează clasa a VII-a, se însemnă „vigil de pădure" (p. 82).

[2] I. Rațiu, *Blajul*, Brașov, 1911, p. 8.

și mulți alții.[1] Munca științifică ocupă în activitatea lor un loc important, afirmîndu-se îndeosebi în cercetări de filologie și istorie națională.

Materiile de studiu nu puteau fi atrăgătoare pentru școlarii din primele clase. Deși cursurile erau, cele mai adesea, aride, Agârbiceanu se adaptează la programul sever al școlii și obține rezultate excelente. „În cl. V încetaseră doctrinele seci, uscate, din liceul inferior : învățam istorie, botanică, zoologie, stilistică, retorică, traducem din clasicii latini. Gramatica o mai învățam numai pentru limba greacă ; propunerea ei începea în cl. V-a. Dar începură deodată să mă intereseze în mare măsură și matematicele, geometria și îndeosebi fizica. Simțeam uneori o mare încîntare mirată cînd prin științele ce studiam îmi părea că se deschid perspective nemărginite de a vedea în lume și în viață.“ *„Programa...* Gimnaziului superior arată că el obține, în adevăr, la materiile de studiu, calificativul „eminente“, care alternează cu „bine“, iar la examenul de bacalaureat, în iunie 1900, este declarat „matur cu eminente“ [2]. Materiile din care se dă examenul sînt limba și literatura română, maghiară, latină, greacă, germană, precum și matematică. Să mai notăm că, școlar eminent, primește în clasa a VIII-a, „stipendiu“ (bursă) din fondul Șuluțiu [3]. Se desprinde din documente că povestitorul manifestă predilecție, pentru limbi străine și literatură.

---

[1] N. Comșa, *Dascălii Blajului,* Blaj, 1940. Se indică și lucrările lor.

[2] *Programa... pe anul scolastic 1899/1900,* Blaj, 1900, p. 83. Și *Unirea,* X, nr. 23, 9 iulie 1900.

[3] *Programa... pe anul scolastic 1899/1900,* p. 55. Numele povestitorului este ortografiat : „Ion Aghirbicean“.

Gimnaziul superior din Blaj dispunea de o bibliotecă bogată, din care nu lipseau operele scriitorilor români și nici publicațiile literare, atît de dincolo, cît și de dincoace de munți. Agârbiceanu studiază sub îndrumarea lui Gavril Precup, profesorul de română, iar din clasa a VI-a și diriginte, „toată literatura românească — cum informează în *Mărturisiri* — începînd de la Văcărești pînă la Coșbuc și de la Negruzzi pînă la Slavici și Vlahuță". Citește și cronicarii — în ediția lui Kogălniceanu, și *Cuvente den bĕtreni* de B. P. Hasdeu. Să mai alăturăm la acestea și crestomațiile lui T. Cipariu din vechile texte românești. Scriitorul său preferat este N. Gane, căruia îi ia locul, curînd, M. Sadoveanu. Studiază, sub îndrumarea lui G. Precup, și limba și literatura latină, precum și propedeutica (filosofia). Se cuvine să se acorde importanță și manualelor școlare la limbile străine. Ele erau concepute ca niște crestomații și dădeau o bună orientare în literatura universală.

Societatea de lectură a Gimnaziului superior din Blaj este frecventată, ca și cele de la celelalte licee românești de peste munți, potrivit prevederilor regulamentelor stăpînirii austro-ungare, numai de elevii din ultimele două clase. *Rapoartele* care se publică anual, în *Programa*... liceului, dau indicații, cele mai adesea cifrice, care nu ne ajută să cunoaștem activitatea membrilor societății de lectură. Agârbiceanu mărturisește că Gavril Precup este cel dintîi care vede în compozițiile sale școlare „ o licărire de talent". Se îndeletnicea și el cu scrisul și îl vedem publicînd lucrări în *Programa*... liceului, precum și în *Unirea,* foaia locală. Agârbiceanu de-

butează, în 8 iulie 1899, cu versuri, tot în *Unirea*, și preocupările sale literare devin cunoscute în cercuri mai largi decît cele școlare. Este ales în ședința din 21 septembrie 1899 secretar al Societății de lectură de la Gimnaziul din Blaj pentru anul școlar 1899/1900. Societatea ține vreo 28 de ședințe, dintre care 16 literare, și se citesc 36 de „operate" (lucrări), în marea majoritate „novele, critice, analize, folklorice" [1]. Se declamă din Alecsandri, Vlahuță, Coșbuc și chiar din Eminescu. Constatarea din urmă este importantă. Ea vine să ilustreze că, la un deceniu după apariția pamfletului lui Grama împotriva lui Eminescu [2], poezia sa își croise drum, triumfătoare, și în Societatea de lectură a gimnaziștilor blăjeni.

Studiile la Gimnaziul superior din Blaj au un rol decisiv în formarea umanistă a lui Agârbiceanu. Biserica exercită însă o influență puternică asupra povestitorului în alegerea carierei preoțești, spre care se îndreptau, de altfel, cel mai des fii de țărani de peste munți, fără posibilități materiale. Agârbiceanu se înscrie în toamna anului 1900 la Facultatea de teologie a Universității de științe din Budapesta, pe care o absolvă în 1904, cînd i se dă „absolutorium" (2 iulie). Studiază aici, în latinește, doctrinele teologice, care îi ocupă aproape tot timpul. Biblioteca seminarului, pe de altă parte, avea numai cărți

---

[1] *Programa... pe anul scolastic 1899/1900*, Blaj, 1900, p. 48.

[2] *Mihail Eminescu. Studiu criticu*, lucrarea la care ne referim se publică în *Unirea*, I, nr. 17, 25 aprilie 1891 — nr. 34, 22 august și în volum. „Eminescu n-a fost — scrie Grama — nice geniu, nice cuprins de lumea ideală, ci un biet versificator", p. 4.

teologice şi puţine istorice şi nu poate face nici lecturi literare. Materiile care se predau i se par, în primii ani, cum singur spune, „absurde", afară de logică, psihologie şi metafizică. Manifestă interese pentru aceste discipline în linia unor preocupări mai vechi ale sale. Căci Gavril Precup, profesorul său de la Gimnaziul superior din Blaj, preda la propedeutică tocmai aceste materii.

Există în mărturisirile lui Agârbiceanu, ca şi în scrierile sale, un bogat material care ilustrează că nu a îmbrăţişat cariera preoţească fără dificultăţi. Încă din ultimii ani de liceu trece prin stări sufleteşti contradictorii şi-şi caută refugiu în mijlocul naturii şi în îndeletnicirile literare. Concepţia ţărănească despre viaţă formează o stavilă în calea acceptării misticismului şi a practicilor religioase. Era obligat, ca student la teologie, să se supună lor şi se învinuieşte pe sine, dar îşi învinuieşte şi superiorii şi colegii de „ipocrizie religioasă". Judecînd lucrurile în lumina unor asemenea date, apare pe deplin plauzibilă afirmaţia din *Mărturisiri*, potrivit căreia s-ar fi decis, încă după primul an, să părăsească studiile teologice. Trece prin crize de conştiinţă, care formează şi materia unor scrieri ale sale, spre a descoperi în credinţă, susţine el, drumul cel adevărat, pe care va merge de aici înainte. Documentele nu-i confirmă, însă, spusele. Nici după terminarea teologiei nu era decis să îmbrăţişeze cariera preoţească. Stă mărturie, în acest sens, chiar hotărîrea de a se întoarce, în toamna anului 1905, la Budapesta, să studieze „limbile clasice şi istoria". Se gîndea, neîndoios, să se specializeze în aceste discipline spre a intra în învăţămînt. Nu depune totuşi

suficiente stăruințe în această direcție și se întoarce la Blaj, să fie „cancelarist". Era și foarte grăbit să-și întemeieze familie și, în martie 1906, se căsătorește, cu Maria Reli Radu, fiica lui Sebastian Radu, protopopul din Ocna Mureșului. Slujba de „cancelarist" nu-l putea încînta și se decide pentru preoție, mai ales că i se oferă și o parohie.

Cînd, în primăvara anului 1906, Agârbiceanu s-a stabilit ca preot la Bucium-Sașa, sat de mineri din Munții Apuseni, unde rămîne pînă în 1910, nu-și putea închipui ce avea să găsească aici. „Mai ales primii patru ani de preoție — scrie în *Mărturisiri* — mi-au dezvăluit cele mai multe mizerii ale vieții de la țară. Eram uneori săturat, supraîncărcat cu senzații și impresii deșteptate de mizeria sătenilor, încît regretam că m-am făcut preot să cunosc toată această mizerie și materială, și morală." Agârbiceanu își înțelege misiunea încă de la început, ca un apostolat. Propagarea credinței nu este decît un aspect, care și el trebuie bine înțeles. Îmbracă haine preoțești, ca atîția dintre fiii de țărani de peste munți, care prin situația ce li se crease sub o stăpînire despotică, cum era cea austro-ungară, nu puteau spera să se înalțe pe treptele ierarhiei sociale. Ca atîția preoți transilvăneni, care îndurau asuprirea națională, se consacră și el muncii de ridicare a poporului. Desfășoară, astfel, în calitate de bibliotecar al Reuniunii femeilor române din comună, o rodnică activitate culturală și este, în condițiile de viață ale satelor moțești de atunci, și învățător, și agronom, și medic. Desconsiderarea activității de ridicare a poporului, numai pentru faptul că cel care o desfășoară era îmbrăcat în haine preoțești, ar constitui o eroare capitală. Ju-

decînd lucrurile din această perspctivă nu ni se pare nefiresc nici faptul că Agârbiceanu își începe, tocmai acum, colaborarea la *Viața românească*, cunoscută prin interesul pe care îl arăta problemelor sociale, cît și prin vederile sale democratice. Revista ieșeană, la rîndul său, ca semn de prețuire, îi publică unele din lucrări în pagina întîi.

Experiența de viață din Munții Apuseni stă la baza unei bune părți a operei lui Agârbiceanu. În 1910 se stabilește, tot ca preot, la Orlat lîngă Sibiu, unde cunoaște viața satului agrar [1].

Acum are loc, cum rezultă din *Mărturisiri*, și descoperirea literaturii universale. Citește pe Balzac, Flaubert, Zola, Dostoievski, Gogol, Tolstoi, Gorki, ale căror opere îl umplu de admiraițe, simțindu-se îndemnat să treacă și el la realizarea unor lucrări de mari dimensiuni. Anii cît păstorește la Orlat, pînă în 1916, sînt, relativ, mai „senini" și poate desfășura o activitate literară impresionantă. Scrie aici pe lîngă numeroase schițe și povestiri, mai multe romane : *Căsnicia lui Ludovic Petrescu*, încă nepublicat în volum, *Povestea unei vieți*, întitulat mai tîrziu *Legea trupului, Povestea altei vieți*, cu titlul ulterior *Legea minții, Arhanghelii*, una din realizările importante în evoluția genului în literatura română.

Există în activitatea lui Agârbiceanu un aspect peste care cercetătorii trec repede, dar care are o mare însemnătate, atît în ce privește viața povestitorului, cît și în orientarea scrisului său. Agârbiceanu este dintre acei intelectuali transilvăneni, care își dau seama că venise vremea înfăptuirii

---

[1] Asupra comunei Orlat avem și o monografie : Romulu Simu, *Monografia comunei Orlat*, Sibiu, 1895.

idealului național, prin desăvîrșirea unității statului român. Activitatea sa la Orlat este orientată în această direcție. Credința în dreptatea poporului român, ca și încrederea cu care se alătură armatei române merită cea mai înaltă prețuire. În 1916 nu ezită să-și părăsească viața așezată de la Orlat și să însoțească, cu numeroasa sa familie, trupele române în retragere. Se stabilește la Rîmnicul Vîlcea, de unde se mută la Roman, ca în august 1917 să ajungă la Elisabetgrad, o comună românească pe Don [1]. Stă aici pînă în noiembrie, cînd se întoarce în Basarabia, la Borogani lîngă Leova, iar din decembrie este preot militar la „corpul voluntarilor din Hîrlău" [2]. Schițarea peregrinărilor arată că el cunoaște îndeaproape vicisitudinile prin care trece țara în anii primului război mondial și, spre deosebire de atîția dintre oamenii politici ai vremii, stă și în cele mai grele împrejurări în mijlocul poporului.

Paralel desfășoară o susținută activitate publicistică, însuflețită de o nobilă credință în dreptatea poporului român. Colaborează, încă din februarie 1917, la *Neamul românesc*, care apare la Iași, tot sub conducerea lui N. Iorga, iar în 1918 și la *România liberă*. În articole îmbărbătează oștirea română, iar în cartea *O lacrimă fierbinte* (1918) adresează „cuvinte către oastea țării". *O lacrimă fierbinte*, articolul ce dă titlul culegerii, publicat în *Neamul românesc*, la 14 mai 1917, este un imn vibrant, în felul *Cîntării României*, de proslăvire a patriei. „Și niciodată, nu te-am văzut mai frumoasă — scrie Agârbi-

---

[1] N. Iorga, *Memorii*, I, București ; f.a., p. 130.

[2] O. Boitoș, *Ion Agârbiceanu — schiță biobibliografică, în Luceafărul*, II. nr. 10, octombrie 1942.

ceanu — mai divină decît acum. Și plîngînd am căzut în genunchi înaintea Ta, o dulce Românie, o Patrie!“ Scria acest imn cînd, în Moldova, armata română făcea pregătiri pentru luptele grele care aveau să culmineze cu cele de la Mărăşeşti.

Se întoarce, în decembrie 1918, la Orlat, în parohia sa, cu intenţia de a sluji mai departe ca preot de ţară, dar nu rămîne aici decît pînă în octombrie 1919. După desăvîrşirea unităţii statului naţional român, condiţiile social-politice îi impun noi îndatoriri. Încă în februarie 1919, a fost numit director al ziarului *Patria*, organ al Partidului Naţional Român, publicaţie care apare la Sibiu. „Programul nostru, pentru epoca de tranziţie în care ne aflăm — scrie Agârbiceanu în articolul programatic *Tot înainte!* [1] — e cuprins în hotărîrile adunării de la Alba Iulia“, şi cere ca românii să meargă „pe un singur drum nedivizaţi, acela care ni-l porunceşte tradiţia, conştiinţa noastră naţională, şi menirea pe care o avem în consolidarea României mari“. Agârbiceanu publică, tot în primul număr, şi un alt articol, *In memoriam,* în care evocă, cu o vie emoţie, memoria ostaşilor români căzuţi, în 1916, în luptele de la Orlat. Programul său de luptă apare deplin conturat încă de pe acum şi pînă în martie 1927, cînd ziarul îşi încetează apariţia, nu se va abate de la el. Căci povestitorul consideră că principala sa îndatorire era să lupte, pentru consolidarea unităţii statului naţional român.

La 1 august 1919, este ales membru în Marele Sfat, la ale cărui lucrări participă cu mare însufleţire Cu cîteva luni mai înainte, în 8 iunie 1919, fusese

---

[1] Publicat în primul număr la 1/14 februarie 1919.

ales, la propunerea lui Sextil Pușcariu și membru al Academiei Române [1]. Ziarul *Patria* se mută la Cluj (septembrie 1919) și Agârbiceanu îl urmează. În aprilie 1920 el devine membru și în comitetul executiv al Partidului Național Român. Ca atîția alți intelectuali de peste munți, credea sincer că aceasta era calea pe care se putea realiza consolidarea unității naționale. Curînd se va convinge, însă, că politica națională, încăpută pe mîna oamenilor care urmăreau alte interese decît ale țării, se transformă în politicianism. Părăsește activitatea politică și ocupă, din 1928, funcția de secretar al Secțiilor literare-științifice ale Astrei, fiind și redactor al revistei *Transilvania*, organul de presă al acesteia. Activitatea culturală susținută pe care o desfășoară este orientată în direcția popularizării creației unor scriitori ca Gr. Alexandrescu, V. Alecsandri, G. Coșbuc, pe care îi prezintă ca mari cîntăreți ai poporului nostru.

Vîrtejul luptelor politice nu-l îndepărtează de îndeletnicirile literare. Se cuvine observat, înainte de toate, că *Patria*, ziarul politic pe care îl conduce, publică multă literatură și întreprinde chiar unele acțiuni, atunci de mare însemnătate, spre a face cunoscută opera unor scriitori, care abia se afirmau. Prezintă mult interes, în această privință, atitudinea ziarului și a directorului său față de Lucian Blaga. Agârbiceanu reproduce din *Glasul Bucovinei* articolul lui Sextil Pușcariu, *Poetul Lucian Blaga — un eveniment literar* [2], și face loc în coloanele ziarului

[1] *Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXXIX, (1916—1919). Partea administrativă și dezbaterile*, București, 1921, pp. 339—475.

[2] *Patria*, I, nr. 55, 29 aprilie 1919.

cugetărilor şi poeziilor noului poet. Agârbiceanu publică şi el, la 15 mai 1919, articolul *Lucian Blaga*, în care îl salută ca pe un vestitor al unei epoci noi în poezia română. „Suflet de proroc, ai iubite frate — scrie Agârbiceanu —; Dumnezeu să-ţi dea manţia pe care o doreşti. În primenirea de care neamul nostru are nevoie, un proroc ar fi nepreţuit." [1]

După 1919 desfăşoară o intensă activitate literară şi cine cercetează presa vremii întîlneşte numele său nu numai în publicaţiile din ţară, ci şi ale românilor din America. Scrierile sale, pe de altă parte, sînt publicate în volum într-un ritm rar întîlnit în literatura noastră. În numai doi ani, 1920-1921, tipăreşte cel puţin 10 culegeri de schiţe şi povestiri [2]. Activitatea atît de susţinută nu rămîne nerăsplătită şi, în 1927, i se decernează Premiul Naţional pentru proză. Agârbiceanu este, se spune cu acest prilej, „scriitorul prin excelenţă al pămîntului nostru" şi determină un „curent sănătos în tînăra noastră literatură" [3].

Considerînd că intelectualul trebuie să fie un îndrumător în mijlocul poporului său, Agârbiceanu reintră în 1938 în publicistica militantă. Activitatea aceasta îi apărea mai ales în acel moment istoric, ca o îndatorire patriotică, de cea mai înaltă răspundere. Nori grei, prevestind un nou război monidal se grămădeau la orizont şi era evident că partidele politice de la noi împingeau ţara în prăpastie. Agârbiceanu ia, în 29 octombrie 1938, conducerea ziarului *Tribuna*,

---

[1] *Patria*, I, nr. 72, 15 mai 1919.

[2] Trimitem, pentru amănunte, la cap. *Bibliografia* de la sfîrşitul lucrării noastre.

[3] *Viaţa literară*, II, nr. 55, 11 iunie 1927.

care apare la Cluj. În articolul programatic, *Către cititori*, din primul număr, el denunță, ca principală primejdie, care amenința poporul, „valurile tulburi și adeseori murdare, ridicate de politicianism la suprafața vieții naționale". Critica politicianismului formează în acești ani obiectivul principal al luptei sale și înțelege să o ducă pe toate căile. *Sectarii*, romanul pe care îl publică în 1938, este scris cu preocuparea evidentă să demaște politicianismul. Agârbiceanu ia atitudine și împotriva politicii anexioniste a unor țări și luptă cu hotărîre pentru apărarea integrității statului național român. „Statul român actual — scrie el la 14 octombrie 1939 în articolul *Întemeiați pe dreptate* — este rezultatul unei evoluții firești, în temeiul căreia și alte popoare ale Europei au ajuns, fără protestul nimănui, la unitatea politică ce nu poate avea alt temei decît unitatea etnică. Sforțările firești ale neamului românesc, prin veacurile ce s-au scurs — au mers către acest ideal" [1].

Tribuna este silită să-și întrerupă apariția, în urma Diktatului de la Viena și Agârbiceanu se refugiază, în august 1940, la Sibiu. Scrie aici între 1940—1945 romanele *Vîltoarea, Prăpastia, Domnișoara Ana, În pragul vieții, Vremuri și oameni*. Se oprește, nu întîmplător, la anume epoci din istoria poporului nostru și, în romanul din urmă, descrie întîmplări din primul război mondial sub ocupația germană. Cenzura fascistă interzice, cum era și de așteptat, publicarea romanului.

Există în activitatea atît literară cît și publicistică a lui Agârbiceanu suficiente date care explică adeziunea sa la prefacerile din țara noastră de după

[1] *Tribuna*, II, nr. 236, 14 octombrie 1939.

1944. Era cu neputință ca el să rămînă insensibil la anularea consecințelor Diktatului de la Viena, la înlăturarea politicianismului din viața publică, la desființarea exploatării în viața socială. Face parte din colegiul redacțional al revistei *Steaua* și din cel al săptămînalului *Tribuna*, colaborează la publicațiile literare, dă la lumină noi scrieri și îngrijește de întocmirea unui *corpus* al operei sale literare. Un elan tineresc îl însuflețește, deși trudea în cîmpul literaturii de mai bine de o jumătate de secol. I se conferă, în acești ultimi ani ai vieții, cele mai înalte distincții pentru „merite deosebite în domeniul creației literare“ [1].

Ion Agârbiceanu se stinge la Cluj, la 28 mai 1963. „Moartea a curmat o activitate creatoare de peste șase decenii — se spune în necrologul Academiei Române și Uniunii Scriitorilor — ale cărei roade s-au cristalizat în mai bine de 80 de volume : schițe, povestiri, romane ce au impus definitiv în conștiința cititorilor imaginea unui scriitor apropiat celor mulți.“

Concepția lui Agârbiceanu despre artă și menirea ei se formează în dependență de idealurile care îl însuflețesc în lupta sa pe tărîm social și politic. El recurge, nu o dată, la literatură, ca o formă de luptă, spre a dezvălui aceleași vicii ale societății, pe care le denunță și în articolele sale de presă. Se explică de ce în plină idealizare a vieții de la țară, ple-

---

[1] Ordinul Muncii cl. I, în 1954, Steaua Republicii Populare Române, cl. I, în 1962. Este ales, în 1955, și membru de onoare al Academiei Române. Îi consacră numere omagiale, în 1962, cu prilejul împlinirii vîrstei de 80 de ani, *Steaua* și *Tribuna*, iar revistele *Viața românească*, *Luceafărul*, *Gazeta literară*, *Contemporanul*, *Scrisul bănățean* publică studii privind viața și activitatea sa.

dează pentru zugrăvirea realistă a vieții țărănimii. „Acum, se-nțelege de sine — scrie în 1910 — că nu-s poporaniști indivizii care aduc în scrierile lor pe țăran sau viața lui numai ca un spectacol pentru boieri, ca o variație, ca o curiozitate, nici aceia cari — imitînd ce-i la modă — s-apucă să descrie viața țăranilor ș-apoi n-o mai scot din *ha? ce?* din *căciulă, opinci, mițos* etc., nici aceia care de cîte ori au lipsă de patriotism înhață de plete pe vreun mocan." [1] Agârbiceanu dă, în acest răspuns la ancheta revistei *Luceafărul* în legătură cu poporanismul, o accepțiune prea largă termenului, cu care nu putem fi de acord. Poporaniștii sînt, după el, toți scriitorii români, de la A. Russo și V. Alecsandri pînă la Sadoveanu și O. Goga, de vreme ce arată simpatie față de popor și îndeosebi față de țărănime. Altfel, povestitorul se desparte de sămănătorism, cînd acesta mai exercita o puternică influență și pledează pentru realism.

Cînd, în 1932, Agârbiceanu este invitat de D. Caracostea, alături de alți scriitori, ca în cadrul Institutului de istoria literaturii române moderne și folclor să facă „mărturisiri" cu privire la scrisul său, ține să accentueze rolul, de-o covîrșitoare însemnătate, pe care îl are creația artistică în creșterea puterilor omului, în lupta sa. „Nu există artist conștient — spune în *Mărturisirile* sale — care să nu știe ce vrea cînd lucrează la o operă de artă. Dacă așa-numita tendință în artă se reduce la această voință conștientă, nu există opere de artă fără tendință. Orice creație adevărată e o sporire a vieții."

---

[1] I. Agârbiceanu, *Poporanismul. O anchetă literară,* în *Luceafărul,* IX, nr. 6, 16 martie 1910.

Concepţia sa despre artă şi menirea ei nu suferă modificări după 23 August 1944. Explicaţia nu este greu de dat, de vreme ce orientarea sa anterioară găseşte o confirmare deplină în transformările sociale şi politice din ţara noastră, din ultimele două decenii. „Scriitorul nu trăieşte — arată el — într-un turn de fildeş, izolat. Trăieşte, ca orice om, în lume, în societate, în zbuciumul ei. Toţi creatorii de valori literare au pornit de la viaţa din jurul lor, din zbuciumul ei în sînul societăţii contemporane lor. Şi nici unul n-a putut rămîne indiferent la frămîntările, luptele, preocupările omeneşti, din vremea lor.

Cred că scris «indiferent» nu există. A scrie pentru a scrie, a picta pentru a picta — poate fi îndeletnicire de diletant, dar niciodată de talent creator, care totdeauna vrea ceva. În felul lui, fiecare scriitor adevărat e un luptător pentru desăvîrşirea vieţii contemporane lui“ [1].

Schiţarea drumului pe care merge Agârbiceanu în activitatea social-politică şi punerea în lumină a concepţiei despre artă şi menirea ei sînt chemate să înlesnească o mai bună înţelegere a operei sale literare. Să cercetăm în ce măsură ea este şi „creaţie adevărată“.

---

[1] I. Agârbiceanu, *Cîteva mărturisiri*, în *Tribuna*, I, nr. 32, 14 septembrie 1957.

I ÎNCEPUTURI LITERARE

Ion Agârbiceanu își începe activitatea literară la sfîrșitul secolului trecut, cu versuri, ca aproape toți scriitorii români. *Amintiri*, cea dintîi poezie, se publică în *Unirea* din Blaj, foaie „politică-religioasă". La acea dată, cel care debuta cu „amintiri", bătrînește, tocmai isprăvise clasa a VIII-a a „gimnaziului" greco-catolic din Blaj. Nu lepădase costumul țărănesc, să-l îmbrace pe cel de la oraș, și nu se depărtase, pentru un timp mai lung, de Cenade, comuna sa natală. Versurile de debut descriu pădurea, turma de oi, bătrînul cîntăreț din fluier :

„Pe pămînt gluga-și întinde
Și privește dus pe gînduri către bolta înstelată...
Turma paște fericită-n jur de dînsul. Cînd deodată
Prinde-a tremura bătrînul. De după șerpar își scoate
Fluierul. La gură-l pune și începe. Triste note
De durere și de jale umplu aerul și cîmpul

Și vibrînd cîntarea tristă pe-aripi o poartă vîntul."

(*Unirea*, nr. 27, din 8 iulie 1899.)

Îndată după debut, trimite versuri și *Tribunei* din Sibiu, care însă nu-i publică decît un *Sonet* (nr.

21, din 28 ianuarie 1900). Ziarul sibian scoate, din 1900, şi un săptămînal destinat literaturii, *Tribuna literară,* unde Agârbiceanu publică poezia *Rănitul* (nr. 59, 1900).

O activitate mai susţinută desfăşoară în paginile *Unirii,* săptămînalul din Blaj. I se publică aici, în aprilie 1900, o schiţă *În postul Paştilor,* şi tot în aprilie, două poezii : *La Paşti* şi *Idilă.* Poeziile apar în nr. 16, din 21 aprilie. Cea din urmă prezintă interes fiind vorba din nou de păstori, de turme de oi, de cîntec din fluier. Există pe alocuri şi observaţie realistă, care trădează un ochi deprins cu mişcarea turmelor în cîmpie. Se invederează, încă de pe acum, că scriitorului îi este mai familiară lumea satului din cîmpia transilvană. Viaţa păstorească îl preocupa îndeaproape şi poate fi la mijloc şi o influenţă livrescă. Alegerea pseudonimului, *Alfius,* cu care îşi semnează cele mai multe din compuneri, pare a da oarecari indicaţii în această direcţie. Căci pseudonimul este împrumutat dintr-o epodă a lui Horaţiu — aceea în care se aduc laude vieţii de la ţară.

Atenţia scriitorului este solicitată şi în alte direcţii. Citirea nuvelei lui C. Negruzzi, *Alexandru Lăpuşneanul* îl determină să compună poezia *Lăpuşneanul,* care se publică în *Unirea* (nr. 25, din 23 iunie 1900). Se opreşte la un singur moment al nuvelei, acela în care se descrie agonia despotului. Alegerea nu este întîmplătoare şi nici situarea într-un cadru adecvat nu pare lipsită de interes. Scena se petrece noaptea, cînd afară „clocoteşte furtuna", cu trăsnete ce cad aproape, zguduind pămîntul. Sînt evidente intenţiile de a înfăţişa sfîrşitul despotului

într-un cadru sumbru. Să mai observăm că acesta interpretează dezlănţuirea elementelor naturii, un semn că veneau boierii, chiar şi cei pe care îi ucisese şi are viziuni înfricoşătoare.

Continuă să publice versuri încă vreo trei ani. Din toamna anului 1900 studiază, la Budapesta, teologia. Are, aici, alte preocupări şi scrie versuri satirice, de felul acestora :

„În lături Aristot şi tu, Virgile,
Azi fetele sînt universitare,
O Xenofonă văd între copile".

Poezia este publicată în *Unirea* (nr. 52, din 28 decembrie 1901). Dăm în alte poezii, pe care le putem citi tot acolo, şi peste teme noi, între care cea a sărăciei revine tot mai des. Agârbiceanu se tînguie, în sonete, că nu avea bani *(Trei sonete-inedite* în *Unirea,* nr. 16 din 20 aprilie 1901). Alteori se arată, ca în *Teamă (Unirea,* nr. 1, din 4 ianuarie 1902), dispreţuitor al bunurilor pămînteşti. Versurile sînt însă de pietate creştină, cum se întîlnesc des în săptămînalul din Blaj. Se face simţită, încă de pe acum, influenţa studiilor teologice. Ritmul săltăreţ al poeziei ne îndrumă spre strigătură şi nu este potrivit meditaţiei. După părăsirea Blajului, închină tot mai puţine versuri ţinutului natal. Dar şi atunci cînd încearcă să-l descrie ca în *Idilă (Unirea,* nr. 22, din 1 iunie 1901) recurge la imitaţie şi ceea ce se poate reţine e forfota copiilor, întocmai ca în *Iarna pe uliţă,* cunoscuta poezie a lui Coşbuc. Preferă însă, dintre

anotimpuri, vara, iar ca loc unde copiii fac ştrengării, gîrla, cu răstoaca.

Propunîndu-şi să cînte rîurile transilvănene, Agârbiceanu nu găseşte, ca şi în descrierea ţinutului natal, ritmuri proprii şi le împrumută tot din poezia lui Coşbuc. Tîrnava din poezia cu acelaşi titlu (*Unirea*, nr. 35, din 31 august 1901) este ca şi Prahova, o fată, pe care însă o priveşte fără simpatie, deoarece muşca „din ţărmuri lacomă". Atitudinea este a ţăranului, care îşi vedea luate de ape semănăturile, iar ogoarele micşorate, prin croirea noilor albii. Se poate reţine şi cîte o imagine, ca a fluturilor de noapte, care zboară din sălciile clătinate de furia apelor.

Someşul este asociat idilelor erotice şi cîntat în mai multe poezii. *Un pastel* (*Unirea*, nr. 40, din 3 octombrie 1903), vorbeşte de „mica luntrişoară", de „a sării umbre", precum şi de „chipul lunei dulce, plin". Versurile ne îndrumă spre Eminescu.

Agârbiceanu caută să-şi facă loc, cu versuri, şi în paginile altor reviste transilvănene. Descoperim în *Familia*, din 1901, o poezie *Vestala*, semnată *Alfius*, cea dintîi şi singura lucrare în versuri pe care i-o publică revista orădeană. Vestala este, în fond, o ţărancă. Despărţită de flăcăul pe care îl iubeşte ea tînjeşte şi viaţa îi devine nesuferită :

„Satul ei... copilăria... mamă-sa cu a ei poveţe,
Şi, săltînd pe malul apei, rumenă de tinereţe,
Cum mergea cu alte fete la scăldat... Ş-a fost să fie
Ca odată ochi de tînăr — dulci ca o copilărie —
Să s-oprească pe fiinţa-i albă-n spumă — a mării...

Şi de-atuncea ea aicea-i, el — în fundul depărtării...
Ce s-o fi ales de dînsul, şi pe ea ce-o mai aşteaptă ?...“

(*Familia*, nr. 24, din 17/30 iunie 1901.)

Versurile sînt eminesciene şi cum la *Familia* cultul pentru marele poet a fost întotdeauna viu, se explică publicarea lor.

Colaborarea cu versuri poate fi semnalată şi la alte reviste de peste munţi. Cîteva poezii patriotice, fireşte în spiritul vremii, i se pot citi în *Răvaşul* din Cluj (nr. 5, din 2 mai ; nr. 11, din 13 iunie 1903).

Trimite poezii şi unor reviste de dincoace de Carpaţi, ceea ce ar putea fi o dovadă că începuse să creadă în talentul său de versificator. *Sămănătorul* îi publică nişte *Cîntece* (nr. 38, din 21 septembrie 1903), care nu pot interesa. Mai importantă este *Legenda slavă*, care apare în *Sămănătorul*, în 21 decembrie 1903. Credinţe ale poporului îşi dau întîlnire cu elemente din basme :

„Cînd toamna vezi plutind lungi fire albe
Prin aer, rătăcind sub cer senin,
De se-agaţă-n mirişte ca salbe
Ori printre rămurele se anin,
Din tortul Firii toate sînt acestea,
Aşa ne spune, dragii mei, povestea.“

Utilizarea credinţelor populare nu constituia o noutate. Proceda, în aceşti ani, tot aşa şi Şt. O. Iosif.

Legenda slavă este, neîndoios, cea mai importantă poezie a lui Agârbiceanu. Mergînd pe drumul

deschis de Coşbuc, el creează o baladă cu descrieri, pe alocuri, surprinzătoare :

„Oştirile sînt gata de plecare,
Răsună trîmbiţe şi tobe bat,
Iar ghinărarii se întorc călare,
Nechiază cai de-adînc împintenat.
Şi lăncile-s pădure lucitoare,
De crezi că-i pe pămînt al doilea soare."

N. Iorga apreciază *Legenda slavă* ca „una dintre cele mai frumoase balade care s-au scris în româneşte" [1].

Ce îl va fi determinat pe I. Agârbiceanu să se decidă, în 1904, pentru proză şi să renunţe la poezie ? Credem a nu greşi susţinînd că lucrul se datoreşte afirmării impetuoase a lui O. Goga, cu care se întîlneşte, încă de la debut, în publicaţiile transilvănene şi îndeosebi în *Tribuna literară* şi *Răvaşul*. Poezia lui O. Goga, *Casa noastră*, este din 1903 ; *Noi*, din ianuarie 1904 ; *Oltul*, din februarie acelaşi an. Poeziile ofereau un exemplu prea strălucit ca să nu-şi dea seama că nu putea intra în competiţie cu poetul răşinărean. Să nu pierdem din vedere, pe de altă parte, că Agârbiceanu compune paralel şi lucrări în proză şi după cîţiva ani de ucenicie literară era în măsură să ştie care dintre modalităţi convenea mai bine structurii sale scriitoriceşti.

Schiţa *În postul Paştilor* — cea dintîi lucrare în proză publicată apare în aprilie 1900, în *Unirea* din Blaj (nr. 14, din 7 aprilie) şi prezintă întîmplări

---

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti contemporane*, II. *În căutarea fondului*, Bucureşti, 1934, p. 119.

din familie, fiind, într-un fel, laudă la adresa mamei. Familia este înfățișată și în alte schițe. În *Bunica* (*Unirea*, nr. 22, din 28 mai 1904) este prezentată, dintre bunice, cea de pe hotar și povestitorul reține „ciudățeniile“ acesteia, mai vizibile în ajunul sărbătorilor. Viața de familie, nu a povestitorului, este descrisă și în schița *Din viață* (*Răvașul*, nr. 32, din 6 august 1904) și compunerea tabloului, în care intră foarte multe amănunte, anunță viitorul povestitor. Nu este lipsit de interes să arătăm că, încă de pe acum, manifestă preferințe pentru bătrîni. Sînt de amintit, în acest sens și *O poveste* (*Unirea*, nr. 27, din 2 iulie 1904), *Nepotul* (*Răvașul*, nr. 29, din 16 iulie 1904), *Străjerul* (*Unirea*, nr. 39 și 40, din 24 septembrie și 1 octombrie 1904).

Manifestă interes și pentru soarta oamenilor căzuți pe treapta cea mai de jos a societății. Grița din povestirea cu același titlu (*Unirea*, nr. 42, din 19 octombrie 1901) vine, nimeni nu știe de unde, și, după ce satul o acceptă să cerșească, se aruncă într-o fîntînă. Destinul tragic al unor asemenea eroi pare să-l urmărească pe scriitor. Mătușa Stana din povestirea cu același titlu (*Luceafărul*, nr. 12—13, din 1 iulie 1903), să mai dăm un exemplu, este tot o femeie nevoiașă și sfîrșește murind într-un șanț. Eroii aceștia, ducînd o viață mizeră și roși de boli incurabile, anunță pe cei din *În întuneric*, una din culegerile sale reprezentative de povestiri.

Alături de compuneri în care evocă scene din familie și altele în care înfățișează satul, publică și lucrări în care descrie cele ce se petreceau „pe hotar“. Se cuvin pomenite, înainte de toate, descripțiile din natură. În lucrarea *Din trecut* (*Unirea*, nr. 14, din

7 aprilie, nr. 15, din 13 aprilie, nr. 16, din 20 aprilie 1901), compune un peisaj eminescian, în care intră ca elemente lacul, trestia, luntrea. Mai importantă este bucata *Între lanuri (Răvașul*, nr. 43, din 22 octombrie 1904), în care se descrie cîmpul și munca secerătorilor. „În căldura soarelui dogorîtor, văd cum se culcă mănunchiurile grele de grîu pe miriștea retezată scurt. Rupți de șele, secerătorii pătrund tot mai adînc în zidul de trestie. Secerile fulgeră în mîinile uscate, înnegrite, iar gurile tac. Porunca răsună grea : «Tot unul de la altul — tot unul de la altul» și biciul pocnește în mîna celui ce aleargă pe calul ager, ud de spumele goanei și neastîmpărului." Descripția anunță, cum nu este greu de observat, *Clăcașii*, celebra poezie a lui O. Goga, publicată un an mai tîrziu.

Prezintă interes și cîteva dintre încercările satirice, cum sînt cele sub formă de scrisori, adresate *Prietenului meu Strâmbu*, și semnate *Potcoavă*. Aceste *Reminiscențe*, cum își intitulează Agârbiceanu scrisorile, se publică în ziarul *Drapelul*, care apărea la Lugoj. Aici își publică schițele satirice și Virgil Onițiu, colaborator și la *Tribuna* din Sibiu, condusă de Slavici, unde îi apar cîteva lucrări remarcabile. Directorul liceului din Brașov și-a ales un pseudonim potrivit cu împrejurările, *Sorcova*, și-și permitea să critice, cum făcuse și cu cîteva decenii mai înainte, stări de lucruri de peste munți.

Ion Agârbiceanu publică întîia scrisoare la începutul lui martie 1902 și ia în discuție progresul la care se ajunsese în tehnică : telefonul, telegraful, avionul. Tehnica viitorului, conchide autorul, „poate va afla vreun aparat, cu care se va usca tina de la noi

din sat". Își îngăduia să satirizeze și clerul de pe treptele înalte ale ierarhiei bisericești, ceea ce se cuvine reținut. Critica naționalismului o face în linia lui Virgil Onițiu la *Tribuna* și Caragiale, la *Moftul român,* învățătorul lui Agârbiceanu fiind și el „dascăl — patriot — naționalist". El dă copiilor numai anume cunoștințe și nu-l interesează dacă școlarii săi caută Parisul în America și Londra în Siberia. Preotul era și el mare patriot și nu cumpăra, „din princip", ziare străine, iar pe cele românești nu le citea sub motivul că „furau" știrile din ziarele străine.

A doua serie de scrisori se publică în 1903 și preocuparea de a descrie satul apare aici și mai evidentă. Explorarea se face sistematic și se poate vorbi, măcar pînă la un punct, chiar de fișe, ca un exercițiu în vederea operei de mai tîrziu. Ușor ne putem convinge de acest lucru. În primele scrisori, după o privire asupra satului, descrie casa parohială, prezintă preotul și familia sa, școala și școlarii, învățătorul. Satul se numește Rupturi și totul este dărîmat — gardurile, casele, școala. Imaginea satului transilvănean, așa cum îl descrie Agârbiceanu, este asemănătoare celei a Sărăcenilor din *Popa Tanda,* cu deosebirea că stadiul de dărăpănare apare mult mai avansat și nu se găsește învățătorul și nici preotul care să dezlănțuie energiile sătenilor.

Agârbiceanu publică în anii începuturilor literare și multe articole, care însă nu formează obiectul cercetării noastre. Se impune totuși să arătăm, fie și numai în treacăt, că este preocupat de cele mai actuale probleme, cum este socialismul. Mai caracteristic, în această privință, este articolul *Socialiștii și românii (Răvașul,* nr. 5, din 2 mai, nr. 6, din 9 mai,

nr. 7, din 16 mai 1903). Opiniile sale nu pot fi împărtășite, dar faptul că îl preocupau asemenea probleme merită să fie reținut.

Descoperim în scrierile de început unele mărturii cu privire la modalitățile de a înseila conflictele nuvelelor și povestirilor. Astfel, în lucrarea *Din trecut*, mărturisea cu ironie că „novelele" ce apăreau în diferite „foi" erau compuse după aceeași schemă și aveau același cuprins. „I. Un tînăr iubește o fată — scrie Agârbiceanu — ; ea nu, el se sinucide. II. Unui tînăr îi e dragă o fată ; fata încă îl are la inimă ; părinții nu se învoiesc la cununia lor ; moarte din amîndouă părțile." Rețeta continuă, dar fragmentul reprodus este suficient pentru a ne da seama că scriitorul își formase, fie și în linie generală, o concepție despre arta literară.

Ce importanță prezintă aceste compuneri ? Cercetarea lor indică viitoarea tematică a operei și arată că povestitorul avea o mai bună cunoaștere a lumii satului spre care se îndreaptă în activitatea literară. Poeziile, nu prea multe, pe care le publică, amintesc de Eminescu și Coșbuc, iar unele din primele încercări în proză ne îndrumă spre Slavici. Se pune și o problemă de istorie literară, care, limpezită, așază începuturile literare ale lui Agârbiceanu mai de vreme decît cred unii istorici literari. Căci pînă să se afirme ca prozator al *Luceafărului*, Agârbiceanu a fost prozatorul, dar și poetul Unirii din Blaj.

II POVESTIRILE

Ion Agârbiceanu s-a impus ca scriitor prin povestiri și critica literară îl privește ca pe un cîntăreț al suferințelor umane. E. Lovinescu scrie, în 1910, că povestirile sale se caracterizează prin „o sfîntă iubire de ai săi, de cei umiliți, de cei tăcuți, cărora le dă glas ca să-și spună necazul și durerea"[1]. Perpessicius arată și el că „feuda" povestitorului în cuprinsul literaturii române o formează „poezia «bătrîneții», poezia diformului, poezia urîtului din viață, poezia decrepitudinii trupești, a damnaților, a Sisifilor"[2]. Legătura strînsă a povestitorului cu lumea pe care o descrie stă și în atenția lui N. Iorga. „Scriitorul ardelean — arată istoricul — nu caută elementul popular; el nu se poate desface de dînsul, fiindcă în el trăiește, cu tot gîndul și cu toată simțirea sa. Vorbește de o întreagă lume de care nici într-o privință nu s-a depărtat și nu se poate depărta. E fiul, e fratele, e prietenul lor; în mijlocul lor își

---

[1] E. Lovinescu, *Literatura Ardealului*, în *Convorbiri literare*, XLIV, nr. 7, septembrie 1910.

[2] Perpessicius, *Mențiuni critice*, I, București, 1928, p. 215.

va face datoria, își va îndeplini misiunea"[1]. N. Iorga ia atitudine și împotriva acelora care pretindeau că lumea descrisă de povestitorul transilvănean nu prezintă interes. Agârbiceanu aduce în discuție, susține istoricul, sub aparențe modeste „marile probleme ale existenței poporului românesc".

Adesea, cercetătorii literari judecă povestirile prin cîteva bucăți, pe care le consideră mai reprezentative. Calea aceasta nu este cea mai indicată, deși procedeul în sine nu poate fi condamnat. Cititorul este pus, nu o dată, în situații dificile. Criteriile de apreciere variază în așa măsură încît ceea ce un critic afirmă, vine altul să nege, propunînd, ca mai ilustrative, cu totul alte bucăți. E. Lovinescu vede în *Luminița* și *Fefeleaga,* cum văd de altfel și alți critici literari, „strajele înaintate" ale povestirilor[2], ca G. Călinescu nici să nu le menționeze, atît în *Istoria literaturii române,* cît și în lucrările sale ulterioare. Se oprește, în schimb, la *Datoria,* importantă pentru ilustrarea ideii pe care o demonstrează criticul, bucată însă nu dintre cele mai reprezentative și în cuprinsul povestirilor. Judecarea acestora doar prin cîteva bucăți o considerăm insuficientă, chiar și dacă nu s-ar pune în discuție criteriile de apreciere. Prezentarea povestirilor numai prin „selecționare" nu dă o privire cuprinzătoare asupra lumii evocate, ci una cu totul parțială, să nu spunem altfel, și ea nu

---

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane, II. În căutarea fondului,* București, 1934, p. 178.

[2] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane* 1900—1937, București, (f.a.). p. 238.

oferă o imagine, fie şi aproximativă, nici asupra drumului străbătut de povestitor în lărgirea experienţei sale de viaţă. Agârbiceanu face parte dintre acei scriitori ai noştri, destul de numeroşi, care cred în *„arta care dezvăluie,* în arta — echivalent al experienţei lor unice“ [1]. Experienţa de viaţă stă la baza activităţii sale literare mai direct decît în scrisul lui Sadoveanu, Goga şi al altor „sămănătorişti“ şi „poporanişti“, uneori chiar prea direct, încît nu o dată povestirile se succed ca nişte capitole dintr-un jurnal de însemnări de „fapte diverse“ al unui preot de ţară. Judecînd din această perspectivă se impune să prezentăm etapele succesive din experienţa sa de viaţă, iar „strajele înaintate“ să le cercetăm, nu izolat, ci în cuprinsul lumii povestirilor. Numai aşa putem ajunge la o imagine cît de cît exactă, atît asupra povestirilor sale mai valoroase, cît şi asupra drumului pe care îl străbate povestitorul în evocarea satului şi oraşului transilvănean din prima jumătate a secolului nostru.

„Materia“ pentru primele schiţe şi povestiri izvorăşte din cunoaşterea situaţiei social-politice şi „mitologiei“ satului, spre care povestitorul se îndreaptă încă de pe acum şi care va deveni, spre sfîrşitul activităţii sale literare, una din preocupările dominante. *De la ţară,* întîia culegere publicată în 1905, cuprinde, cu o singură excepţie, bucăţi în care evocă

---

[1] C. Regman, *Agârbiceanu, o demonie a tipurilor,* în *Familia,* IV, nr. 7, iulie 1968.

ținutul natal [1]. Acțiunea celor mai multe dintre ele se petrece nu în sat, cum ne-am aștepta, ci în afara lui, „pe hotar". Agârbiceanu descrie pădurea *(Costea pădurarul, Mistrețul)*, țarina cu semănături *(Dan Jitarul)*, lanurile de secară ajunse la vremea coasei *(Glas de durere)*, locurile de pășunat *(Căprarul)* și se evidențiază pretutindeni stăruința de a înfățișa în culori cît mai „poetice" peisajul ținutului natal. Eroii sînt păstori, jitari, pădurari, vînători, „hoți" de lemne din pădure. Trăind departe de sat și în general de „civilizație", acești eroi ar trebui să apară, măcar în unele privințe, niște sălbatici. Cula Mereuț rătăcește, în adevăr, pe la marginea pădurii și nu coboară în sat, deși cei de la stînă se dispensează de serviciile sale. Dar tocmai aici stă drama eroului care, avînd un rol hotărîtor o viață întreagă în rînduielile străvechi ale stînei, ajunge la bătrînețe „a cincea roată la car". Costea pădurarul ține hanul zăvorît, nu cumva să-i vadă cineva fata. Stăm însă în fața unor măsuri de apărare pe care Costea le ia din marea dragoste pentru fata sa.

Imaginea lui Dan, jitarul care colindă țarinile în goana calului, îndată ce se lasă noaptea, pare scoasă din baladele cu isprăvi haiducești. Povestirile, măcar unele dintre ele, vor fi avut la bază întîmplări ce se istoriseau în sat, de unde și prezența eroilor „excepționali". Surprindem destule amănunte, din

---

[1] Istoriile literare menționează că acest prim volum de povestiri apare în 1906. Agârbiceanu arată în mărturiile sale *(Cultura creștină*, nr. 45, 1937, p. 307) că volumul *De la țară* s-a publicat în 1905, cînd a și fost recenzat *(Sămănătorul)*, nr. 37, din 11 septembrie 1905 ; *Luceafărul*, nr. 18, din 15 septembrie 1905).

care se poate deduce că întîmplările s-au petrecut cîndva în trecut. „Aici se țăsuse — se spune în *Hoțul* — gospodăria noastră pînă acu patruzeci de ani... Aici, în cuibul acesta fărmecat ne-am pomenit din moși strămoși". Din casa lui Costea pădurarul nu mai rămăsese, cînd se povestesc întîmplările din viața sa, sfîrșite tragic, „decît cărămizi risipite și un petec de zid înflorit de buruieni". Agârbiceanu preia, probabil, o seamă de povestiri cu circulație orală, despre jitari, boari, pădurari. Se cuvine remarcat că uneori transcrie, ca în *Dan jitarul* și versuri populare, pe care, fie că le caută el, fie că le găsea chiar în istorisiri cu circulație orală. Versurile populare sînt, oricum, în concordanță cu acțiunile eroului și contribuie la crearea impresiei de „eroic", la modul haiducesc. Dan Jitarul își bate „fugarul cu palma aspră pe gîtul încordat" și cîntă în galopul spre hotar : „— De te-ai face, Murăș, vale, / Să trecem apele tale...". Cercetătorii nu se opresc la acest aspect al povestirilor și lucrul se explică, măcar într-o privință. Domină impresia că întîmplările ar fi contemporane — cu povestitorul, firește. Constatarea pe care o facem apare cu deosebire interesantă. Căci dacă întîmplările sînt aduse din trecut, presupunem prin mijlocirea tradiției orale, imaginea eroilor se împlinește prin amănunte concrete, scoase din observarea vieții satului.

Experiența de viață a lui Agârbiceanu se limita, cînd compunea aceste povestiri, la cunoașterea ținutului natal. Se explică de ce acțiunea se petrece în aceste locuri. Excepție face doar *Plutașii,* care însă apare ca o repovestire a unor întîmplări auzite poate

de la tatăl său. Sînt de amintit și o seamă de influențe, ca urmare a lecturilor pe care le făcea povestitorul. Pădurea, de pildă, este descrisă în *Mistrețul*, cu procedee artistice asemănătoare celor la care recurge și Sadoveanu în *Hoțul*. Agârbiceanu arată de altfel, în *Mărturisiri*, că prin Sadoveanu a descoperit „mereu noi frumuseți ale naturii, care parcă au trăit și în mine însumi, dar nu le-am văzut". Se pot semnala și similitudini de situații. În *Costea pădurarul* descrie mișcarea satului, scos la vînătoare, pentru plăcerea baronului, reluînd, la o distanță de aproape două decenii, tema din *Nebuna*, poezia lui Coșbuc, cu mare circulație peste munți. Tratarea unor teme, întîlnite și la alți scriitori și nici chiar similitudinile de situații nu permit să vorbim de o anulare a originalității. Căci eroii lui Agârbiceanu se mișcă într-un mediu social diferit și sînt înzestrați cu o „stare civilă" care arată că aparțin lumii de „pe hotar" a satului transilvănean.

Povestirile din anii șederii în Munții Apuseni înscriu o etapă nouă în activitatea sa creatoare și sînt caracteristice și pentru ilustrarea unei anume situații, mai rar întîlnită în literatura noastră. Schimbări profunde au loc, atît în viziunea asupra satului transilvănean, cît și în metoda de creație. În povestirile care prezintă satul natal descripțiile din natură ocupau un loc important. Peisajul Munților Apuseni impresionează, incontestabil, într-o mai mare măsură decît al satului de cîmpie. Ne așteptăm, prin urmare, ca Agârbiceanu să introducă în povestirile sale ample pasaje descriptive, ceea ce însă nu se întîmplă. Descrierile din natură sînt cu totul sumare, mai mult niște indicații pentru precizarea ocupațiilor locuitorilor. Un pa-

saj din *Fişpanul* ne previne că sîntem într-o zonă de munte, după cum unele indicaţii din *Iarnă grea* dau o idee că am pătruns în ţinuturi împădurite. Schimbări mari se observă şi în alte privinţe şi este de mirare că nu au reţinut atenţia istoricilor literari. Simpatia povestitorului pentru lumea evocată rămîne neschimbată, dar în descrierea satului moţesc el nu mai caută „eroicul", la modul haiducesc, şi nici nu mai situează acţiunea în afara satului. Este izbitoare, pe de altă parte, absenţa oricărei preocupări de a înfrumuseţa viaţa eroilor, de a o idealiza. Povestitorul reţine doar acele amănunte care îi îngăduie să dezvăluie variatele aspecte sub care se înfăţişa suferinţa în aceste sate. El renunţă pînă şi la naraţiunea extinsă şi compune portrete, mai dezvoltate în latura morală. O culegere de povestiri, intitulată semnificativ *În întuneric* şi publicată în 1910, este cea mai caracteristică pentru înfăţişarea satului din Munţii Apuseni. Ea strînge, ca într-un album, un mare număr de „portrete" şi această intenţie apare vizibilă din chiar titlul bucăţilor: *Frăsinica, Părintele Vartolomei Bogdan, Copilul Chivei, Nica, Sănduţa, Teleguţ, Fişpanul, Prăginel, Gheorghiuţ, Săracul Toni, Bătrîna, Cerşetorul, Ghiuţu.* În compunerea portretelor se reţin puţine elemente, şi ele intenţionat selecţionate să pună în lumină stadiul înaintat de degradare a omului. „Prăginel era de treizeci de ani —notează Agârbiceanu — dar nu i-ai fi dat nici cincisprezece. Avea faţă de copil, fără mustaţă, fără barbă. Numai pe frunte avea cîteva creţuri de bătrîneţe, pe frunte, în jurul ochilor mici, şi în colţul gurii, ce-i sta strîmbă, de parc-ar fi căpătat acolo un pumn zdravăn. Umbla pe uliţele satului, tîrîndu-şi piciorul drept, se spriji-

nea într-o bîtă şi, de cîte ori păşea, da să cadă pe spate. Vezi că oasele lui se muiaseră şi părea că are zgîrciuri în loc de oase. Şi înainta tare greu pe drum".

Tehnica portretului, construit cu asemenea elemente, este utilizată chiar şi în povestirile cu o acţiune mai extinsă. Avem impresia, nu o dată, că povestitorul ar urmări ca, prin înfăţişarea unor eroi cu grave deformări morale şi fizice şi de aceea în suferinţă toată viaţa, să facă cunoscută prezenţa în satul moţesc a unor maladii incurabile. Aceştia erau însă oamenii între care trăia, fiind, cum am mai arătat, nu numai preot, ci şi, în nu puţine împrejurări, învăţător şi doctor. Întîlnim destul de rar scriitori, nu numai în literatura română, ci şi în cea universală, care să se găsească într-o asemenea situaţie şi impresia de fapt trăit, care se desprinde din aceste povestiri, nu trebuie să surprindă. Căci povestitorul însuşi este erou, deşi adesea fără existenţă obiectivă în acţiune, şi ne călăuzeşte prin acest infern.

Explicaţiile care se dau, atît pentru căderea pe treapta cea mai de jos a societăţii, cît şi pentru degradarea fizică şi morală, sînt mai multe. Se desprinde din unele povestiri, nu prea numeroase, că rolul principal îl juca ereditatea tulbure. Mai adesea însă cauzele procesului de degradare a omului sînt descoperite în însăşi orînduirea socială, care se baza pe exploatare. Bărbatul Chivei moare „de greutate pe pept" şi ea spală, toarce, sapă, la alţii. Prăginel slujeşte la stăpîn şi este bătut ; Fişpanul se alege cu o boală grea, muncind la „baie" (mină). Are o casă de copii, şi nici o „palmă de loc" şi, cum nici de vin-

decare nu putea fi vorba, eroul este conștient că nu mai era „om“, ci „o mașină hîrbuită“.

Agârbiceanu aduce în aceste povestiri un material faptic foarte bogat cu privire la degradarea omului în satul miner de la începutul secolului nostru. Dar de o creație literară, în sensul supunerii materialului la îndelungi elaborări, nu poate fi vorba. Povestirile acestea sînt un jurnal, în înțelesul bun al cuvîntului, în care Agârbiceanu și-a însemnat, seara, la lumina lămpii, impresiile de peste zi. Scriitorii naturaliști nu procedează altfel și totuși deosebirile între Agârbiceanu și aceștia rămîn esențiale. Povestitorul nu afișează răceala spre a crea impresia că produce „documente“ umane „nealterate“ de sensibilitatea sa. Se simțea apăsat, cum singur spune în *Mărturisiri*, de tot ce vedea și căuta să facă cunoscute suferințele celor din „întuneric“.

Cînd descrie satul „eroic“ și cel al degradării omului, Agârbiceanu se situează la două extremități și ne-am aștepta ca, o dată cu stabilirea la Orlat, să reîntîlnim în povestirile sale întîmplări și oameni asemănători celor din ținutul natal. Era de așteptat, cu alte cuvinte, o revenire la modul de înfățișare a satului din primele povestiri și, cu atît mai mult, cu cît între Orlat și Cenade se pot stabili multe puncte de asemănare. Experiența de viață imprimă scrisului lui Agârbiceanu o direcție pe care nu o mai părăsește și a cărei principală trăsătură stă în abandonarea viziunii romantice asupra satului și orientarea spre descrierea lui dintr-o perspectivă cît mai realistă. Problema capitală care se pune este cea a pămîntului. Părinții amînă la nesfîrșit „împărțeala“ și bătrîna din

Vecina preferă să dea „moşioara" în arendă, decît să o treacă fetei sale, deşi aceasta avea o casă de copii. Copiii se gîndesc, la rîndul lor, să-şi suprime părinţii, ca în povestirea *O crimă*, spre a intra cît mai repede în stăpînirea pămîntului. Fraţii se pîndesc zeci de ani, înveninaţi, cînd unul dintre ei a pus stăpînire pe averea părintească. Ceea ce îi înspăimîntă mai mult pe eroii satului agrar este sărăcia, decurgînd din împărţirile succesive ale pămîntului la copii. De aici şi dorinţa părinţilor de a-l menţine în stăpînirea lor, cît timp trăiesc, şi tot de aici şi conflictele în sînul familiei, care isprăvesc, nu o dată, cu omoruri.

Agârbiceanu descrie, înainte de Rebreanu, zbaterile ţărănimii transilvănene, care apucase pe calea proletarizării. Căile, în încercările de a se salva sînt mai multe. Unii eroi intră, ca şi cei ai lui Slavici, la „stăpîn", în speranţa că slujind o vreme vor putea aduna bani să-şi întemeieze gospodării. Deosebirile rămîn totuşi esenţiale. Căci eroii lui Slavici nu cunosc decît temporar umilinţa, fiind consideraţi de „stăpîni", după ce li se recunoaşte demnitatea, ca egali, şi-şi dau chiar şi fetele în căsătorie, pe cînd cei ai lui Agârbiceanu, un Ion Buzdug din povestirea *Răzbunarea* şi atîţia alţii din scrierile sale, nu ies din condiţia de slugi, deşi făuresc şi ei planuri să cumpere „loc de casă" şi muncesc cu o tenacitate, cu nimic mai prejos decît a unui Şofron, din *Pădureanca*. Oricît de mult ne place să vedem în Slavici un scrutător al vieţii satului de peste munţi, va trebui să recunoaştem, în cele din urmă, că Agârbiceanu vine, cel puţin, cu o sensibilitate mult mai vie în surprin-

derea relațiilor sociale în necontenită schimbare și în lumea satului transilvănean.

Cînd vorbim de zbaterile țărănimii de peste munți, aflată pe calea proletarizării și de încercările de a se salva de la sărăcie, nu pierdem din vedere și un alt aspect, adesea trecut cu vederea, dar foarte caracteristic satului transilvănean din primele două decenii ale veacului nostru. Ne referim, anume, la emigrările în America, descrise și ele, nu ca o cale de îmbogățire, ci ca un cortegiu de privațiuni și de suferințe. Emigrează, evident, nu numai țăranii, ci și preoții, învățătorii și alte categorii sociale, asuprite de stăpînirea austro-ungară. O povestire ca *Popa Vasile* merită să rețină atenția și asupra ei revenim mai departe. Vasile Bârsan din *Povestea unei emigrări* este, poate, „emigrantul" cel mai tipic din povestirile lui Agârbiceanu, și el trăiește o dramă al cărei sfîrșit este cutremurător. Căci nu este vorba numai de imposibilitatea redresării economice, ci și de destrămarea definitivă a familiei.

Cercetătorului nu-i va fi greu să demonstreze că, o dată cu coborîrea din Munții Apuseni și stabilirea la Orlat, Agârbiceanu intră într-o epocă mai calmă din viața sa. Avînd răgaz să stea la masa de scris, neîntrerupt, cîte 30—40 de zile, trece la întocmirea de compoziții ample, cum sînt romanele, ambiționînd să realizeze fresca socială a societății transilvănene. Va fi jucat un rol important în trecerea la întocmirea de compoziții ample, și contactul cu scriitorii mari ai lumii : Balzac, Flaubert, Zola, Tolstoi, Dostoievski, Gogol, Gorki, care are loc acum. Izbucnirea primului război mondial în 1914 îl aruncă în vîrtejul evenimentelor. Părăsește construcțiile vaste,

unele chiar în curs de definitivare, şi consemnează, zi de zi, „faptul divers“, aşa cum îl înregistrează sensibilitatea sa. Vasile Lungu, bădicul, din povestirea *Tată,* călătoreşte cu trenul în condiţii îngrozitoare, să-şi vadă feciorul, care zăcea rănit într-un spital. Îl găseşte însă la morgă şi-l boceşte în versuri, pe care le compune, fireşte, după tipare cunoscute şi în care intră elemente din viaţa agrară a satului. Marin Munteanu *(Două scrisori),* ezită multă vreme să înştiinţeze familia că Dumitru, consăteanul său, murise, pînă ce primeşte scrisoarea din sat, că se prăpădise, acasă, şi soţia acestuia, rămînînd copiii orfani. Mătuşa Vironica (*Dura lex)* îşi supraveghează cu grijă feciorul întors din război, sperînd să-i treacă tusea ce-i „hîrîia în pept“. Feciorul moare şi bătrîna găseşte că de aici înainte ea nu mai avea nici un rost în viaţă. Exemplele se pot înmulţi. Expunerea este, pretutindeni, directă, fără artificii şi înflorituri şi în dezvăluirea întîmplărilor tragice se face puternic simţită capacitatea emotivă a povestitorului. Povestirile se înrudesc, sub acest aspect, foarte îndeaproape, cu cele în care înfăţişează satul moţesc. Diferă numai amănuntele concrete de viaţă, care ne îndrumă spre satul îndeletnicirilor agrare.

Experienţa de viaţă a povestitorului, el însuşi om din cîmpie, explică, măcar în parte, de ce este mai sensibil la dramele pricinuite de război, tocmai în satul agrar. Tema este veche şi în literatura populară de peste munţi se întîlnesc numeroase creaţii în care se descriu atît suferinţele „cătanelor“ trimise în război să moară pentru „împăratul“, cît şi ale celor rămaşi acasă, la îndeletnicirile agrare. I. Budai-Deleanu, primul mare poet de peste munţi şi, după el, şi Coş-

buc, celălalt mare poet transilvănean, se opresc la aceeaşi temă. I. Budai-Deleanu explorează însă tema spre a scoate efecte comice, iar Coşbuc, spre a pune în lumină, în principal, eroismul, căruia îi asociază mai întotdeauna şi tragicul. Agârbiceanu merge în direcţia creaţiei populare şi drama eroilor, cînd sînt aleşi dintre oamenii rămaşi în sat, nu este numai paternă sau numai maternă. Moartea pricinuită de război afectează puternic nu numai aceste sentimente, ci îmbracă şi un conţinut social, care nu poate fi trecut cu vederea. Căci eroii din această categorie îndură suferinţe nu numai ca părinţi, ci şi ca oameni, care, deşi în vîrstă, sînt siliţi să ducă, în absenţa celor trimişi în război, greul muncilor agrare.

Dragomir Morar din povestirea *Acasă*, se întoarce noaptea de pe front, într-o scurtă permisie şi, în aceeaşi noapte, iese cu plugul la arat. În direcţia legăturii strînse a eroilor satului agrar cu îndeletnicirile agrare, sînt de căutat şi realizările artistice mai importante ale povestitorului. Căci Agârbiceanu nu rămîne la descrierea exterioară, cu alte cuvinte, la infirmităţile fizice pricinuite de război, ci trece la dezvăluirea dramei sufleteşti pe care o trăiesc. O povestire caracteristică în acest sens este *Aşa de singur*, a cărei temă o întîlnim, mai tîrziu, şi în lucrarea lui Al. Sahia, *În cîmpia de sînge a Mărăşeştilor*. Miron Parasca, eroul povestirii, se întoarce din război, schilodit îngrozitor, fiind silit de aici înainte să stea departe de muncile agrare. „Dar îndată ce dădu gură de primăvară, pustietatea în care trăia Miron nu mai avu margini. Nu numai în casă, în curtea lor, dar pe uliţă şi în întreg satul era o linişte cumplită. Şi, în liniştea aceasta, Miron se gîndea cu amar, tot mai

mare, la neputința lui. Hei! cum ar mai munci el acum, cu capul gol, în sfînta lumină a soarelui de primăvară! Viața țîșnea din pămînt, cădea din nourii grei, se cobora din soare, din vînturile călduțe și pline de mireasma verdeței și-a umezelii [...] Numai el, Miron, nu se schimba. Numai asupra lui primăvara nu avea nici o putere, cum nu are asupra unui trunchi uscat, ce înnegrește în verdeața din grădină".
Drama lui Miron Parasca — și nu numai a lui — are ca principal mobil conștiința că, prin infirmitatea cu care s-a întors din război, nu mai poate relua îndeletnicirile agrare, fiind scos definitiv din rîndul oamenilor. Agârbiceanu descrie drama însingurării omului din satul agrar, căci despre ea este vorba, cu o înțelegere și o sensibilitate pe care nu le întîlnim la nici un alt scriitor transilvănean.

Există în activitatea sa scriitoricească similitudini de situații, care merită să rețină atenția. El își transpune experiența de viață și în lucrări ample, îndată ce are răgaz, cum procedase și mai înainte. Stau mărturie povestiri ca *Stana*, apărută în volum, în 1929, și *Jandarmul*, scrisă un deceniu mai tîrziu și care sînt considerate de istoricii literari „mici romane". Andrei Munteanu, din cea dintîi, se întoarce din război fără un picior și află acasă că Stana, soția sa, l-a înșelat, cît timp a fost pe front, cu jandarmul din sat. Conflictul se soluționează prin moartea lui Andrei Munteanu, dar și prin întoarcerea Stanei la viața demnă de familie. Teza morală este evidentă și ilustrează tocmai această întoarcere. Stă și acum în centrul acțiunii, ca și în celelalte povestiri, familia. Tipologia este însă mult lărgită și, alături de pă-

rinți, oameni bătrîni, apare copilul și nora, mai rar întîlnită în povestirile în care descrie suferințe pricinuite de război. Drama Stanei stă în faptul de a fi acceptat să se mărite cu un om pe care nu l-a iubit. Ionică, băiatul lor, este dintre acei copii, pe care i-am numi „bătrîni“ și care, înainte de a se juca, învață să ducă greul vieții. Andrei Munteanu a putut crede, că o dată cu plecarea lor în război, se oprea însăși viața satului. Constată, la întoarcere, că aceasta mergea înainte și că tocmai el era scos, datorită infirmității, din rîndul oamenilor. „Cum a putut el crede că ei, cei din război, sînt însăși viața ? Iată, e același pămînt aici, aceeași verdeață, semănăturile. Toate stau neclintite, așa cum le-a lăsat el, care cutreierase o lume și nu le păsa de nimic : beau din pămînt și din soare“. Drama lui Andrei Munteanu se aseamănă, cum nu este greu de observat, cu a celorlalți eroi ai povestirilor, smulși de război de la îndeletnicirile agrare.

Povestirea *Jandarmul* se susține pe un conflict asemănător, dar are un cadru social mult mai larg. Sînt reluate aici tema, conflictul și eroii — unii chiar și cu numele — din *Stafia,* scrisă în aceeași epocă cu *Stana* și publicată, în 1928, în *Propilee literare* (nr. 18 și 19, din 1 și 15 decembrie). Dumitru Bogdan, jandarmul, din părinți „sărăntoci“, se întoarce acasă după un număr de ani, îmbogățit, nimeni nu știe pe ce căi, dar pe care le bănuie tot satul. Se însoară cu fata lui Gligor Albu, tipul „gospodarului“, care știe să-și sporească averea pînă și în război. Dar nici averea și nici căsătoria nu-i aduc eroului stima satului. În *Jandarmul* este realizată, în raport cu celelalte schițe și povestiri, o privire mai

cuprinzătoare asupra procesului de diferențiere, care începuse cu mult înainte și în lumea satului transilvănean.

Războiul este interpretat ca un măcel. Explicația stă în faptul că eroii, fie că aparțin satului agrar, fie celui de la munte, sînt, cu puține excepții, țărani, pe care stăpînirea austro-ungară, a cărei oprimare o îndurau, îi trimite în război să lupte pentru o cauză ce nu e a lor. Nu sînt motive, așadar, să ne mirăm că nu se face nicăieri nici măcar o aluzie că ei ar fi dorit ca stăpînirea, care îi trimitea în război, să iasă învingătoare. *Jandarmul* marchează, sub acest aspect, un progres ce merită să fie relevat. Aici cei trimiși în război sînt conștienți că nu aveau ce apăra. Agârbiceanu denunță războiul în acești termeni, în anii ocupației germane, cînd se pregătea împingerea României în cel de al doilea război mondial. Stăm în fața unui act de protest, cu semnificații politice de mare însemnătate, care explică și de ce n-a fost posibilă publicarea ei înainte de 23 August 1944. Povestiri ca *Jandarmul* se impune să fie privite nu numai ca avînd însemnătate literară, ci și ca mărturii ale orientării politice a povestitorului.

Unii comentatori ai operei lui Agârbiceanu uită, nu o dată, că povestitorul se formează în anume condiții social-politice, cum erau cele de peste munți, unde cîteva milioane de români îndurau asuprirea stăpînirii austro-ungare. Concepția sa artistică se formează și ea în acele condiții social-politice și el vede în scriitor, asemeni celorlalți intelectuali, un luminător, în ridicarea economică și culturală a poporului. Agârbiceanu se consideră și el un luminător, un *Aufklärer*, chemat să lumineze pe cei în mij-

cuprinzătoare asupra procesului de diferențiere, care începuse cu mult înainte și în lumea satului transilvănean.

Războiul este interpretat ca un măcel. Explicația stă în faptul că eroii, fie că aparțin satului agrar, fie celui de la munte, sînt, cu puține excepții, țărani, pe care stăpînirea austro-ungară, a cărei oprimare o îndurau, îi trimite în război să lupte pentru o cauză ce nu e a lor. Nu sînt motive, așadar, să ne mirăm că nu se face nicăieri nici măcar o aluzie că ei ar fi dorit ca stăpînirea, care îi trimitea în război, să iasă învingătoare. *Jandarmul* marchează, sub acest aspect, un progres ce merită să fie relevat. Aici cei trimiși în război sînt conștienți că nu aveau ce apăra. Agârbiceanu denunță războiul în acești termeni, în anii ocupației germane, cînd se pregătea împingerea României în cel de al doilea război mondial. Stăm în fața unui act de protest, cu semnificații politice de mare însemnătate, care explică și de ce n-a fost posibilă publicarea ei înainte de 23 August 1944. Povestiri ca *Jandarmul* se impune să fie privite nu numai ca avînd însemnătate literară, ci și ca mărturii ale orientării politice a povestitorului.

Unii comentatori ai operei lui Agârbiceanu uită, nu o dată, că povestitorul se formează în anume condiții social-politice, cum erau cele de peste munți, unde cîteva milioane de români îndurau asuprirea stăpînirii austro-ungare. Concepția sa artistică se formează și ea în acele condiții social-politice și el vede în scriitor, asemeni celorlalți intelectuali, un luminător, în ridicarea economică și culturală a poporului. Agârbiceanu se consideră și el un luminător, un *Aufklärer*, chemat să lumineze pe cei în mij-

locul cărora păstorea, dar predica la amvon nu reprezintă decît un aspect şi el rău interpretat. La baza povestirilor sale, foarte numeroase, ai căror eroi sînt intelectuali, mai ales preoţi şi învăţători, stă concepţia potrivit căreia scriitorul trebuie să fie un luminător. Opera literară are menirea, potrivit acestei concepţii, să ofere „pilde", vrednice de urmat. Situaţiile prezintă şi acum o mare diversitate şi nu ne oprim decît la cîteva, mai caracteristice. O povestire tipică este, fără îndoială, *În luptă,* inclusă în volumul *Două iubiri,* tipărit în 1910 la Vălenii de Munte. Gheorghe Pîrvu, preot într-o comună din cîmpie, nu are, cum spune povestitorul, „nici o pată". Duce o viaţă de familie ireproşabilă şi-şi îndeplineşte, tot aşa, şi slujba de preot. Viaţa eroului este, cu toate acestea, goală. „Aproape nouă ani a trăit fără să-şi afle un rost hotărît. Lumea în care trăise ca tînăr a fost o lume de vis, pe care nu o află nicăieri în jurul său, viaţa ce i se deschidea i se părea o carte neagră, pe care n-o cunoaşte, nu ştie să citească în ea, şi de aceea nu cuteza să o deschidă, nici dorinţa să o deschidă n-o avea. Dar cînd văzu că-l umplu copiii, că trebuie acum purtaţi la şcoli, ceva s-a trezit în el. Aşa deodată, ca din senin". Gheorghe Pîrvu iese din situaţia de propovăduitor al credinţei, care nu-i umplea viaţa, şi devine un „luminător" al sătenilor în lupta lor împotriva asupririi stăpînirii austro-ungare. Ştie, de aici înainte, cu alte cuvinte, că avea „un rost hotărît" în viaţă. Nu este greu de observat că Agârbiceanu reia tema din *Popa Tanda,* nuvela lui Slavici. Deosebirile rămîn totuşi importante. Căci, în timp ce Popa Tanda transformă satul prin exemplul personal, eroul lui Agârbiceanu

se situează în fruntea sătenilor, spre a-i călăuzi în lupta împotriva nedreptăţilor sociale şi nu întîmplător îl lovesc şi pe el — şi foarte serios — măsurile luate de stăpînirea austro-ungară.

Agârbiceanu nu pledează, cum se vede, pentru supunerea mistică, ci consideră, dimpotrivă, că misiunea de luminător, care revenea şi preotului, nu se mărginea la citirea de rugăciuni la biserică, la predici şi la serviciile religioase la botezuri, nunţi şi înmormîntări. Eroii săi, care îmbrăţişează cariera preoţească, îndeplinesc toate aceste îndatoriri, însă nu se realizează ca „personalităţi" decît îndată ce păşesc pe terenul luptei sociale şi politice, pentru ridicarea poporului. Numele lui Dumnezeu nu este invocat decît spre a întări credinţa celor asupriţi de o stăpînire despotică în dreptatea imanentă, a cărei împlinire este aşteptată nu în altă lume. Grecii nu credeau altfel, cînd invocau sprijinul lui Zeus şi al altor divinităţi. Atitudinea povestitorului, preot de ţară, cu misiunea de a fi luminător, ni se dezvăluie numai după ce trecem peste convenţiile profesionale, fiind mai curînd păgînă, decît creştină.

Concepţia cu privire la misiunea socială a artei, fie ea şi înaintată, nu poate duce la crearea de opere durabile, cîtă vreme personajele nu exprimă atitudini sufleteşti fundamentale. Nu s-ar putea susţine că eroi ca Gheorghe Pîrvu nu se găsesc într-o asemenea situaţie. Povestitorul îşi înzestrează însă eroii din această categorie cu un conţinut de viaţă ale cărui date sînt culese din ideologic şi rămîne, cele mai adesea, la ele. Scrutarea vieţii sufleteşti este eludată şi eroii rămîn, ca personaje, în marginea — mai departe sau mai aproape — a emoţiei estetice. Jude-

cînd din perspectiva realizării artistice, apar ca mai importante povestirile în care eroii, deşi luminători, sînt descrişi nu în acţiuni „mărețe", indiferent de natura lor, ci în măcinarea cu greutăţile vieţii de toate zilele. Lupaşcu, preotul, şi Dumitreanu, învăţătorul, din povestirea *Împăcare*, se ceartă, întărîtaţi de soţiile lor, dar cînd stăpînirea ameninţă să le închidă şcoala ei se împacă. Conflictul, întîmplările şi situaţiile le reîntîlnim, mai tîrziu, în *Ion*, romanul lui Rebreanu. Preotul Vasile *(Popa Vasile)*, sărac şi fără nici o speranţă să ajungă la o viaţă mai omenească, se hotărăşte să emigreze în America. Compune o scrisoare mişcătoare către protopop să-l dezlege de îndatoririle sale păstoreşti, dar cînd se pregăteşte să o ducă, este chemat la un bolnav. Popa se convinge că acesta avea nevoie de doctor, nu de rugăciuni, şi îl trimite la spital. Peste zi, cînd dă de scrisoarea pe care o compusese, se ruşinează şi o aruncă. În astfel de povestiri nu înfăţişează eroi care au de înfăptuit un program, ci se mărgineşte să „dezvăluie" viaţa lor. Evoluează, dacă se poate vorbi de o evoluţie, de la povestirea, cu eroi, pe care îi propune ca exemple demne de urmat, la cea în care conţinutul de viaţă îl formează „faptul divers". Povestirea devine pagină de jurnal, cum am mai avut prilejul să constatăm, a cărui poezie stă în înregistrarea „micului sublim al sufletelor simple" [1].

Povestirile realizate artistic care au eroi aşa *cum ar trebui să fie sînt* destul de puţine. Situaţia se schimbă atunci cînd înfăţişează „luminătorii" aşa *cum*

[1] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1941, p. 564.

nu trebuie să fie. Concepția care stă la baza povestirilor nu se modifică, dar povestitorul are la îndemînă, pentru zugrăvirea caracterelor prin trăsături negative, un material de viață mai bogat și mult mai variat. Popa Man din povestirea cu același titlu, publicată în volum în 1920, vine în Teleguța, sat din cîmpie, asemeni Popii Tanda, eroul lui Slavici, și ne-am aștepta ca în acțiunile sale să constituie un exemplu vrednic de urmat de teleguțeni. Popa Man nu se gîndește însă nici o clipă să ridice satul și, fiu de contrabandiști, contrabandist el însuși, știe să-și ascundă „firea" și face avere. Arma de care uzează Popa Man este prefăcătoria și s-a deprins cu ea încă de pe cînd a stat la mănăstire. El știe foarte bine că pentru a cîștiga încrederea sătenilor, trebuie să fie un popă „popular". Merge la petrecerile țăranilor, cinstește cu ei, se bagă chiar în horă, dar le face toate cu atîta pricepere, încît sătenii se pomenesc că în scurt timp popa a devenit unul dintre cei mai bogați oameni din sat. Popa își caută amantă și cînd aceasta trece prin crize de conștiință, Man îi deslușește „filozofia" vieții. „Ce tot păcat și iar păcat! Știi tu ce-i păcatul ? Știe vreun om din lume ce-i păcatul ? Îți spun eu că nimeni nu știe ! [...] Ce facem noi la urma urmei ? Facem rău cuiva ? Asuprim noi pe cineva ? Ce facem noi ? Iaca ne lăsăm duși de soarta care ne-a legat deolaltă." Popa Man, „luminător" al sătenilor, îmbracă veșminte preoțești să-și ascundă faptele săvîrșite și să poată săvîrși, nestingherit, altele. Agârbiceanu a creat în Popa Man fratele transilvănean al lui Popa Iancu, eroul lui Caragiale din nuvela *În vreme de război*.

Un „luminător“ este şi Constantin Pleşa, din povestirea *Păscălierul,* publicată mai întîi în *Viaţa românească,* în 1931—1932 (nr. 11 şi 12, din noiembrie-decembrie şi nr. 1 şi 2, din ianuarie-februarie), iar în volum abia în 1961. Tema „păscălierului“ (persoană care ghiceşte după o carte) nu este nouă şi *Gr. Sima* publică, în 1883, în *Familia* (nr. 6, din 6/18 februarie), o amplă nuvelă, *Negrea Pascalierul,* cunoscută neîndoios, de Agârbiceanu. Silvestru Moldovan publică şi el, în 1884, în *Tribuna* (nr. 81, din 24 martie/5 aprilie), o lucrare în care satirizează practici ale unui „păscălier“. Agârbiceanu însuşi scrie mai multe povestiri pe aceeaşi temă, cum sînt *Şarlatanul* (1913) şi îndeosebi *Păscălierul,* publicată în 1920 în *Transilvania* (nr. 11, din noiembrie) şi inclusă în volumul *Povestiri,* apărut în acelaşi an la Sibiu. Deosebirile între primele două povestiri şi cea pe care o publică în 1931—1932 sînt destul de mari. Acordă aici o mare dezvoltare cadrului social şi, ca să poată face aceasta cu mai deplină libertate, înlocuieşte ţăranii din rolul „păscălierului), cu un preot, care, prin poziţia sa, avea o autoritate mult mai mare în sat şi chiar dincolo de hotarele sale. În *Păscălierul* se sprijină pe un material de viaţă, în mare parte, deosebit de cel din *Popa Man,* dar preocuparea sa rămîne tot zugrăvirea unui fals „luminător“ al satului. Om bogat, Constantin Pleşa cumpără „darul“ de preot şi nu are convingeri religioase. Inteligenţa nu-i lipseşte şi nici spiritul practic şi, mobilizînd întreaga familie în înşelarea sătenilor, nu ezită să-şi pună copiii să joace şi rolul de draci. Practicile lui Constantin Pleşa, cu toate deosebirile de altă natură, nu sînt

prea departe de cele ale lui Chir Costea Chiorul, bogasierul din *Ciocoii vechi și noi*.

Povestirile în care sînt înfățișați „luminători" ai satului, ca Popa Man și Constantin Pleșa, se înrudesc prin cîteva trăsături comune. Eroii din această categorie nu se arată interesați de chestiuni naționale și nici alte probleme mai înalte nu-i preocupă. Singura lor țintă e să adune avere. Țin la bunul nume, condiție neapărat necesară, ca să se poată menține în fruntea statului. Agârbiceanu a creat, în *Păscălierul* cea mai bună povestire pe această temă din literatura română.

Experiența de viață în ce privește cunoașterea orașului transilvănean se lărgește după primul război mondial, cînd intră în presă și o vreme, cum am arătat, și în luptele politice. „Orășenii" din povestirile sale anterioare erau „chipuri de ceară", cum își intitulează unul din volume, tipărit în 1922. Eroii povestirilor sînt oameni care cad sub dominația soțiilor *(Divorțul nenii Niculiță)*, abia dacă izbutesc să-și facă, o dată la șase ani, un rînd de haine *(Haine noi)*, ori speră să se îmbogățească cîștigînd la loterie *(Zile de tăcere)*. Mai tipică este, fără îndoială, *O glumă*, al cărei erou, om cu o casă de copii, se agață de nădejdea că va fi mutat în capitala județului, să-și poată purta copiii la liceu, ori la meserii. Speranța i se spulberă și eroul înnebunește.

Povestiri cum sînt cele de mai sus înfățișează eroi care se ridică, cele mai adesea, tot din țărănime. Dar spre deosebire de eroii primelor culegeri de povestiri ei nu mai păstrează legături strînse cu aceasta. Deprinderea de a munci nu o pierd, dar cei mai mulți nu izbutesc să isprăvească „gimnaziul" și, opriți la

jumătatea drumului în pregătirea intelectuală, caută slujbă. Se însoară, au copii mulţi şi nu sînt ademeniţi să intre în lupte politice. Grijile traiului zilnic formează unica lor preocupare şi tot ei sînt şi aceia care duc în spate complicata birocraţie a administraţiei imperiului habsburgic.

„Orăşenii" din povestirile lui Agârbiceanu, scrise după primul război mondial, sînt, aproape fără excepţie, avocaţi, a căror îndeletnicire principală a devenit politica. Ei sînt de regulă şi parlamentari şi fac dese drumuri la Bucureşti, ca Ion Albu, din povestirea *În misiune*, dar nu-i preocupă şi altceva decît aranjamentele personale. Directori de întreprinderi, îndură cu greu „calvarul" ceasurilor de audienţe, deoarece îi oboseşte perindarea prin biroul lor a solicitanţilor care vin să ceară slujbă *(Urmările unui anunţ)*. Eroii lui Agârbiceanu rămîn totuşi nişte provinciali şi nu rîvnesc să ajungă miniştri, ci doar prefecţi ori primari în urbea lor *(Vizita, Ochiul dracului)*. Domină femeile şi prin autoritatea lor imperativă îşi urnesc soţii din inerţia muncii în birourile avocaţiale şi-i împing în vîrtejul luptelor politice. Experienţa de viaţă din aceste povestiri stă, cum vom arăta mai departe, şi la baza romanelor pe care le scrie tot acum.

Orientarea lui Agârbiceanu nu cunoaşte în descrierea acestei lumi, dacă o judecăm din perspective artistice, o evoluţie. Atenţia sa se deplasează de la înfăţişarea tipului politicianului, ale cărui trăsături de caracter le surprinde, ca în povestirile mai vechi, *Vînătorul popularităţii*, *Judecătorul suprem*, ori *Un naţionalist*, cu destulă acuitate, la descrierea viciilor generate de politicianism. Povestitorul caută

un pretext oarecare, fie şi de domeniul fantasticului, ca să poată dezvălui păcatele societăţii contemporane. Mai caracteristică în această privinţă rămâne povestirea *Răbojul lui Sf. Petre*, publicată în *Societatea de mîine*, în 1931—1932, şi subintitulată, cînd „încercare satirică“, cînd „roman satiric“, ca la apariţia în volum să nu se mai facă nici o specificare [1]. Agârbiceanu imaginează o călătorie pe pămînt a Sfîntului Petru prin intermediul căruia pătrundem în cele mai diverse medii sociale, îndeosebi de dincoace de Carpaţi. Viziunea asupra călătoriei, pe pămînt, a Sfîntului Petru iese din cadrele concepţiei creştine şi-l vedem supunîndu-se, ca în creaţia populară, la metamorfozări succesive : călugăr, avocat, servitor, observator politic. Deşi vin de pe alt tărîm, eroii sînt înzestraţi cu însuşiri omeneşti şi Petru nu este decît un bătrîn „gîrbov“ cu barba care bate în „verde-mucegăit“ şi căruia, dedat cu hodina, nu-i face nici o plăcere să întreprindă călătorii lungi şi obositoare pe pămînt. Se cuvine observat, pe de altă parte, că din această călătorie nu rezultă decît un raport, pe care îl întocmeşte Sf. Petru către Dumnezeu şi în care propune să-l trimită pe pămînt şi pe Sf. Ilie. „Nu se ştie — comentează Agârbiceanu — dacă stăpînul cerului l-a trimis pînă azi pe Ilie sau nu. Unii spun că a venit şi a luat în pleasnă de mătase pe demoni, fugărindu-i în smîrcurile iadului ; alţii îl aşteaptă, să vină de acum.“

---

[1] *Societatea de mîine*, VIII, nr. 5, 15 martie 1931 — IX, nr. 8—10 iunie-august 1932. Se specifică în unele numere : „Încercare critică“, iar în sumar, în aceleaşi numere : „Roman satiric“.

Agârbiceanu adoptă o poziţie critică faţă de lumea exploatatorilor, iar cînd îl înfăţişează pe Sf. Petru, dracii şi alte personaje biblice, este foarte departe de cultul evlaviei creştine. *Răbojul lui Sf. Petre* este însă în acelaşi timp şi „cartea unui sceptic" [1]. Asaltat din toate părţile în deceniul al patrulea al veacului nostru de valurile politicianismului, povestitorul nu mai vede posibilă stăvilirea lui. Datoria de scriitor şi-o face totuşi şi, după *Răbojul lui Sf. Petre*, scrie romanul *Sectarii*, tablou şi mai cuprinzător al moravurilor politice de la noi între cele două războaie mondiale.

Cercetarea lumii povestirilor lui Agârbiceanu din perspectiva întregii sale activităţi literare şi nu pornind doar de la cîteva bucăţi, fie ele şi reprezentative, duce la constatarea că nu asistăm la o evoluţie în direcţia realizării artistice, ci numai la o lărgire treptată a experienţei de viaţă. Nu se poate susţine, evident, că între povestirile din 1905, de pildă, şi cele din 1920 nu ar exista deosebiri, uneori sensibile, sub aspectul tehnicii literare. Progresele care se realizează nu ţin însă de modificări aduse în structura scrisului său, ci sînt, mai presus de orice, rezultatul îndemînării, cîştigată într-un îndelung exerciţiu literar.

Constatarea pe care o facem, că în povestirile lui Agârbiceanu — şi implicit în întreaga sa activitate literară — nu asistăm la o evoluţie în sensul unor modificări în structura scrisului său, ci la o lărgire treptată a experienţei de viaţă, explică şi de ce în volumele sale, de la cel dintîi pînă la cel din urmă,

[1] M. Zaciu, *Ion Agârbiceanu*, Bucureşti, 1964, p. 112.

bucăţi remarcabile stau alături de altele care, deşi nu lipsite de interes prin temă, întîmplări, ori situaţii, nu se ridică în privinţa realizării artistice nici la nivelul producţiei literare a vremii. Se cuvine observat, pe de altă parte, că povestirile care l-au impus pe Agârbiceanu în literatură şi care răsar ici şi colo în volumele sale au ca temă iubirea, cele mai adesea nefericită, şi degradarea omului, sfîrşind mai totdeauna prin moarte. Nu este aici nimic neobişnuit. Căci sensibil la suferinţele umane, ele nu au în sufletul său, ca în al oricărui artist, rezonanţe uniform de puternice.

Povestirile lui Agârbiceanu care au ca temă iubirea, se înscriu în linia creaţiei populare, putînd chiar să preia întîmplări cu circulaţie orală în lumea satului. Povestirile se susţin, invariabil, pe acelaşi conflict şi de la *Costea pădurarul* (1905), la *Fierarul Petrea* (1907), *Comoara* (1909), *Popa Man* (1920), *Stana* (1929), *Jandarmul* (1941), ori *Faraonii* (1961), el este determinat de ciocnirea dintre cei care se împotrivesc ieşirii din cadrul convenţiilor sociale, şi aceia care, stăpîniţi de iubire, nu ţin seama de îngrădirea lor. Convenţiile sociale sînt, cum se desprinde din povestiri, expresia inegalităţii sociale, care însă nu este întotdeauna legată de avere. Demarcaţia de unde începe inegalitatea este făcută distinct şi cu cît linia apare mai puţin tremurată, cu atît şi conflictul este mai puternic. Se împotrivesc ieşirii din cadrul convenţiilor sociale părinţii, ca în primele trei povestiri. Deosebirile sînt totuşi importante şi, dacă părinţii din *Comoara* nu pot lua nici o măsură, mai exact nu au vreme să ia, împotriva ieşirii din convenţiile sociale, iar fierarul Petrea le acceptă, după

ce trece prin mari frămîntări sufleteşti, pădurarul Costea trage cu puşca în cel care umbla în calea fetei sale şi îl suprimă. Cînd ia o asemenea hotărîre este chinuit de conştiinţa că nu avea de ales alt drum. Petre, „domnişorul", care umbla în calea fetei sale, nu era numai stăpînul moşiei şi avea drept de viaţă şi de moarte asupra „supuşilor" săi, ci moştenea, mai fiind şi copil din flori, sîngele tatălui său, om „grozav şi al dracului". Credinţa că împotriva însuşirilor transmise de înaintaşi nu se poate lupta îl face pe Petrea fierarul să trăiască un adevărat coşmar, pe măsură ce descoperă la fata sa tot alte trăsături ale lui Pintea, ţiganul bătrîn. Fierarul îşi dă seama, foarte bine, că şi Lala, fata lui, putea fugi cu acela pe care îl iubea, cum fugise şi Pintea, care, om cu familie şi copii, intră în cortul unui ţigan, îl înjunghie, îi ia soţia şi dispare sub ploaia de gloanţe, fără să i se mai afle de urmă. Petrea, fierarul ţigan, are foarte viu sentimentul autorităţii paterne şi, cînd vede că mijloacele violente rămîn ineficace, consimte la căsătoria fetei, fiind cel dintîi care petrece şi cere lăutarilor să cînte să „crape diblele".

Viaţa acestor eroi stă sub stăpînirea unor mari învolburări sufleteşti şi iubirea, devenită repede pasională, îi poartă pe un drum ce îi scoate din îngrădirile convenţiilor sociale. Slavici este şi el, cum se ştie, un cîntăreţ al iubirii care răvăşeşte sufletele eroilor. Se fac simţite între Agârbiceanu şi el deosebiri importante. Un Bujor din *La crucea din sat,* un Miron din *Gura satului,* un Iorgovan ori Şofron din *Pădureanca* şi alţi îndrăgostiţi ai lui Slavici, deşi iubirea stăpîneşte sufletul lor, nu ies din cadrul convenţiilor sociale şi, decît să săvîrşească acţiuni

lipsite de „rațiune", preferă să aștepte ca timpul să lucreze în favoarea lor. Eroii lui Agârbiceanu au o cu totul altă structură sufletească și Ionu Bodii, boarul din *Comoara*, coboară din sat, în chiar momentul cînd „bogătanul" este gata să-și mărite fata și o „cere" el în căsătorie. „Și, după cină, iată numa că se deschide ușa și intră în casă un voinic cu mustața neagră, cu ochi ca de drac, un fecior închelmat cumu-i zidul.

— Bună seara să deie Dumnezeu! zise străinul.

— Bună să-ți fie inima, Bodea, răspunse stăpînul casei, înlemnit după masă.

— Cinarăți, văd că, zise iar Ion.

— Cinarăm, da.

— Da' nu toți. Cineva n-a avut gust de cină.

— Nu, Bodeo, drept ai. Așa-s fetele cînd să se mărite. Mîne se cunună Marina. Hai, închină-i și tu un păhar de vin.

— Cum nu, tare bucuros, socrule. Să trăiască mireasa și să trăiască socrul, oameni de omenie! zise el închinînd.

Și luă o cană de vin de pe masă și o beu pe jumătate.

Apoi porni spre fată și o luă de mînă. Și cînd ea își pierdu simțirea, o luă în brațe ca pe un prunc și, lucindu-și oțelele pe spinare, ieși poftindu-le bună sara".

Purtarea ceremonioasă a unor eroi, ca Ionu Bodii, boarul, constituie o umilire a acelora care nu erau în stare să le prețuiască însușirile morale.

Experiența de viață a povestitorului aduce după sine o lărgire a orizontului și în *Stana*, în *Jan-*

darmul și în *Faraonii* „cenzurarea“ iubirii „nepermise“ nu o mai face familia, mai exact nu numai familia, ci și satul ori, ca în cea din urmă, „obștea corturarilor“. *Popa Man* se găsește, numai aparent, în altă situație. Man și Firuța știu să-și tăinuiască așa de bine iubirea, încît ea iese, multă vreme, de sub controlul satului. În direcția aceasta sînt de căutat meritele povestirii. Cînd satul o descoperă nu se mărginește la ostracizarea popii, ci îl scoate și din comună și-l aruncă pe hotar. Se produce în aceste povestiri o schimbare importantă, și de altă natură. Aici locul părinților, din perspectiva cărora se prezenta iubirea, îl iau înșiși protagoniștii dramelor, izvorîte din iubire. Să mai observăm că protagoniștii dramelor nu sînt eroii, ci eroinele. Sentimentul iubirii se ivește brusc și pune repede stăpînire pe sufletul lor, încît toate încercările de „temperare“ rămîn neputincioase. Firuța se lăsă în brațele popii Man bolnavă parcă. „Omul acesta pusese atîta stăpînire pe inima ei, încă de mult, de cînd era la ei în gazdă, încît Firuța, pentru o întîlnire ca aceasta, era gata să umble ziua întreagă pe cîmp, strecurîndu-se printre sămănături, pîndind să n-o bage de samă cineva, pînă ce ajungea în pădure. Iar aici, în apropierea cotiturii, ar fi așteptat un veac și nu s-ar fi clintit din loc pînă ce nu venea Man. Ca fată, ca nevastă și ca văduvă, i-a fulgerat de multe ori prin gînd întrebarea grozavă : «Cum te poți iubi tu cu un popă ? Nu știi că-i față sfințită ? Nu știi c-ai să ajungi talpa iadului ?»

Dar șoapta aceasta de oprelişte îi ațîța și mai tare simțurile. Și după fiecare întîlnire se mai adăuga o verigă la lanțul ce o lega de Man“.

Iubirea Stanei, din povestirea cu același titlu, se ivește tot pe neașteptate și la fel și cea a Veronicăi, din *Jandarmul*. Veronica, femeie măritată, ca și Stana, se întoarce seara, cu cofele de apă de la fîntînă. „La a treia casă, dinaintea portiței, stătea drept ca un brad Dumitru Bogdan și o ațintea, cu privirile. Femeia, înfiorată, își întoarse repede capul, păli ca o moartă și abia mai avu putere să-și ridice cofele. O spaimă rece îi cuprinse toate mădularele și, după ce intră în casă, își șterse sudorile de pe frunte. Își făcu cruce, spunînd, parcă în neștire : «Doamne ferește și apără». Apoi începu să se închine la icoane." Agârbiceanu nu prezintă, deși preot, în nici un fel intervenția salvatoare a divinității pe care eroina, după vechea credință, o cere și, ca scriitor realist, este preocupat să urmărească cum iubirea, umplîndu-i sufletul, dă un sens vieții sale.

Cu *Faraonii* povestitorul ne introduce în viața unui trib de țigani corturari și reia titlul unei lucrări *Faraonii — Dintr-un carnet*, publicată în 1938, în *Cuget clar* (nr. 7 și nr. 8, din 26 august și 2 septembrie), dar nici acesta și nici chiar numele eroinei nu lasă să se întrevadă dezvoltarea acțiunii noii povestiri. Surprinde aici, încă de la început, descripția etnografică. Ceremonialul alegerii voievodului se vestește, ca la curțile princiare, cu sunete de trîmbițe, iar cel care urmează să fie ales stă în fața cortului, în scaun de stejar, acoperit cu postav roșu. Și aici, ca și în *Fierarul Petrea*, viața țiganilor este prezentată în dependență de marile pasiuni care o zguduie Ele sînt de-o violență nemaipomenită, încît nu o dată, prin ieșirea unor inși din familie sau din „trib",

se pune în primejdie însăşi existenţa acestora. Violenţele pasionale sfîrşesc, adesea, tragic. Cuţitul, fie şi cu mîner de argint, serveşte la înjunghiere şi după fiecare încăierare, căruţele corturarilor, înşirate pe drumuri lăturalnice de ţară, duc în goana cailor un număr de morţi.

Agârbiceanu creează intenţionat un asemenea cadru social în care plasează iubirea Rusalinei. Povestitorul nu mai are reţineri de natură morală, ca în alte scrieri ale sale, şi descrierea vieţii ţiganilor reflectă convingerea sa că toată lumea îi ştia pe aceştia nesupuşi faţă de îngrădirile sociale şi stăpîniţi de mari porniri pasionale. Multe pagini amintesc de celebrul poem al lui Puşkin, dar nu este mai puţin adevărat că Dinu îşi impune voinţa, asemeni lui Alexandru Lăpuşneanul, eroul lui C. Negruzzi, prin violenţă şi tot aşa îi şi ţine pe „corturari" sub ascultarea sa. Rusalina se ridică în această lume şi nu e de mirare că trece peste îngrădirile sociale şi se lasă în voia iubirii, aceea care dă, ca şi altor eroine ale povestitorului, un sens vieţii. Nicăieri însă în povestirile lui Agârbiceanu, care au ca temă iubirea, ideea de *soartă* nu este expusă cu mai multă claritate. Sînt caracteristice cuvintele cu care Miloş „înţeleptul" ţiganilor răzleţi de „trib" se adresează Rusalinei, în unul din momentele de răscruce din viaţa lor. „— Hei, copila mea ! Oftă el apoi. Soarta-i ca moartea ! Se vede că nu o putem întoarce din drumul ei". Scena întîlnirii Rusalinei cu Marcu, viitorul ei soţ, ilustrează cel mai bine această idee. Utilizînd cu pricepere darul său de povestitor, arată întîlnirea ca fiind pregătită de „destin", într-un răstimp lung de vreme, în care eroina nu pierde nici o clipă credinţa

că va întîlni pe cel menit să-i fie soț. Povestitorul pare să aibă în minte imaginea acelor tineri, frecventă și în credința populară, care se caută pretutindeni și, deși nu s-au văzut niciodată, se recunosc îndată ce se întîlnesc.

Viața țiganilor a mai stat în atenția scriitorilor transilvăneni și I. Budai-Deleanu, I. Slavici, G. Coșbuc și alții nu o ocolesc. Agârbiceanu nu se mărginește la aspectul pitoresc, și descrie viața țiganilor și îndeosebi a celor „corturari“ prin marile drame, care o zguduie. Nicăieri în literatura noastră ea nu este prezentată cu o mai bună cunoaștere, cu mai multă simpatie și lipsă de prejudecăți.

Povestirile lui Agârbiceanu, care au ca temă iubirea, dezvăluie o atitudine puțin creștinească în sensul că ar servi „pilde“ de supunere în convențiile sociale, cum propovăduiește biserica. Nu este întîia dată cînd Agârbiceanu-scriitorul iese biruitor, împotriva lui Agârbiceanu-prelatul. „Morala“ acestor povestiri, căci au și ele o *morală*, stă în recunoașterea că iubirea, cîtă vreme este sinceră, nu poate fi stăvilită — și nici nu trebuie — cum nu pot fi stăvilite legile naturii, care fac ca primăvara să înverzească cîmpia și să înfrunzească pădurea.

Istoria noastră literară recunoaște că „feuda“ lui Agârbiceanu în cuprinsul prozei românești o formează „poezia urîtului“, a „diformului“, a „bătrîneții“ [1]. Povestitorul este sensibil, cu alte cuvinte, la degradarea omului și tema nu este nici ea nouă, după cum nu sînt noi nici explicațiile care se dau, fie că

---

[1] Perpessicius, *Mențiuni critice*, I, București, 1928, p. 215.

vin dinspre ştiinţele naturii, fie dinspre cele sociale. Povestirile a căror materie o formează „poezia urîtului" şi a „diformului" se întîlnesc risipite în aproape toate culegerile şi explicaţia care se dă pentru degradarea omului este căutată, în condiţiile sociale. La baza acestor povestiri stă, înainte de toate, experienţa de viaţă din Munţii Apuseni şi culegerea *În întuneric* adună, ca într-un album, portrete ale unor oameni cu grave deformări fizice şi morale. Viziunea asupra satului minier de altădată, tărîm al degradării umane, se împlineşte şi prin povestirea *Fefeleaga*, una din capodoperele lui Agârbiceanu. Povestirea s-a publicat în 1908, în fruntea numărului pe august al *Vieţii româneşti*, o mărturie, indiscutabil, a bunei primiri şi a fost reprodusă în septembrie în *Lupta* (nr. 193—195) din Budapesta. Agârbiceanu o include în volumul *Două iubiri*, deşi mai nimerit era să o găsim în culegerea *În întuneric*, alături de celelalte bucăţi care descriu viaţa satului minier. *Fefeleaga* aduce, în raport cu celelalte povestiri care înfăţişează degradarea omului, o altă perspectivă în tratarea temei. Aici autorul nu descrie drama eroilor în stadiul ultim, oarecum încheiat, ci se opreşte, de astă dată, chiar la procesul de degradare a omului. Povestitorul îşi creează astfel posibilităţi noi, pe care nu le avea înainte, să dezvăluie suferinţa umană şi chiar să dea un sens mai înalt zbaterilor dramatice. Maria Dinului, poreclită Fefeleaga, al cărui soţ lucra la „baie" (mină) rămîne, după moartea acestuia, să crească singură copiii, ce se sting însă unul după altul. Drama femeii, nevoită să asigure existenţa familiei, cărăuşind piatră, cu calul slăbănog şi orb,

impresionează. Elementele care intră în compunerea portretului eroinei, ca și amănuntele de cadru, sînt chemate să dea o imagine a vieții aspre, dure, care duce la nimicirea oricărei urme de feminitate. Viața eroinei se deșiră fără bucurii și timpul are pentru ea o singură măsură : „de la moartea unui copil, pînă cînd altul își închidea ochii". Moartea fiecărui copil mărește golul din sufletul eroinei, dar ea muncește cu și mai multă îndîrjire, în speranța că va salva de la moarte copiii următori. Cînd și cel din urmă moare secerat de aceeași boală necruțătoare, se încheie și destinul ei uman. Fefeleaga nu poate crede nici în Dumnezeu, nici în dracul, vrăji, descîntece și alte „solomonării" și știe că drac „e omul cel rău și nedrept". Agârbiceanu-prelatul este absent și de astă dată, cedînd locul scriitorului realist. Fefeleaga are totuși o credință și religia ei este, ca a multor eroi ai scriitorilor transilvăneni munca. Voința de a-și crește copiii se aseamănă cu a Marei, dar nu știe și nu poate să treacă prin viață ca eroina lui Slavici. Stăpînesc, mai presus de puterea ei, boala și moartea care duc la dispariția timpurie a familiei sale de mineri.

Condițiile inumane de muncă, chiar dacă lasă urme adînci în viața eroinei, nu izbutesc să ucidă în ființa ei și ultima fărîmă de umanitate. Aici și stau semnificațiile mai largi ale povestirii. Efectele artistice sînt obținute, în bună măsură, prin micșorarea distanței, pînă la anihilare, dintre narator și lumea descrisă, de unde și impresia covîrșitoare de viață trăită.

În povestiri ca *Fefeleaga* și ca atîtea altele pe care le întîlnim în culegerile lui Agârbiceanu, îndeo-

sebi *În întuneric*, precum și în cele care au ca temă războiul, stă în primul plan descrierea condițiilor, mai ales sociale, care duc la degradarea fizică a omului. Povestitorul ilustrează, de fapt, că eroii păstrează, chiar și dacă ajung în acest stadiu, fie măcar și o fărîmă de umanitate. Caracteristice, în egală măsură, sînt acele povestiri, nu mai puțin numeroase, în care se descrie degradarea morală a omului. Diversitatea situațiilor este și mai mare și nu încape discuție că putem include aici și eroi ca falșii „luminători" (preoți, păscălieri, oameni politici) cu care ne-am ocupat. Povestitorul își recrutează însă eroii, cînd descrie degradarea morală, și de pe treptele de jos ale ierarhiei sociale de atunci. Hudri din povestirea *Vecinul nostru Hudri*, un țăran oarecare, se vrea între „domni" și fără să fie chemat își petrece vremea la primărie, ceea ce n-ar avea importanță. El se erijează însă și în apărător al intereselor stăpînirii austro-ungare. Plăcerea lui este să însoțească jurații și perceptorii la strîngerea dării, cînd se arată mai neiertător decît aceștia și nu ezită să le dea chiar sfaturi. „— Dacă de aici nu puteți încasa nimica, vă spun eu dumneavoastră, domnii mei, că lăsăm statul în pagubă. Și slujitorilor statului nu li-i îngăduit așa ceva. Ce ?! Zice că n-are bani ?! Ia-i vita ! N-are cap de vită ?! Ia-i haina, ia-i cenușa din vatră, că de aceea ești slujbaș jurat !" Hudri nu este numai odios, ci și viclean, cum arată discuțiile sale cu diacul.

Profesiunea de preot i-a scos în cale lui Agârbiceanu nu numai mistificatori de mare anvergură, ca popa Man, ori Constantin Pleșa, păscălierul, care se folosesc de credință, spre a înșela sătenii, ci și alții,

mai mărunţi, a căror degradare morală este descrisă cu aceeaşi forţă realistă. O femeie ascunde banii şi, voind să arunce vina pe fratele bărbatului ei, vine la popa să-i citească rugăciuni, ca Dumnezeu să indice, prin anume semne, că i-a furat acesta *(Neguri)*; o altă femeie vine să ceară prescură să o dea la oi, ca să le ferească de lupi. O minţise un călugăr, care aduna prescură pentru el, şi popa îi spune femeii să-şi procure împotriva lupilor „puşcă bună şi gloanţe", nimicind, prin acest răspuns, „credinţa" femeii *(Superstiţie)*. Exemplele se pot înmulţi. Mulţi dintre aceşti eroi ţin să treacă în ochii satului „sfinţi" şi povestitorul dezvăluie, necruţător, ipocrizia. Lelea Stana din *Vecina* este o asemenea „sfîntă". „Postul — repetă ea la tot pasul — şi frica, şi mila te apără, de toate nenorocirile." Ea pretinde a fi, prin post, intermediara între sat şi divinitate şi-şi procură, spre a avea autoritate, şi prin ţinută, ca Hudri, o „păreche de mătănii". „Sfînta" se împotriveşte însă şi după cincisprezece ani să dea partea de pămînt promisă fetei la căsătorie. Scena confruntării „sfintei" cu ginerele şi fata sa este memorabilă.

„Ginerele, însă, de data asta n-o lasă.

— Unde crezi dumneata că vei ajunge după moarte? În rai? Dumneata te crezi o călugăriţă şi crezi că ţi-i deschis raiul? Da, stai să-ţi spun eu unde vei merge. Se apropie de bătrînă şi-i strigă la ureche: Talpa iadului! Dumneata tot: «Postul, frica, mila...», dar, iată, mînci cu lăcomie, nu ţi-e milă de nedreptatea ce-i faci fetei, şi nu ţi-e milă de nepoţii dumitale!"

Agârbiceanu, *Aufklärer* în lumea satului, nu tolerează superstiţia, mistificarea şi tot atîtea alte as-

pecte ale degradării morale, întîlnite la cei de pe treapta de jos în ierarhia socială. Călugării, care nu şedeau în mijlocul poporului să muncească la ridicarea lui, ci potrivindu-şi o anume ţinută, colindau satele, să înşele oamenii, sînt numiţi, fără nici un menajament, „şarlatani“ *(Superstiţie)*.

Povestirile lui Agârbiceanu pe această temă se înscriu direcţiei antimonahale, care are reprezentanţi străluciţi în literatura noastră.

Bătrîneţea intră şi ea în tema degradării omului şi stă, de asemenea, în atenţia povestitorului de-a lungul întregii sale activităţi literare. Agârbiceanu debutează, cum ştim, bătrîneşte, cu „amintiri“, în care descrie întîmplări din viaţa unui bătrîn păstor şi se va înfăţişa, în ultimele decenii ale activităţii sale scriitoriceşti, om în vîrstă el însuşi şi apăsat de povara anilor. Bătrînii, ca eroi, se întîlnesc foarte des în povestirile sale. Profesiunea de preot îl pune, foarte des, în contact cu oamenii ajunşi, la o anume vîrstă şi care, potrivit unor vechi credinţe, întîlnite şi înainte de creştinism, îşi fac din vreme „pregătirile de drum“. Una din povestiri se şi intitulează *Baba Ilina se găteşte de drum* şi ea a fost inclusă în culegerea de povestiri *Luncuşoara în Paresemi*. G. Călinescu scrie, despre povestirile din acest volum, ai căror eroi sînt bătrînii, că este „un mişcător jurnal de preot de ţară“ [1]. Reuşitele artistice mai remarcabile nu sînt de căutat în povestirile în care se descrie viaţa unor bătrîni, ajunşi la această vîrstă, înainte de vreme, ca urmare a unor condiţii ce precipitează procesul de de-

---

[1] G. Călinescu, *Probleme şi exemple*, în *Contemporanul*, nr. 9, 7 martie 1958.

gradare a omului. Vechea filozofie, profesată de greci și desigur și de alții înaintea lor, potrivit căreia bătrînețea este o etapă inevitabilă în viața noastră, o întîlnim și la povestitorul transilvănean. El descrie drame provocate de întîmplări ce aduc perturbări în viața eroilor intrați în vîrsta bătrîneții. Moș Tănase din povestirea *Căprarul* își cruță puterile, și pune copii să aibă grijă de capre, răsplătindu-i prin poveștile pe care le spune ; un alt bătrîn trece averea pe cineva, să fie îngrijit, și fiind bătut se adresează judelui să-i pună în vedere că avea „contract" să primească „pită de mîncare, haine de îmbrăcat, apă de beut" *(Moșul)* ; Ierotei Bogdan, diacul, are patima băuturii și, sfătuit să se lase, pierde glasul. Preotul îl dezleagă să bea cîte puțin și diacului îi revine glasul *(Legămîntul diacului)*. Ilina, o bătrînă, se crede apăsată de păcate și vine la popa să primească iertare. „Păcatele mele-s cît năsip în mare și cîtă frunză-n codru și cîte stele-s pe cer. Atîta am greșit eu, părinte !" *(Baba Ilina se gătește de drum)*. Vavilon trage clopotele la toți morții din sat, dar lui, murind, în Joia Paștilor și fiind înmormîntat în Sîmbăta Paștilor, nu-i voie să i se tragă. „Dar cînd să-l astupe cu pămînt, deodată, printr-o spărtură din gardul cimitirului, năvăli un cîrd de miei cei mai mulți cu clopoței de cioaie la grumaji și încordîndu-se și punîndu-se în șir, începură să joace de-a lungul unei rîpe. Ochii tuturora îi priviră și — pe-o clipă, două — se făcu o liniște adîncă. În zburda lor, mielușeii își sunau clopoțeii, și un picurat dulce se înalță, un răstimp, în văzduhul limpede al primăverii" *(Moartea clopotarului)*. Vîrvoara, din povestirea cu același titlu, suferă de o boală grea, dar muncește cu mare

pricepere şi cînd este răsplătită, peste aşteptările sale, moare într-un şanţ. Capodopera lui Agârbiceanu pe această temă este, fără îndoială, *Luminiţa* publicată în octombrie 1908, tot în *Viaţa românească*, inclusă apoi în volumul *Două iubiri*. Baba Mîia, bolnavă de mulţi ani, are lumînarea pregătită şi o ţine aproape, cînd îi va veni ceasul să moară, să şi-o aprindă. Moare totuşi fără lumînare, cum moare şi Vavilon, fără să i se tragă clopotele. Povestitorul situează întîmplările, aparent atît de fără importanţă, într-un anume cadru din natură, prin mijlocirea căruia caută să facă şi mai viu simţite suferinţele bătrînei, atît fizice, cît mai ales morale. O secetă cumplită usucă totul şi bătrîna îndură căldurile îngrozitoare, gîndindu-se, prin o asociaţie firească pentru ea, crescută în credinţa religioasă, la iad. Aspectele sociale se integrează firesc în naraţiune. Salvina, fata bătrînei, nu este chemată la lucru, din pricina secetei, şi moartea prin foame devine mai ameninţătoare decît boala cumplită. Ploaia mult aşteptată aduce reînvierea naturii şi bătrîna îşi mută şi ea gîndurile de la moarte. Cere fetei să deschidă uşa ca să intre în casă „mireasma ploii" şi se închipuie stînd afară, dinaintea casei, şi chiar coborînd din sat, să se întîlnească cu sătenii pe care, ţintuită de boală în pat, nu-i mai văzuse de multă vreme. „Uite, cum ar vrea să iasă puţin pînă afară ! Numai aici, înaintea uşii ; cînd a trece norul de pe soare, să cadă lumina pe ea ! Ba nu, ar vrea să meargă şi mai departe. I-ar plăcea să coboare în sat, să vadă cum mai stă satul. Să-l vadă pe popa şi să-l întrebe de sănătate. Să se-ntîlnească cu două bătrîne din vremea ei — Anuţa şi Zamfira — să le-ntrebe :

— Da' voi ce mai faceţi ?

Şi ele să zică :

— D'apoi ce să facem ? Iacă !

Şi să meargă mai departe pe uliţă, să vadă biserica. Mare şi frumoasă biserică ! Să se-ntîlnească cu oamenii care i-au fost vecini pînă a stat şi ea în sat. Şi oamenii să zică :

— Ce-i, vecină ? Ai mai venit la vale ?

Şi ea să zică :

— Mai !

Tot aşa, să umble pe uliţă, pe unde n-a umblat de mult, şi oamenii să zică :

— Iată şi baba Mîia !

Iar copiii şi cei mai tineri să-ntrebe :

— Mamă, cine-i bătrîna aceea ?

Şi femeia să zică :

— Baba Mîia, cin' să fie ? !

Gînduri de-acestea îi veneau astăzi. [...]

Nu, astăzi nu se gîndea la iad şi la rai. Azi, după ploaia ce-nverzise cîmpul, ar fi voit să mai fie o dată fată mare, să pască vitele pe munte, să păşească pe frunzele uscate, umede acum, să se prindă cu mîna de-o creangă, şi picurii rămaşi pe frunze să cadă stropind-o pe obraz, pe iie, apoi să iasă pe culme, la luminiş, să toarcă şi să privească vitele cum pasc."

Mîia îşi biruie suferinţa, fie şi pentru scurt timp, nu prin credinţă, ci prin rememorarea zilelor, foarte îndepărtate, din tinereţe, cînd trăia în mijlocul naturii. Povestitorul ştie, hotărît, să privească în sufletul bătrînilor şi, cum scrie G. Călinescu, înregis-

trează „micul sublim“ [1], atît al bucuriilor, cît şi al dramelor din viaţa lor.

Cercetarea lumii povestirilor arată că stăm în faţa unei bogate tipologii, cum nu întîlnim la nici un alt scriitor transilvănean. Agârbiceanu trece, în această privinţă, înaintea lui Slavici, marele său înaintaş, şi este suficient să invocăm acea suită de „chipuri“ din satul minier, pe care autorul *Marei* nu-l cunoaşte. S-a putut vedea, de asemenea, că Agârbiceanu este un creator de tipologii, nu numai geografic, ci şi al „vîrstei“, mergînd de la copii, pînă la bătrîni. Povestitorul dezvăluie pretutindeni umanitatea. Se vorbeşte în ultima vreme şi de o „demonie a tipurilor“ [2] în opera sa şi constatarea nu poate surprinde. Man, popa, Constantin Pleşa, păscălierul, Dumitru Bogdan, jandarmul, Dinu, voievodul ţiganilor, Stana, Veronica, Rusalina, sînt, cum am văzut, chipuri de posedaţi. Povestirile de acest fel se întîlnesc în toate epocile din activitatea creatoare a sa şi nu numai eroii din „micile romane“, publicate după 1920, sînt chipuri de posedaţi, ci, cum ştim, şi Dan jitarul, Costea pădurarul, Petrea fierarul, Ionu Bodii, boarul, şi alţii pe care îi întîlnim în volumele dinainte de 1918. Demonismul eroinelor este descoperit, cele mai adesea, în iubire, care pune stăpînire pe sufletul lor. Demonismul eroilor este înfăţişat, cu precădere, prin implicaţiile sociale. Experienţa de viaţă joacă şi acum un rol important şi ea ne impune să facem unele distincţii, care sînt cu deosebire importante. Demonis-

---

[1] G. Călinescu, *Probleme şi exemple* în *Contemporanul*, nr. 9, 7 martie 1958.

[2] C. Regman, *Agârbiceanu, o demonie a tipurilor*, în *Familia*, IV nr. 7 şi 8, iulie şi august 1968.

mul eroilor din povestirile dinainte de 1918 se susţine pe întîmplări din viaţa familiei : demonismul eroilor din „micile romane“ permite să se vorbească de adevărate întruchipări ale răului, care produc mari tulburări în viaţa satului. Se găsesc în această situaţie mai ales *Jandarmul, Păscălierul* şi cu deosebire *Faraonii*. Povestitorul nu apelează nici acum, cînd înfăţişează chipuri de posedaţi, la religie, ci se sprijină pe observarea realistă a vieţii şi aduce, indiscutabil, o contribuţie dintre cele mai importante la surparea superstiţiei.

Există în opera lui Agârbiceanu şi personaje al căror „demonism“ se impune să fie bine interpretat. Eroii din această categorie nu întreprind acţiuni ale căror consecinţe nefaste să se răsfrîngă în viaţa comunităţii sociale căreia aparţin. „Demonismul“ devine o demonstraţie continuă, ce se consumă însă verbal. Stăm în faţa unui mod mai aparte, în dezvăluirea nedreptăţii sociale. Melentea din povestirea cu acelaşi titlu este un muncitor sărac, cu o casă de copii. Cînd se întoarce de la lucru, femeia îi pune pe masă un „bruş de mămăligă“ şi „fiertură acră“, mai de grabă apă, cu cîţiva cartofi în ea. Melentea simulează uimirea, de parcă s-ar găsi în faţa unui prînz împărătesc. „— Plutesc steluţele de grăsime ! Doamne, tu muiere, mă tot gîndesc eu de unde avem noi atîta unsoare şi olei ! Iată şi o bucată de carne ! De la noi din casă carnea nu se mai gată, asta o ştie tot satul ! Să vezi tu cum mîncă alţii ! O ceapă, un bruş de pîine, un petecuţ de slănină. Da' supă la ei, carne la ei, fiertură bună, nu s-a pomenit !“ Melentea se comportă, de parcă ar ţine de lumea bogaţilor, se înfăţişează cu deprinderile lor şi împărţind, ca ei, porunci. „— Cum

să-mi fac de cap?! N-am fost eu azi-dimineață la măcelar și nu i-am zis : «Jupîne, două kilograme de carne ! Da', știi, cu măduvă, cu măduvă și grasă !» Și n-a dat el de două ori cu barda, și nu m-a întrebat chiar pe mine : «Unde poftești s-o trimit?» «Unde? Acasă la mine ! La Melentea acasă !» Se vede treaba că băietul n-a nimerit aici". Melentea este și el un „posedat", însă cum nu se poate pune în fruntea unor acțiuni de răsturnare a ordinei sociale, se răzvrătește împotriva ei pe această cale. Autoironia pune în lumină însușirile morale ale eroului, dar ia și forma unei ascuțite critici sociale. *Melentea* se înscrie ca una dintre realizările remarcabile ale povestitorului transilvănean.

Construcția unor personaje din povestiri ridică și alte probleme importante. „D. Agârbiceanu sălășluiește în sufletul său — scrie Pompiliu Constantinescu — existența dublă a moralistului sever și ispita poetului, ce vrea să-și plece urechea la vuietul pasiunii" [1]. Consecințele dublării personalității artistice, cu una a propovăduitorului creștin, se fac simțite în opera sa. Prozatorul dă conflictelor, nu o dată o dezlegare nefirească, în sensul că ea nu decurge cu necesitate din dezvoltarea narațiunii. Povestirea *Stana* oferă un exemplu dintre cele mai caracteristice. Eroina, insensibilă la drama morală a soțului, dînd de piciorul de lemn rămas de la el, trece printr-o mare comoție sufletească, la capătul căreia se „purifică", spre a se întoarce la viața de familie. Dezlegarea conflictului este nefirească și cu atît mai mult cu cît Stana are, după moartea soțului, deplină libertate

[1] P. Constantinescu, *Mișcarea literară,* București, f.a., p. 110—111.

să-şi croiască alt drum în viaţă. Povestitorul porneşte însă de la ideea biciuirii „păcătoasei" şi-şi trece eroina, în fond, printr-un purgatoriu, să fie salvată. Stana este prezentată, cu intenţie, femeie vulgară, molipsită de o anume morală şi practici. Se caută scene chemate să ilustreze ideea moralizatoare, dar paralel se dau altele, care se susţin pe observarea realistă a vieţii. Stana este o femeie tînără, nefericită în căsătorie, înşelată în dragostea pentru jandarm. Este aceasta direcţia în care urmărim linia de dezvoltare a caracterului eroinei ? Agârbiceanu evită explicaţiile clericale, preferînd, aici, pe cele psihologiste, însă la fel de departe de înfăţişarea realistă a vieţii. Se constată, pe de altă parte, că teză morală nu înseamnă, cum mulţi mai cred, neapărat predică religioasă, deşi întîlnim uneori şi aşa ceva. Discutarea problemelor morale în opera literară nu poate fi condamnată şi tocmai ele formează materia multor povestiri ale lui Agârbiceanu. G. Călinescu scrie că, dacă „ceva merită aprobarea neşovăitoare, este tactul desăvîrşit cu care acest prelat ştie să facă operă educativă, fugind de predica anostă" [1] Singura condiţie care se pune este ca teza morală să fie „absorbită în fapte, obiectivată". Adesea aceasta nu se întîmplă şi oscilaţia între preceptele morale, nu neapărat şi religioase, şi observaţia realistă, are repercusiuni în planul realizării artistice. Căci ea imprimă caracterului eroilor o linie nesigură, uneori chiar contradictorie.

Critica literară insistă, încă de la apariţia primelor culegeri de povestiri ale lui Agârbiceanu, asu-

---

[1] G. Călinescu, *Probleme şi exemple*, în *Contemporanul*, nr. 9, 7 martie 1958.

pra faptului că eroii sînt văzuţi pe dinafară. „Eroii domnului Agârbiceanu — scrie E. Lovinescu — n-au suflet sau, dacă îl au, scriitorul nu l-a putut vedea şi evoca“ [1]. Povestitorul pare să fi ţinut seama, cum rezultă din *Mărturisiri*, de aceste observaţii ale criticii. Dar stăruinţa sa în a face sondaje în sufletul eroilor, spre a dezvălui „ideaţia“, cum spune E. Lovinescu, care stă îndărătul mişcării exterioare, nu-l duce la mari realizări artistice. În *Stana* partea mai puţin izbutită este, cum s-a putut vedea, „analiza“ sufletească. Nu constituie un succes literar nici tratarea în *Dolor*, a unui caz clinic, deşi tema îi oferea povestitorului largi posibilităţi să facă sondaje în sufletul eroilor. Asemenea exemple — şi altele care se pot da — nu permit totuşi să susţinem că eroii lui Agârbiceanu nu au viaţă sufletească. Costea, pădurarul, Petrea, fierarul, Miron Parasca, mutilatul în război, Fefeleaga, Mîia, Rusalina şi atîţia alţi eroi o arată cu prisosinţă. Scopul nostru este să demonstrăm că mijloacele artistice la care apelează povestitorul în dezvăluirea vieţii sufleteşti a eroilor săi nu ţin de analiză, ci de evocare. Oricare ar fi povestirea la care ne oprim, procedeul rămîne acelaşi. Agârbiceanu concentrează — şi din acest punct de vedere arată mare pricepere — amănunte exterioare, ocupînd un loc aparte cele privitoare la condiţia socială a eroilor. Sîntem lăsaţi să deducem viaţa sufletească din acţiunile lor şi uneori chiar numai din ceea ce spun. Povestitorul ia înfăţişare de cronicar, ce nu are vreme şi loc pentru comentariul său.

[1] E. Lovinescu, *Paşi pe nisip*, II, Fălticeni, 1906, p. 155.

Era firesc ca unei asemenea structuri artistice să convină, ca formă mai potrivită de manifestare, portretul. Portrete şi sînt cele mai remarcabile povestiri ale sale. În compunerea lui intră numai anume elemente.

„Vecinul nostru Hudri e un om mic de statură, îndesat ca un pociumb, îmbrăcat întotdeauna în straie curate. Cămaşa lui, împăturată în crețe regulate, nici nu-i lungă pîn'la genunche, nici prea scurtă, să se ascundă sub şerpar, ci-i numa bine potrivită pentru un om trufaş. Ai crede că femeia lui are fier de călcat, cum au doamnele, de i-o poate potrivi aşa de bine. Da' numa ea ştie, săraca, de cîte ori dă cu maiul, de cîte ori drege încrețiturile acelea blăstămate, numa ca să fie bine, numa ca să n-aibă ceartă cu Hudri. Că el, pînă ce nu caută în hîrbul de oglindă, da, mai ales, pînă ce nu se pipăie bine, nu pleacă din casă. Şi, dintr-o îndelungată dedare, el simte, cu degetele lui nervoase, cea mai mică nepotriveală, numa din pipăit. Şi cînd bagă de samă vro sminteală, ochii lui mici, galbini, ca de mîță, se bulbucă în orbite, ca la broască, mustața lui rară se zburleşte, şi pumnul i se încleştează.

— Iar ai avut orbul găinilor, tu, muiere? Ia vino, ia nu mă face să mă mînii, ia grăbeşte-te, că te lipesc de-ţi aduni dinţii din curte."

Hudri ştie că numai ţinuta vestimentară impecabilă îi dădea autoritate în faţa satului, de unde şi violenţele sale. Portretul este construit cu alte elemente decît cele din povestirile *Fişpanul, Fefeleaga,* să nu amintim decît pe acestea, în care se descrie lumea satului din Munţii Apuseni. Efectele artistice sînt obţinute în *Vecinul nostru Hudri* şi alte poves-

tiri, în care se prezintă degradarea morală, nu prin contrastul dintre urîțenia exterioară a eroului și fărîma de umanitate, care nu poate fi nimicită, ci prin înfățișarea frumuseții sale exterioare și absența și a ultimei fărîme de umanitate.

Agârbiceanu, înzestrat cu o mare sensibilitate în a surprinde viața sub aspectele ei exterioare, nu se putea să nu fie și un cîntăreț al naturii. Iată o descriere a cîmpului, vara, la seceriș, sub cerul încins, ca un cuptor. „Soarele dogorește din înălțimi. Văzduhul albastru, plin de străluciri, e imens și neclintit ; munți verzii ca de sticlă, îl sprijină în zările fumurii, depărtate. Undele de căldură, răsfrînte de pămînt, izbesc mereu în fețele secerătorilor. Frînți de mijloc, în cămăși, în ii înflorite, ei se frămîntă mereu, tot înaintînd ; secerile cîntă necurmat, șuieră, fulgeră în lumina soarelui prin holda deasă ca peria. Prin lanurile de aur se taie drumuri largi, triunghiuri, se zimțesc mari rotogoale ; ca din pămînt, prin miriști, se ridică, tot mai deși, piticii groși cu pălării ciudate, cum par din depărtare snopii. Înaintea secerătorilor lanurile își încîrligă spicele grele, răscoapte. Căldura crește cu fiece clipă“ *(La secere)*. Stăm în fața unei poezii a întîmplărilor „mărunte“ și care arată că povestitorul are simțurile pregătite să înregistreze și cele mai mici schimbări din natură.

Descripția din natură este utilizată, fie pentru a crea tablouri, fie să prefigureze destinul eroilor. În *Faraonii*, marea furtună care izbucnește în „trib“ este precedată de descrierea unei furtuni din natură. O descripție a unui peisaj cu munții învăluiți în ceață, deschide o altă povestire și ea pregătește plecarea la

drum lung şi plin de primejdii a plutaşilor (*Plutaşii*). Descrierea pădurii în *Răzbunare* creează o atmosferă apăsătoare, sumbră. „Pădurea mare, întunecată, murmura sub picurii grei de apă, străbătută din cînd în cînd de învăluiri de vînt. Şi atunci coroanele stejarilor bătrîni se scuturau de picurii mari, grei, şuierînd pe unele locuri ca o descărcare de alice. Nici un ceunat de buhne, nici vreun lătrat de vulpi, nimic nu se auzea, numai cernerea ploii din întunericul nepătruns de deasupra." O astfel de descriere a pădurii, cum întîlnim şi la Sadoveanu în *Hoţul*, constituie o excelentă pregătire afectivă a cititorului să asiste, mai încolo, la întîmplări cu un sfîrşit tragic.

Omul ocupă în descripţiile din natură un loc important şi situaţiile sînt foarte variate. Sătenii privesc de pe prispe, de sub şoproane, cernerea ploii, care îi împiedică să iasă la muncile agrare (*Zile ploioase*). Avem uneori sentimentul scufundării satului în nemişcare şi putrezirii lui. „De zile întregi se cernea peste sat o ploaie deasă şi măruntă. Norii grei se tîrau aproape de pămînt, coborînd ca din cazane uriaşe, pîcle de neguri alburii care înecau dealurile din împrejurimi, fumegau în văi, ascundeau în răstimpuri, crînguri întregi de sat [...] Satul întreg părea o încremenire a pustiului şi a urîtului, aşteptînd să putrezească sub burniţa care de-o săptămînă nu mai contenea" (*Visuri grele*).

Povestitorul creează tablouri remarcabile nu numai cînd descrie „urîtul", ci şi „poezia" în timpul muncilor agrare. „Peste Teleguţa băteau domoale vînturi de la miazăzi. Aerul tare, subţire, ce stăpînise deasupra cîmpurile de nea, se îngreuia, se

îngroşa parcă de răsuflul plin de umezeală, de mireasma de ploaie a vînturilor [...]
Doinele, tărăgănate şi jalnice, plecau şi dintr-o parte şi dintr-alta a hotarului, se întîlneau şi se topeau ca într-o pînză de negură, ce se destramă în văzduh" *(Popa Man)*.

Agârbiceanu ni se dezvăluie şi acum, om din cîmpie şi cu o sensibilitate care reţine pînă şi cele mai mici schimbări din viaţa satului agrar. El trece, în ce priveşte descrierea naturii, înaintea lui Slavici şi Rebreanu şi este, pînă acum, cel mai de seamă evocator al peisajului transilvănean.

Există în *Mărturisiri* un pasaj de care trebuie să ţinem neapărat seama, cînd discutăm despre limba scrierilor lui Agârbiceanu şi mijloacele stilistice. „În primele schiţe şi povestiri, în cele dintîi 4-5 volume — scrie Agârbiceanu — eram mai puţin preocupat de psihologia personagiilor, ci mai mult de înfăţişarea lor externă, de icoana lor, şi de cadrul ce li-l dam. Dar, cu cît trecură anii, am fost tras irezistibil, tot mai mult, spre adîncirea sufletului, fiindu-mi, în timpul scrisului, aproape imposibil să mă grăbesc şi să mă îngrijesc de formă, de stil." Critica literară s-a oprit, în repetate rînduri, la aspectul neîngrijit al limbii din multe scrieri ale sale. Ea a contribuit, neîndoios, alături de moralizare, la înstrăinarea cititorilor. Stilul este însă adaptat lumii pe care o zugrăveşte şi dacă el nu are strălucire, nu i se poate face întotdeauna o vină. G. Călinescu scria, încă în 1941, că stilul lui Agârbiceanu „e potrivit materiei : fără culoare lexicală deosebită, curent şi din ce în ce mai îndemînatic" [1]. Criticul revine asupra acestei pro-

[1] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 564.

bleme şi în 1958, cînd precizează că fac excepţie primele scrieri, în care supără „limba de oraş prea stîngaci ardeleană“ [1]. Demonstraţia că stilul se subordonează materiei nu este greu de făcut. Caliopi din *Răbojul lui Sf. Petre* este caracterizată ca o femeie „voluntară“, cu o conduită morală destul de liberă şi care, contrazisă de Matropol, soţul ei, are izbucniri violente, cînd recurge şi la un limbaj, a cărui culoare lexicală ne îndrumă spre Arghezi. „ — Burtosule! Putredule! Golană eu? Necrescută eu? Da' cine a fost tat'tu, mă? Nu-i destul c-am venit după tine, bătrîn şi ramolit! Acum necunoscută, ai? Dar ce-mi spuneai atunci? Cum nu te-am lăsat să leşini şi să crăpi! Că te tîrai după mine şi-mi lingeai ghetele!“ Replica aruncă lumină, atît asupra relaţiilor din familie, cît şi asupra culturii şi pornirilor „temperamentale“ ale eroinei. Politicienii care populează romanele, îndeosebi *Sectarii*, cu care ne vom ocupa mai departe, sînt arătaţi ca recurgînd la cuvinte sunătoare şi o frazeologie pe cît de umflată, pe atît de deşartă în idei, care caracterizează, nu se poate mai sugestiv, golul lor sufletesc.

Agârbiceanu trece în cealaltă extremă, atunci cînd eroii săi sînt oameni necăjiţi, apăsaţi de greutăţile şi grijile vieţii. Adesea eroii din această categorie cad în muţenie şi puţinele cuvinte pe care le spun, comunică sugestiv, starea lor sufletească. Preoţii din povestirea *Întîiul pas* îşi duc fetele la bal, în speranţa că îşi vor găsi „norocul“ să se mărite. Aici însă nimeni nu-i ia în seamă şi ei stau cu capul în

[1] G. Călinescu, *Probleme şi exemple*, în *Contemporanul*, nr. 9, 7 martie, 1958.

pămînt, striviţi parcă de ruşine. Convorbirea dintre ei se leagă greu şi dialogul este împiedicat şi monosilabic.

„— Aţi venit şi voi la bal, Bucure ?

— Venit.

— Cam de departe.

— Departe, da.

— Cîte ceasuri ?

— Şase, da !"

Cînd descrie viaţa meseriaşilor, povestitorul caută să dea sugestii asupra unor „apucături" ale lor. Toni, cizmarul, ocărăşte sătenii, cînd le cîrpeşte cizmele, de parcă ar fi de faţă :

„— Aşa, fire-ai al dracului de Deniş, boscorodea el aplecat pe cizmă. Trei sule-ţi mai dau, trei cuie, ş-apoi te dau Mamonii. Ce, acum iar vei putea bate noaptea drumurile.

— Stai, Roşule, stai, că mai răsufli printr-un loc. Stai să te mai cîrpesc ş-aici o dată. Măi, da nu ştiu cum de nu ţi-e ruşine, om bogat, să mai vii şi tu la peticit. Las' pe cei săraci să vie la mine.

— Iar ai crăpat, Manoilă. Crăpare-ar dracu-n patru. Ehei ! pe tine ştiu că te poartă patimile. Acum am să te cos cu drot, auzitu-m-ai, cu drot am să te-mpung" *(Săracul Toni).*

Povestitorul foloseşte, cum se vede, un procedeu interesant şi „ocările" cizmarului caracterizează nu numai felul său de viaţă, ci şi al unor săteni.

Agârbiceanu înşiră, cînd prezintă unii meseriaşi, uneltele, pe care le utilizează. Un asemenea procedeu întîlnim şi la Creangă, a cărui operă se bucură de o înaltă preţuire din partea povestitorului transilvănean.

Există şi alte numeroase aspecte în povestirile lui Agârbiceanu care arată că el ştie să utilizeze *cuvîntul* în vederea obţinerii unor efecte artistice. Eroul din povestirea *Dragoste veche* revine la aceeaşi idee, pe care o exprimă într-o formulare aproape invariabilă, şi care ilustrează imposibilitatea de a evita ratarea. Alteori, ca în povestirea *Popa Vasile*, Agârbiceanu aruncă lumină, doar prin cîteva frînturi de frază, asupra unui teritoriu vast al suferinţei omeneşti.

Oralitatea este, fără îndoială, una din trăsăturile caracteristice ale stilului lui Agârbiceanu, cum este şi a lui Slavici, predecesorul său. Oralitatea apare în primele scrieri căutată, uneori, chiar cu insistenţă. Pornea, cînd proceda aşa, de la ideea că scria „frumos", pe cîtă vreme, prin excesul de oralitate, nu făcea decît să încetinească istorisirea întîmplărilor. Locuţiunile populare îi sînt la îndemînă şi, cum lumea evocată este cea de peste munţi, cuvintele cu circulaţie locală se întîlnesc frecvent. Particularităţile de grai local nu par, însă, să fie în opera sa mai numeroase decît în cea a lui Sadoveanu şi chiar Gala Galaction. Nu aceasta este însă problema principală. Agârbiceanu face, comparativ cu alţi scriitori, o prea mare risipă de cuvinte. Ea se explică prin nerevenirea asupra manuscriselor, prin nesupunerea lor la reelaborări. Şi tocmai acestea fac gloria marilor artişti ai cuvîntului.

III CRONICA TRANSILVANĂ

I. Agârbiceanu a urmărit să dea, prin romane, o *Cronică transilvană* şi ea a rămas pînă acum şi singura în literatura noastră. Ideea alcătuirii unei *cronici* nu va fi avut-o prin 1911—1915, cînd scrie *Povestea unei vieţi* şi *Povestea altei vieţi,* care s-ar constitui ca primă parte a ei şi probabil nici mai tîrziu, prin 1931, cînd dă, cu *Biruinţa,* continuarea. Cert e că mai încoace ideea îl preocupă şi trece la realizarea ei, căci tipărind în 1938 *Sectarii,* cu o privire asupra vieţii de peste munţi, descrie societatea transilvăneană şi în anii de mai înainte. În 1942, apar volumele *Domnişoara Ana,* şi *În pragul vieţii,* iar în 1941-1943 scrie şi tipăreşte *Vîltoarea.* Se poate observa că este interesat aici, în primul rînd, de viaţa societăţii transilvănene, cu instituţiile ei, precum şi de prefacerile prin care trece de-a lungul a patru decenii. În atenţia prozatorului stă descrierea vieţii burgheziei de peste munţi, care ar putea fi considerată eroul principal al *Cronicii,* neîntîlnindu-se de la un roman la altul şi personajele.

Cronica transilvană se deschide cu descrierea societăţii româneşti de peste munţi, în anii dinaintea primului război mondial. Romanele la care trebuie să ne oprim sînt : *Povestea unei vieţi,* cu ti-

tlul ulterior *Legea trupului,* şi replica acestuia : *Povestea altei vieţi,* cu titlul de mai tîrziu, *Legea minţii.* Întîiele titluri, pe care scriitorul le dă romanelor sale, amintesc de Flaubert. Dar *Povestea unei vieţi* stă, indiscutabil, în umbra *Anei Karenina,* şi preocuparea de a crea o „frescă socială", face şi mai vizibilă influenţa lui Tolstoi. Chiar materia cărţii este distribuită anume în părţi — *seminarul, satul, oraşul.* Cititorul transilvănean, interesat în cel mai înalt grad de probleme sociale, le găsea dezbătute, cu toată gravitatea, în operele scriitorului rus unanim apreciate. Este de observat, pe de altă parte, că încă de pe acum Agarbiceanu, cu formaţia sa clericală, îşi îndreaptă atenţia, în egală măsură şi spre probleme de conştiinţă.

Oraşul X, unde se petrece acţiunea din *Povestea unei vieţi* şi, în parte, cea din *Povestea altei vieţi,* este unul de provincie, după cîte deducem, Sibiul. Se pomeneşte într-un loc, în adevăr, de „Muzeul oraşului" — ar putea fi Brukenthal — precum şi de un parc foarte extins, aproape o pădure. Amănuntul din urmă aminteşte Dumbrava. Oraşul este redus la şcolile care fiinţau în el şi la gazde, unde se primeau „în cortelaş" copiii veniţi de „pe sate" să înveţe la „gimnaziu". Chiar şi atunci cînd acţiunea se petrece, pentru scurtă vreme într-un oraş mai mare, ca Budapesta, ceea ce ni se relatează priveşte tot învăţămîntul. Într-un roman este prezentată, astfel, universitatea, în altul seminarul teologic. Clericii discută cu aprindere, o singură dată, în drum spre Budapesta, şi despre socialism. Andrei Pascu îşi arată revolta în astfel de termeni : „...urăsc pe toţi oamenii care predică apă şi beau vin, urăsc pe un arhiereu

bogat care propovăduieşte sărăcia evanghelică, iar el se îmbuibă cu toate bunătăţile pămîntului". Candidatul la preoţie are idee şi despre răsturnarea, prin revoluţie, a orînduirii sociale : „...marile nedreptăţi tot numai prin forţa brutală se vor putea curma". Ar fi să înţelegem că asemenea idei îi veneau lui Andrei Pascu dintr-un anume mediu, cu care intrase în contact la Budapesta. Dar el se găsea la întîiul drum pe care îl făcea la Budapesta şi mai încolo nu se mai spune nimic în legătură cu astfel de probleme. Privirea ce se dă asupra unui mare oraş este limitată la seminar. Intră aici şi multă autobiografie şi între descrierea crizei de conştiinţă a seminaristului Andrei Pascu din *Povestea unei vieţi* şi cea din *Mărturisiri,* unde Agârbiceanu informează despre propria-i criză de conştiinţă, înainte de a ajunge „creştin conştient", nu există nici o deosebire. Anii de şcoală — liceu, universitate — ocupă în biografia eroilor un loc important. Dar materia, în cea mai mare parte, este cunoscută şi din scrieri ale sale de mai înainte.

Viaţa oraşului transilvănean de provincie este descrisă în curgerea monotonă, cu momente rare de înviorare, ca venirea circului, ori abaterile de la complicatele regulamente şcolare, săvîrşite de elevii ultimelor clase. Acum se ţin lungi şi agitate consilii pedagogice, şi cum profesorii sînt localnici, cu multe rude şi prieteni, inimiciţiile din şcoală se prelungesc, ca un ecou, şi dincolo de zidurile acesteia. Dar ce au toate acestea comparabil în strălucire cu societatea petersburgheză sau moscovită ? Nu se poate vorbi ca existînd în oraşul de provincie, descris de Agârbiceanu, o viaţă luxoasă, saloane, trăsuri şi echipaje

princiare. Mediul înfățișat este și în acest punct, transilvănean. Locul salonului îl ține „casina română". Aici se întîlnesc „fruntașii", aici se organizează cicluri de conferințe și tot aici se dau serate, care să favorizeze întîlnirile dintre tineri. Iarna, aceștia se mai văd și la patinoar. De la „casină", „fruntașii", cînd sînt bine dispuși, trec la cafenea sau colindă restaurantele. Mai adesea se întorc de-a dreptul acasă. Bărbații, de obicei avocați, sînt așteptați, pe trepte, de țărani cu plocoane, clienți în procese, obișnuit pentru pămînt. Întocmesc dosare, potrivesc martori și alte asemenea.

Viața orașului de provincie, descrisă astfel ne sugerează apropierea de *Doamna Bovary*. Căci, ca și acolo, orașul este zguduit de evenimente neașteptate și totuși previzibile. Aici evenimentul cel mai însemnat îl constituie alegerile. Gazetele, pașnice de obicei, se învrăjbesc, pornind polemici sîngeroase, fiecare dintre ele pretinzînd că apără interesele „naționale". Locuitorii se grupează, peste noapte, în tabere și, cum se pun și candidaturi diferite, se începe de îndată propaganda de sprijinire sau defăimare, extinsă și la sate. Avocații se răscolesc din birouri și, însoțiți de „cancelariști", călătoresc în căruțe, pe drumuri cu noroaie pînă în butucul roților și țin, oriunde, se opresc, întruniri. Preoții și învățătorii au oameni de încredere pe care îi pornesc, călări, în puterea nopții, să adune sătenii. Se țin adunări și în oraș și sătenii intră în urbie, pe toate drumurile, lipăind prin noroi și cu traista subsuoară. „Casina română" se umple de „delegați" — în rîndurile din față stau cei din oraș, adică „fruntașii" — în fund

şi pe de lături, ţăranii, cu preoţii şi învăţătorii, şi aceştia „fruntaşi“, însă „de pe sate“. Discursurile care se rostesc sînt pline de aluzii, abia învăluite, la adresa stăpînirii, pretins „constituţională“, dar arătată a nu fi de loc aşa. „Sîntem — rosteşte de la tribună avocatul Chircă, din romanul *Povestea unei vieţi* — înaintea celui mai însemnat act din viaţa popoarelor din ţările constituţionale. Alegerea deputaţilor, care vor avea să aducă legile ţării, nu poate să ne lase reci pe noi românii. Poporul nostru, fraţilor, are drepturi vechi şi sfinte de cîştigat în ţara noastră.“

Guvernele austro-ungare ştiau să ia măsuri, astfel că din rîndul naţionalităţilor nu se aleg decît puţini deputaţi. Cuvîntul acestora, pe de altă parte, fiind în minoritate nu era luat în considerare. Mult mai interesante sînt căile indicate pentru ridicarea economică a satelor. O demonstraţie în acest sens, sprijinită şi pe unele fapte concrete, se face în *Povestea altei vieţi,* în partea închinată satului şi care ar putea fi considerată, prin amploare, ea singură, un roman. Măgura, satul descris, aici, este sub raport economic, un fel de Sărăceni. Problemele se complică însă cu lupta politică, cu cea de pe tărîm cultural, confesional şi naţional. Cel care ridică satul este, ca şi în nuvela lui Slavici, tot un preot, Andrei Pascu. Deosebirea dintre Popa Tanda şi acesta rămîne totuşi importantă. Căci în vreme ce eroul lui Slavici dezlănţuie energiile satului prin exemplul personal, eroul lui Agârbiceanu se sprijină în acţiunile sale pe instituţii şi în primul rînd pe cele bancare. Ieşind de sub stăpînirea saşilor bogaţi, cu poziţii economice dominante, românii devin dependenţi de bancă.

Agârbiceanu realizează pagini bune privind sistemul de exploatare a țărănimii, care își vindea pentru o „mierță" de porumb, primită iarna, munca pentru vara viitoare. Se discută în roman și alte probleme, cum era buna conviețuire dintre naționalități. Unele idei erau, pentru vremea în care este scris romanul, de mare însemnătate politică. Se cere, astfel, între altele și întemeierea unei universități pentru românii de peste munți, „un popor de aproape patru milioane". Zugrăvirea vieții satului, pornind de la situația economică, îl ferește pe scriitor de atacuri degradante împotriva celorlalte naționalități.

Cînd Agârbiceanu se hotărăște să înfățișeze societatea transilvăneană în anii primului război mondial, el se oprește la sat, aci urmările părîndu-i-se a fi dintre cele mai dezastruoase. Guvernele de la Budapesta și Viena se foloseau, atunci cînd imperiul era în primejdie, de *catane*, recrutate din rîndul celorlalte naționalități. Romanul *Biruința*, care s-a tipărit în 1931, se impune să fie cercetat, înainte de toate, în lumina acestor considerații.

În descrierea Cozlei, unde se petrece acțiunea, pornește de la imaginea Cenăzii, comuna sa natală, descrisă și în *Mărturisiri*. Există indicații că părinții notarului Vasile Grecu, unul din eroii principali ai romanului, locuia în „ulița Borșeului". Aici se găsea și casa părintească a scriitorului.

Existența unor proprietăți ale baronilor în vecinătatea Cozlei este de o însemnătate covîrșitoare, explicînd chiar tragedia satului. Munca de-a lungul unor ani grei îi istovise cu desăvîrșire și numai portul îi mai arăta a fi oameni. „Erau toți în straie de duminecă. Femeile cu ii albe, cu mîneci largi, înflo-

rite cu altițe, cu șorțuri de lînă, cu catrințe pline de alesături. De departe ai fi crezut că-s femei și fete gata de petrecere, de voie bună. Portul, la cele mai multe, era de tinere. Dar, dacă le priveai mai de aproape, vedeai trupuri secătuite de muncă, îmbătrînite înainte de vreme. Ochii celor mai multe femei, măritate de cinci, de zece ani, nu mai aveau focul tinereții. Obrajii uscați, aspriți de vînturi și de arșiță."

Baronul aduce, pentru muncile agrare, prizonierii ruși și astfel pot fi trimiși pe front și ultimii bărbați, care mai rămăseseră în sat. Nu scapă nici chiar învățătorul, deși avea scutire. Stăpînirea austro-ungară avea tot interesul să lovească în naționalitățile nedominante și trimiterea în război era un bun prilej. Populația românească face o bună primire prizonierilor și unele pagini sînt revelatoare pentru înțelegerea țăranului român față de suferințele pricinuite de război. „Satul întreg porni după prizonieri și inundă curtea domnească. Femeile își ștergeau mereu lacrimile cu năfrămuțele de duminecă, ținute adunate în pumn, ori cu mînecile iilor. Altele plîngeau cu hohote. Bătrînelor le curgeau lacrimile în pîrîiașe, de-a lungul obrajilor zbîrciți și se uitau [...] la toate mișcările prizonierilor. Copiii se apropiară pînă lîngă străini și cercetau cu de-amănuntul cizmele, hainele, povara din spate a rușilor...

O bătrînică făcea semne prizonierilor :

— Ședeți, maică, și vă hodiniți ! zise ea, nemaiputîndu-se răbda. Ședeți, căci picați de osteneală ! Vai de maicile care v-au făcut !"

Multe pagini pot avea și o valoare documentară. Am pomeni astfel, de felul cum este receptat,

de prizonierii ruşi, ecoul revoluţiei din 1917. Oameni supuşi, apatici chiar şi pe care nu părea să-i mai intereseze ceva, ei încep să se agite îndată ce află de izbucnirea revoluţiei. „Fierberea în rîndurile prizonierilor, după sosirea celor noi, ţinu zile de-a rîndul. Soldaţii de gardă năvăleau adeseori pe uliţi, pe hotar, cu armele între ei, să le-mprăştie adunările. Îşi uitau să mai înceapă lucrul. Ori, dacă-l începeau, se trezeau deodată cu grupul format şi începeau sfaturile aprinse care nu mai aveau capăt."

Cronica transilvană se continuă cu romanul *Vîltoarea* (1944), care dă o privire asupra situaţiei în Transilvania, dar şi de dincoace de Carpaţi, în deceniul al treilea al veacului nostru. Acest roman vrea să fie, în intenţia lui Agârbiceanu, ceea ce este în scrisul lui Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război,* sau *Întunecare* a lui Cezar Petrescu. Materia romanului lui Agârbiceanu este însă alta. Ion Mărgineanu, eroul prozatorului transilvănean, ajunge prizonier, e dus în Siberia, şi apoi zace şi într-un spital din Moldova, dar nu se întoarce din război ca un învins. Îndată ce ajunge acasă, îşi reia meseria de avocat şi depune multă sîrguinţă să facă avere. Om înstărit, crede că poate sta în afara luptelor politice, ceea ce nu se întîmplă. Avocatul se avîntă în campaniile electorale, este ales prefect şi mai apoi parlamentar. Ideile sale politice merită să reţină atenţia, deoarece dau indicaţii asupra a ceea ce s-a petrecut peste munţi, îndată după primul război mondial. Avocatul cere înlăturarea politicienilor din treburile ţării şi, s-ar părea, a tendinţei de separatism, care se mai făcea între provincii. În interpelarea sa din Cameră vorbeşte

de : „dreptate, legalitate, moralitate publică, egalitate de jertfă și datorie, libertate individuală, în cadrele legii, buna administrație". Am fi înclinați să consimțim, auzind asemenea frumoase cuvinte, că se exprimă prin ele lupta dusă în interesul poporului. Căderea în eroare ar fi cu atît mai ușoară cu cît și scriitorul manifestă multă simpatie pentru eroul său. Avocatul nu reprezintă însă țărănimea de peste munți și nici măcar alte categorii de exploatați. Mai curînd Ion Mărgineanu apără interesele acelei părți a burgheziei transilvănene care se credea nedreptățită prin faptul de a nu fi fost chemată să aibă o mai mare participare la conducerea țării după desăvîrșirea unității statului național român.

Există în acest roman un material faptic interesant și cu atît mai important cu cît se referă la o epocă din istoria Transilvaniei, care nu a stat prea des în atenția scriitorilor noștri. Să mai notăm, că sub raport politic, Agârbiceanu pune în discuție probleme mai importante decît mulți alți scriitori români care descriu societatea românească din anii de după primul război mondial.

Guvernele de la Budapesta și Viena recurg în politica de deznaționalizare la diverse mijloace : armata, cu un stagiu foarte lung, administrația, mașinăria aparatului de stat, anume complicată și care funcționa perfect. Asaltului, atît de puternic, venit și pe alte căi, naționalitățile oprimate din cuprinsul imperiului i-au răspuns cu o rezistență îndîrjită, organizîndu-se temeinic pe tărîm economic. Un rol important a jucat școala. Se cuvin menționate și asociațiile culturale, instituțiile cu

caracter economic, precum şi presa. E şi ceea ce arată *Cronica transilvană*.

Şcoala, veche instituţie peste munţi, este pusă în discuţie în *Domnişoara Ana* (1942). Acţiunea romanului se petrece în cel de-al doilea deceniu de după primul război mondial. Romanul oferă date interesante cu privire la frămîntările prin care trec vechii slujitori ai şcolii de peste munţi în procesul de adaptare la noile condiţii social-politice de după desăvîrşirea unităţii statului naţional român.

Unele instituţii, care trec prin evidente prefaceri, ajung de nerecunoscut. Banca „Fortuna", din romanul *În pragul vieţii* (1942), „societate pe acţiuni pentru comerţul bancar", îşi începuse activitatea cu cîteva decenii înainte de primul război mondial fiind, atunci, „bancă poporală". Dădea împrumuturi mici şi pe termene scurte — de la o recoltă la alta. „Banca poporală" nu mai dă, după primul război, împrumuturi ţăranilor, ci preferă să-şi plaseze capitalul în „împrumuturi comerciale". „Fortuna" păstrează şi mai încoace firma de „bancă poporală", deşi se ocupă de exploatări forestiere, de construcţii de şosele. Banca se salvează, de fiecare dată cînd este ameninţată de faliment, prin mutarea cîmpului de speculaţii. Agârbiceanu descrie, după cîte s-ar părea, banca „Albina" din Sibiu, înfiinţată în 1871 şi care devine, cu vremea cea mai importantă instituţie bancară a românilor transilvăneni.

Ultima parte a *Cronicii transilvane* ia în discuţie decăderea la care ajunsese presa de peste munţi în ajunul dictaturii regale. În *Sectarii* (1938)

moravurile presei sînt satirizate prin înfățișarea campaniei de defăimare dintre două ziare *Vatra veche*, și *Românismul*, primul susținînd interesele opoziției ; al doilea pe cele ale partidului de la putere. Menirea unor asemenea ziare era, cum rezultă din roman, să-și arunce reciproc insulte. Interesant de observat că, deși aservite luptei pentru putere, cele două ziare pretind că apărau interesele „naționale". *Vatra veche* atacă fără cruțare, disperat, pe „fripturiști", adică pe aceia dintre membrii partidului, care, exasperați de prea lunga așteptare în opoziție și nesatisfăcuți nici în guvernarea precedentă, trec la adversar. Îndată însă ce se reîntorc în partid, indiferent pentru ce motive, aceeași inși sînt lăudați, deoarece s-au întors : „lîngă popor, cu poporul, pentru popor".

Nu mai puțin caracteristic este și limbajul pe care îl folosesc cele două ziare. Ziarul guvernamental caracterizează opoziția : „tribul hotentoților", „analfabeți" și „idioți", „derbedei fără ocupații", „tăciunarii satelor", „instigatorii la rebeliune". Ziarul opoziției caracterizează guvernul : „monstrul de la putere", „un putregai cu picioare de lut", „hoit cu picioare de lut", „hidra cu multe capete". Acesta a fost în adevăr, limbajul presei politicianiste de la noi și va trebui să recunoaștem că prozatorul dovedește o bună cunoaștere a lui.

Agârbiceanu critică în *Sectarii*, deopotrivă opoziția, ca și partidul de la putere. Chiar deschiderea romanului, cu o „invocare" după *Țiganiada*, își are tîlcul ei .

Se definește astfel și „sectarismul", prin care se înțeleg luptele politice fără principii. Iată

programul partidului de la putere, în redactarea pe care i-o dă prozatorul :

„1. Omul providențial, cel mai învățat și mai mare al țării : domnul Petrache Pogonescu.

2. Cei mai frumoși sfinți sînt cei zugrăviți pe iconostasul bisericii din Pavelești.

3. Cea mai vastă și sănătoasă promenadă e în cetatea Pavelești.

4. Clopotul cel mai mare din turnul bisericii din Pavelești e clopotul de la ușa raiului. Așa dulce nici un clopot nu mai cîntă în toată țara."

Și programul partidului din opoziție :

„1. Omul providențial, cel mai învățat și mai mare al țării : domnul Ilie Berbecaru, șeful nostru.

2. Cei mai frumoși sfinți sînt cei zugrăviți pe iconostasul bisericii din Zăvorîți.

3. Cea mai vastă și mai sănătoasă promenadă e cea din cetatea Zăvorîți.

4. Clopotul cel mare din turnul bisericii Zăvorîți e clopotul de la ușa raiului. Așa dulce, nici un clopot nu mai cîntă în toată țara."

O mai evidentă demonstrație a inexistenței deosebirilor între partide, pe chestiuni de principii, nici că se putea. Critica programelor dezvăluie ridicolul acestora și unele pagini nu sînt lipsite de sarcasm. Avem în vedere, în primul rînd, faptul că ziarele fac unor asemenea programe o largă publicitate. Se poate astfel măsura distanța enormă care desparte lupta dusă de ziare ca vechea *Gazetă a Transilvaniei*, *Observatoriul*, *Tribuna*, *Tribuna poporului* — să nu le amintim decît pe acestea —

și campaniile „sectariste“ ale presei politicianiste din ajunul dictaturii regale.

Cercetarea romanelor lui Agârbiceanu, în funcție nu de cronologia apariției lor, ci în dependență de epoca pe care o descriu, arată că ele acopăr aproape o jumătate de veac. Campaniile electorale se fac cu mult zgomot și au nu o dată și unele urmări tragice. Agârbiceanu observă că taberele se învinuiau de „comunism“ și nu ezită să scoată broșuri cu coperți roșii. „Nucleele comuniste — se spune în una dintre ele — se mișcă iar. Din oficina lor, a apărut de curînd o broșură incendiară împotriva monarhiei. Proclamă ștergerea datoriilor și îndeamnă la revoluție. Guvernul veghează și-și face datoria.“ Partidul aflat în opoziție nu se ferește să împrumute chiar și idei străine de programul său numai să-și atragă masele de partea sa, în vederea venirii la putere. Meritul prozatorului stă în faptul de a fi arătat că partidele politice invocau „primejdia“ comunismului pentru a-și putea nimici mai lesne adversarii.

Ca și în *Răbojul lui Sf. Petre*, critica politicianismului din *Sectarii* ilustrează în termeni asemănători că partidele politice duceau țara, inevitabil, la prăbușire. Agârbiceanu anticipează prin finalul *Cronicii transilvane* situația dramatică prin care avea să treacă poporul, nu peste multă vreme, și care a dus la sfîrtecarea teritoriului patriei noastre de puteri străine.

O operă literară se dovedește durabilă, în măsura în care creează personaje viabile. Cronica transilvană vine cu un mare număr de eroi și în

această privință nici un alt scriitor transilvănean nu trece înaintea lui Agârbiceanu. Asupra acestui aspect nu încape discuție. Dar în legătură cu foarte mulți dintre eroii *Cronicii transilvane* nu se poate spune mare lucru. Adevărat că aici, ca și în cazul unora dintre numirile toponimice Cozla, Cornățel, Măgura, Păltiniș, Secaș — se dau unele sugestii prin chiar onomastica la care recurge. Eroii se numesc, cînd sînt din Transilvania : Scurtu, Mujă, Dunca, Beu, Drăgan, Bora, Bodea, iar cînd sînt de dincolo de Carpați : Pogonescu, Marinescu, Dumitrescu, Frunzescu. Alteori onomastica ne îndrumă spre Grecia : Caliopi, Panaitopol, Matropol. Onomastica rămîne însă o chestiune formală și rolul principal îl joacă faptele săvîrșite de eroi. Metoda urmată în înfățișarea acestora este, de obicei, cea din nuvele. Se pune în lumină o singură trăsătură — mai adesea o deformare fizică sau morală — și dacă se întîmplă să fie și o scenă dramatică ori mai deosebită, acea trăsătură ne rămîne în minte, fără a mai putea spune însă și altceva în legătură cu unul sau cu altul dintre acești eroi. *Povestea altei vieți* este romanul din *Cronica transilvană* cu cele mai multe personaje. Prefectul de studii se întoarce, la seminar, noaptea tîrziu, avînd o înțelegere cu portarul și totdeauna mirosind a vin. Umblă mai adesea în așa-zisul „civil canonic“ și picioarele scurte și groase, capătă proeminențe aproape ireale. Dora, una din eroine, este statornică în trimiterea — se înțelege celui care o iubește — de cărți poștale ; Vasile Drăgan e, de prin clasele de liceu, burtos, cu bărbia revărsată peste guler, dar moare tuberculos într-un sanatoriu ; Todoruț, preo-

tul ortodox, batjocorește pe uniți, făcîndu-și din asta un obicei, însă le oficiază slujbele religioase (botez, cununie, moarte etc.). Altfel pierdea unele venituri. Părintele Morar, om chivernisitor peste măsură, își deprinde preoteasa, fata de la oraș, cu „economia" (agricultura) și nu suferă să fie contrazis. Viața Mărioarei, preoteasa lui Andrei Pascu și fata părintelui Morar, cunoaște doar o singură pîlpîire — ia parte la un „maial la pădure", unde poate și dansa — după care moare.

Mulți dintre eroii *Cronicii transilvane*, deși cu rol important în acțiune, nu au, cum se vede, o viață bogată, pe măsura locului pe care îl ocupă în narațiune. Ei sînt menționați cu simpla repetare a numelui și nu prin fapte care să pună în lumină caractere complexe. Prozatorul credea, după cîte s-ar părea, că descrierea vieții sociale, altfel plină de interes, caracteriza în suficientă măsură și conduita unor eroi. Constatăm astfel că, după ce străbatem ulițele atîtor sate descrise în *Cronica transilvană*, imaginea pe care o dobîndim despre țărănime este una globală, ceea ce nu se întîmplă și în povestiri. Unele descripții de acest fel se pot totuși reține și cea cu care se deschise *Povestea unei vieți* surprinde atitudini fundamentale.

Eroii mai interesanți ai *Cronicii transilvane* aparțin marii burghezii sau cu veleități de a intra în marea burghezie. Mai adesea ei sînt harnici, corecți în slujbă și porniți să strîngă avere în vederea căpătuirii copiilor. Cînd fac politică o consideră, în genere, o îndatorire, căreia trebuie să te supui, și să manifești chiar un oarecare zel, fiind la mijloc „interese naționale". Dacă sînt aleși însă deputați

şi trebuie să stea în „capitală", tînjesc după tihna din sînul familiei, unde domnesc autoritar. Personajul mai tipic în această privinţă este avocatul Vasile Grecu din *Povestea unei vieţi (Legea trupului)*. Eroul, ridicat din ţărănime, a trudit din greu, pînă să-şi deschidă „cancelaria". O mare stăpînire de sine şi, mai ales, averea ce şi-a strîns-o îl fac respectat în societate. Avocatul este egal în bucurii ca şi în supărări. E calm pînă şi în cele mai grave situaţii, şi soţiei îi spune cuvinte poruncitoare, lăsînd-o să înţeleagă că el era stăpînul şi că, prin urmare, ea trebuia să vină cu dovezi de supunere. „Eu nu voi suferi ca pentru ambiţiile tale fata mea să fie nenorocită. Iată îţi spun şi eu : niciodată. Chiar dacă ar trebui să-mi pierd liniştea casei, a familiei, la care tu ştii că am ţinut foarte mult. Vezi şi te gîndeşte. Fericirea e neasămănat mai mult decît un capriciu... Eu mai mult nu voi vorbi cu tine despre asta. Vei veni şi-mi vei spune cum te-ai hotărît". Vasile Grecu îşi vede de „cancelarie" mai departe, cu aceeaşi hărnicie. Căci el n-a iubit niciodată şi deşi nimeni nu poate bănui, în sufletul său este iarnă deplină. Ştie însă să şi-o tăinuiască, apelînd mereu la voinţă, şi punîndu-şi pe faţă „o mască de bunătate", care, cu înaintarea în vîrstă, îl face batjocoritor.

Un personaj ca avocatul Vasile Grecu este reprezentativ pentru o categorie întreagă de oameni pe care îi întîlnim în *Cronica transilvană* la tot pasul. Anume e vorba aici de burghezia *ajunsă*, dar care nu pierduse încă deprinderea de a munci. Acesta este şi singurul merit care i se poate recunoaşte. Ion Florea din acelaşi roman şi Andrei Pascu

din *Povestea altei vieţi,* deşi nu pierd nici ei rîvnă de a munci, se găsesc într-o altă situaţie. Ion Florea reprezintă un caz tipic, înainte de toate pentru faptul că ilustrează care anume erau căile pe care mergeau, peste munţi, copiii de ţărani, pînă să intre în marea burghezie. Se văd, în al doilea rînd, şi mijloacele la care recurgeau să se menţină în ierarhia socială. Cunoaştem părinţii eroului, ca şi scena plecării la „şcoli". Mai încolo îl vedem dînd un examen sumar de admitere, ca apoi să se dedice exclusiv învăţăturii, cu o energie şi o perseverenţă caracteristice ţăranului. Viaţa lui, pentru mulţi ani, pînă la terminarea facultăţii, nu cunoaşte meandre. Adevărat că o aventură la internatul de fete, în ultimii ani de liceu, cînd îi rămîne pălăria „corpus delicti", îl pune în situaţia să fie cît pe ce eliminat din şcoală. Acea aventură apare însă ca o necugetare a tinereţii, căci în „vavilonia capitalei", cînd destui dintre colegii săi de universitate întreţin felurite prietenii, el îşi vede sîrguincios de studii. Nici după aceea, cînd ajunge în oraşul X „candidat" în cancelaria avocatului Chircă, nu-l ispiteşte şi altceva, în afara muncii căreia se dedică şi unde pune întotdeauna pasiune. Ajuns aici după multe sforţări, „cancelistul" se pregăteşte să-şi deschidă birou avocaţial, cum au făcut atîţia alţii înaintea sa şi cum aveau să mai facă şi după el. Crede însă că putea ajunge mai repede la ţintă prin căsătoria cu fata avocatului Vasile Grecu. Este conştient de condiţia sa socială şi suferă. Caută însă să-şi pună în lumină, pe toate căile posibile, meritele personale, ceea ce izbuteşte să facă. Dorinţa de a parveni cu

orice preţ îl împinge în prăpastie şi isprăveşte prin sinucidere.

Mulţi eroi din *Cronica transilvană* sînt urmăriţi de ideea că un pas important din viaţă a fost făcut greşit, dar că el, cu mai multă prevedere, putea fi evitat. Un Ion Florea, ridicat de jos, păstrează, chiar şi cînd este împins în mocirlă, un fond de cinste. Acest fond nu poate fi pervertit, de unde şi hotărîrea extremă pe care o iau eroii, punîndu-şi capăt zilelor. Agârbiceanu plasează totul, nu o dată, sub cutare sau cutare verset din *Biblie* şi formaţia clericală a prozatorului îşi spune cuvîntul. Asistăm însă de foarte multe ori şi la un fenomen interesant : potrivirea dintre versetul sau versetele din *Biblie* şi întîmplările narate este formală. Situaţia nu diferă prea mult de cea din nuvele. În *Povestea unei vieţi* ne este servit versetul cu legea mădularelor, potrivnică legii minţii şi care îl robeşte pe om păcatului. Ion Florea nu este nici măcar un senzual şi are o anume naivitate caracteristică ruralului. Ion Florea se prăbuşeşte nu din pricina „trupului plin de moarte“, ci pentru vina de a fi nutrit ambiţia de a pătrunde cît mai repede în rîndul marii burghezii. Numai un ideal social l-ar fi salvat, altul decît ambiţia de a ajunge prin mezalianţe pe treapta „de sus“ a societăţii transilvănene.

Agârbiceanu a simţit nevoia să creeze un alt personaj, pe care îl opune lui Ion Florea, şi căruia îi arată mai mult decît simpatie. Andrei Pascu, din *Povestea altei vieţi*, este şi el fecior de ţăran, cu aplicaţie spre ştiinţele exacte şi numai sărăcia îl împinge spre seminarul teologic. În crearea personajului povestitorul transpune elemente din biogra-

fia sa. Criza de conştiinţă prin care trece eroul în seminar, „asemănătoare în mic celei a lui Renan“ [1], are aceleaşi consecinţe şi în cazul povestitorului şi în cel al eroului său. Şi unul şi altul rămîn legaţi de biserică prin profesiune, pe cînd în realitate religia lor nu este una mistică, ci a luptei pentru ridicarea poporului pe tărîm cultural şi economic.

Constatăm, în adevăr, că Andrei Pascu, preot în Măgura, sat în paragină, asemeni Sărăcenilor lui Slavici, dezvoltă multă energie şi pricepere în ridicarea acestuia. Viaţa eroului este caracterizată prin activitatea neîntreruptă, care devine la el „o a doua natură“. Andrei Pascu este prezentat ca fiind dintre acei „inteligenţi“ care, puşi în condiţii vitrege, erau în stare să mute şi munţii. El aparţine acelei părţi a burgheziei transilvănene, care trăind la sat, era aproape de ţărănime. Nu este însă de admis că un om putea ridica un sat ca Măgura din sărăcia în care se afla. Condiţiile vitrege descrise în roman infirmă teza. Unde mai punem că Andrei Pascu rămîne în Măgura puţini ani — „peste şapte ani“. Dar la mutarea sa la oraş, ca protopop, măgurenii aveau case arătoase, îşi vedeau, cu multă pricepere, de „economie“ (agricultură), ridicaseră şcoală nouă şi nu mai argăţeau la bogaţi.

Există aici o anume plutire pe deasupra realităţilor sociale, deşi tabloul apare, cînd îl privim de aproape, sprijinit pe observaţia realistă. Agârbiceanu s-a simţit obligat să dea în *Mărturisiri* unele explicaţii. „...în personajul principal, Andrei, nu e un singur preot, ci doi luaţi după realitate.“

---

[1] G. Călinescu, *Probleme şi exemple*, în *Contemporanul*, nr. 9, 7 martie 1958.

Eroinele din *Cronica transilvană*, interesează, în primul rînd, tot prin faptul că ilustrează situaţii tipice din provincia de peste munţi. Emilia din *Vîltoarea* aparţine burgheziei rurale, mai precis, chiaburimii, care rîvnea să-şi mărite fetele cu „domni". Eroina intră în viaţa de familie cu foarte puţină cultură, însă cu o enormă dorinţă de a aduna cît mai mult, caracteristică chiaburului. Ea aduce, la însoţirea cu notarul Ion Mărgineanu, vite, pămînturi, acareturi şi administrează şi după căsătorie, bărbatul văzîndu-şi de slujbă. Mară din ţinutul agrar, ea are priceperea eroinei lui Slavici şi se dedă la speculaţii, vînzînd scump grîne şi vite şi cumpărînd pămînt, a cărui valoare creşte ulterior. Îşi împinge bărbatul, îndată după unire, în luptele politice şi, soţie de parlamentar, caută să se ţină în pas cu societatea vremii. Domneşte în casă deplin şi un doctor, Panaitopol, oaspete al soţului său, întrecînd limitele bunei cuviinţe, este pălmuit răsunător. Bărbatului i se aduce doar la cunoştinţă că oaspetele său fusese „paşaportat". Eroina depune mare rîvnă ca soţul să-şi termine studiile, ba să-şi treacă şi doctoratul, deoarece slujba de notar nu i se părea îndeajuns de onorabilă. Cînd şi aceasta se întîmplă, ea îşi îmbrăţişează soţul, patern : „Domnule doctor, te apreciez şi te iubesc şi mai mult decît pe notarul".

Există în *Cronica transilvană* şi alte asemenea eroine, care se ridică de-a dreptul din ţărănime şi care nu se feresc să ia asupra lor tot greul gospodăriei. Au toată convingerea că fără priceperea lor, bărbaţii nu ar fi în stare să se descurce, ceea ce poate fi adevărat. Se cuvine observat, pe de altă parte, că ele nu au vreme să se plictisească. La oraş sînt

soţii de doctori, de avocaţi ori de funcţionari de stat, iar la sat notărăşiţe, dăscăliţe, preotese, adesea şi cu mulţi copii. Situaţiile se întîlnesc şi în povestiri, însă în *Cronica transilvană* expunerea lor capătă o mai mare dezvoltare.

Multe eroine se găsesc pe o treaptă „mai sus", fiind fete de avocaţi, doctori, judecători şi chiar de notari şi preoţi. Au toate fumuri aristocratice, sînt „neînţelese", prin urmare şi nefericite în căsnicie, caută satisfacţii în afara căminului. Doamna Olimpia din *Povestea unei vieţi* este fiica unui doctor la un mare spital al statului. Intră, de la opt ani, într-un institut, unde rămîne pînă la căsătoria cu avocatul Vasile Grecu. În institut este alintată şi leşină des cînd nu i se va face pe voie. Cînd se căsători cu Vasile Grecu, avea şaptesprezece ani, acesta treizeci şi doi, dar arăta şi mai în vîrstă. Au o singură fată, Marioara, care îi este nesuferită şi grija creşterii ei o lasă în seama servitoarelor. Citeşte cu patimă, aranjează petreceri, este nelipsită de la concerte şi serate. Satisfacţiile în viaţă nu o duc la melancolie şi ea se dezlănţuie în acţiuni la capătul cărora bărbatul său ajunge deputat, iar Ion Florea, amantul, este adus, ca om de încredere, în cancelaria lor avocaţială. Ameninţată să-i fie luat amantul şi trecut ca soţ fetei, ea îşi înfruntă bărbatul şi părăseşte casa, trîntind uşile. Gestul amantului — sinuciderea — îi relevă că avusese de-a face cu un laş şi, păstrîndu-şi ţinuta mîndră, rosteşte în auzul celor care privegheau la căpătîiul mortului : „Mişelule" !. Însă şi ea îşi pune capăt zilelor, sfîrşind prin a se arunca de pe un pod în apele murdare ale Mureşului, cu miros de glod şi cînepă topită.

Destinul doamnei Olimpia amintește pe cel al Anei Karenina. Se dau și în *Mărturisiri* unele explicații : „...în *Povestea unei vieți*, cu titlul principal *Legea trupului*, primul meu roman, m-a urmărit eroina lui Tolstoi : Ana Karenina, m-a urmărit nu cu desfășurarea vieții ei, ci cu nenorocirea ei. Sau, și mai precis : cu nenorocirea așa de bruscă, încît uneori pare fatală, a femeii." Este vizibilă intenția și în tipologie : soț mai în vîrstă, distant, absorbit de îndatoriri de serviciu ; soție mult mai tînără, frumoasă și cultivată, dar ținută departe de societate ; amant manierat, cunoscător al vieții de salon. Avocatul Vasile Grecu se găsește însă numai în situația lui Alexei Alexandrovici, dar nu joacă și rolul acestuia, iar masca pe care o poartă nu i se potrivește. Am văzut ce reprezintă Ion Florea în rolul de amant. Doamna Olimpia, deși în rolul Anei, nu poate fi comparată cu aceasta. Tolstoi avea cunoștințe în aristocrația rusă de unde își recruta eroii. Ana, Alexei Alexandrovici, Vronski, aparțin acesteia. Agârbiceanu ne introduce în viața burgheziei transilvănene, nu îndeajuns îmbogățită și care se substituise aristocrației românești asimilată prin deznaționalizare de naționalitățile dominante din Imperiul austro-ungar.

Comparația cu romanul lui Tostoi, în defavoarea povestitorului, nu trebuie să ducă la concluzia că Olimpia, ca personaj, nu ar prezenta interes sub raportul creației literare. Agârbiceanu realizează, în adevăr, bune pagini prin descrierea iubirii Olimpiei, iubire învolburată de pasiune, cum întîlnim și în povestirile sale.

O doamnă Olimpia este şi Vilma, însă de la sat şi cu veleităţi mai mari decît ale unei notărese oarecare sau ale unei preotese abia ridicată din ţărănime. Vilma este, spre deosebire de acestea, numai „doamnă". Căsătorită foarte devreme cu un notar, pe care, se înţelege, nu-l iubeşte, suferă şi este nefericită. Viaţa satului şi muncile agrare nu o interesează. Se gîndeşte să se sinucidă, dar, ca o burgheză cuminte, nu o face. Aventura cu un ofiţer rus, prizonier de război, se consumă o dată cu terminarea războiului. „Vilma — scrie G. Călinescu — e o doamnă Bovary de sat ardelenesc, aleasă dinadins unguroaică spre a justifica insaţiabilitatea erotică" [1].

Cînd prozatorul înfăţişează viaţa unor eroi pune în lumină o singură trăsătură de caracter, de obicei rigiditatea, de unde şi mari asemănări între personaje, chiar cînd au alt nume. Observaţia nu este valabilă în egală măsură şi pentru eroine. Mai mult chiar, sîntem surprinşi să-l vedem pe prozator încercînd să construiască personaje pe contraste şi încă din cele mai violente. Domnişoara Ana poate servi, în această privinţă, de exemplu. Eroina este fata unui agent electoral, care se fereşte de muncă, umblînd mai bucuros pe uliţele satului gătit de sărbătoare, întotdeauna gata de atac şi linguşire şi a Vetei, femeie harnică, întreprinzătoare şi cinstită. La liceu nu străluceşte la învăţătură, face servicii profesoarelor şi încearcă, pe toate căile, să-şi umilească colegele de pe altă treaptă socială. Caută totuşi prietenia unora dintre ele, face vizite şi petrece vacanţele în familiile acestora. Cunoaşterea lumii în

---

[1] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 564.

care intră și mai ales faptul de a nu fi răsplătită îndeajuns pentru sforțările făcute o dezamăgesc. O caracterizează continua oscilație între două lumi — una este burghezia de peste munți și aristocrația valahă; cealaltă țărănimea, îndeosebi transilvăneană. Plăcerea Anei stă, de fapt, în atragerea interlocutorilor în vîrtejul dialogului, în care pune și ceva voit vulgar.

Domnișoara Ana, scrie G. Călinescu, „e romanul fetei de țară trecute prin liceu, care se sperie o clipă de viața orășenească“ [1]. Emanciparea timpurie a Anei nu este decît iluzorie, fiind vorba de sprinteneală și un oarecare debit verbal, de unde și impresia de dezinvoltură, chiar pornire spre „teribilism“. Sprinteneala, ca și debitul verbal, le cucerește prin exercițiu continuu spre a străluci într-un mediu care îi era superior. Căderile în muțenie, plînsul pe furiș, îi sînt egal de caracteristice. Aparenta dezinvoltură va trebui să o considerăm ca făcînd parte din mijloacele prin care caută să se impună. Căci ironia, asociată cu puțină vulgaritate, pălmuirea în toate felurile a celor care nu-i erau pe plac, îi dau o mai deplină siguranță în puterile sale.

În *Cronica transilvană* un loc aparte îl ocupă politicienii. Încercarea de a descoperi care dintre politicienii noștri din trecutul nu prea îndepărtat se ascund în dosul acestor nume nu poate prezenta interes literar. Agârbiceanu se oprește la moravurile politice, pe care le trece în seama unuia sau altuia

---

[1] G. Călinescu, *Probleme și exemple*, în *Contemporanul*, nr. 9, 7 martie 1958.

dintre eroi, lăsînd pe al doilea plan preocuparea de a-i caracteriza şi sub alte aspecte. Se poate vorbi, cu deplin temei, de un anume schematism.

Politicienii se sprijină în acţiunile lor pe gazetari. Ilarie Zopîrţan, eroul principal din *Sectarii*, este fratele provincial al lui Toma Pahonţu din *Gorila*, romanul lui Rebreanu. „Figura centrală de tot interesul — scrie G. Călinescu — este jurnalistul Ilarie Zopîrţan, tip de mistificator agitat şi fără nici o retenţie de ordin moral." [1] Ilarie Zopîrţan conduce o publicaţie a opoziţiei, faimoasa *Vatra veche*, ziar obscur, ceea ce nu-l împiedică să creadă că tot ce publica el avea „răsunet în univers". Are uşurinţa în „a compune" şi oricînd şi în orice împrejurare e gata să scrie notiţe, însemnări de tot felul, dar mai ales articole de fond privind politica internă şi externă. Îl pasionează mai mult — şi lucrul se explică — politica internă şi îndeosebi a partidului de la putere. Uşurinţa în „a compune" ne-o explicăm prin aceea că Ilarie Zopîrţan şi-a alcătuit un anume limbaj, care rămîne neschimbat în tot ce scrie. Căci el nu operează cu idei, ci cu expresii şi deosebirea între un articol de fond şi o biografie pe care o închină vreunui „bărbat de stat" stă în ordinea în care îi vin în minte să le aştearnă pe hîrtie. Ilarie Zopîrţan este totuşi un om plin de iniţiative. Găseşte în campaniile electorale mijloacele să se strecoare printre jandarmi, fie travestit în ţăran, fie în cerşetor. Puterea lui este însă nelimitată în redacţie şi cum seniorul ştia să supună iobagii prin foame, tot aşa procedează şi el cu redactorii. Astfel el are

[1] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 565.

grijă să nu-i plătească la vreme, căci „dacă-s sătui, nu combat cu destulă patimă".

Cercetînd mai îndeaproape problemele, putem desluşi o anume intenţie şi în faptul că în primul plan apare, peste munţi, gazetarul Ilarie Zopîrţan şi nu Ilie Berbecaru, şeful partidului din opoziţie. Oricum, şeful partidului se află *undeva* şi ne facem o idee despre el indirect, din mărturiile şi acţiunile celorlalţi eroi. Directorul *Vetrei vechi,* în schimb, este întîlnit *pretutindeni,* fiind prezentat prin propriile sale acţiuni. Condiţia principală a existenţei sale pare să fie agitaţia şi Ilarie Zopîrţan este un apucat, încadrîndu-se între personajele demonice ale povestitorului. Agârbiceanu insistă în această direcţie şi elementele care intră în compunerea portretului gazetarului sînt caracteristice. „Ilarie Zopîrţan ridică în văzduh pălăria şi strigă iluminat, congestionat, transfigurat" şi „stropeşte pînă departe picurii salivei, ca o puzderie a însufleţirii". Şi în alt loc : „Faţa mare, bucălată, îi rîdea întreagă ca o lună plină. Părul încîlcit i se zburli şi mai mult pe cap. Părea că, o dată cu ştirea, îi trecu prin bucle un curent electric". Atunci cînd este împins la marginea luptelor politice şi nu se mai poate agita, se degradează. „Părul îi era tot aşa vîlvoi, dar înflăcărarea din ochi îi dispăruse. Părea mai mult un somnambul decît un om în toată firea. Vorbea rar, spunea numai frînturi de fraze, îşi neglijase cu totul îmbrăcămintea. Genunchii erau proeminenţi."

Ideile pe care le pune în circulaţie Ilarie Zopîrţan le cunoaştem, cu atît mai mult cu cît el îşi face o profesie din a anunţa căderea iminentă a guvernului. Considerăm însă necesar să mai dăm un

amănunt, pentru a avea o imagine cît mai completă a fizionomiei morale a gazetarului de altă dată. Ilarie Zopîrțan se laudă că a luptat numai „pentru democrație“ și „respectarea“ drepturilor cetățenești. Cînd însă se vede aruncat la marginea vieții politice, își schimbă numaidecît opiniile. El intră în presa de dreapta și colaborează la *Generația nouă*, ziar „naționalist, antiminoritar și cu înclinații spre dictatură“. Acum își semnează articolele — *Dr. Ilie Oprescu.*

Oamenii de peste munți se caracterizează — așa cel puțin se desprinde din literatura scriitorilor transilvăneni de pînă la Agârbiceanu — printr-o anume austeritate, urmare a unor neînchipuite privațiuni la care au fost supuși zeci și zeci de ani de o stăpînire despotică ; prin marea grijă pentru „economie“, fiind buni gospodari ; prin încetineală în a lua hotărîri și nu mai puțin prin vorba cumpănită. Anevoie ne deprindem cu ideea că am putea da acolo peste un Farfuridi sau un Cațavencu. Demagogia politicianistă se întîlnea însă și în Transilvania și dacă un Farfuridi se preocupă de revizuirea constituției, un Cațavencu de intrarea României pe calea progresului, așa cum înțelegeau ei, omonimii lor de peste munți se tem de oamenii politici de la „centru“, care veneau să le mănînce „mămăliga din oală“. Un discurs, pe care îl rostește un Petru Bumbea, președinte al unei organizații locale a opoziției de peste munți, este cu deosebire semnificativ. Transcriem partea de la început, cu notațiile prozatorului, nu mai puțin semnificative în legătură cu reacțiile celor strînși la clubul partidului. „— Domnilor și fraților, iubiți cetățeni și

tovarăşi de luptă, mărită Naţie românească. Justiţia imanentă a lucrurilor — pentru că există nesurpată o asemenea justiţie — şi lupta pe viaţă şi pe moarte a partidului nostru, în frunte cu cel mai mare om al ţării, domnul Ilie Berbecaru (urale bubuitoare în toate trei camerele, continuate în coridor, pe scări, în curte, în uliţă) azi prim-ministru al României întregite (noi urale în seria de mai sus) au doborît în sfîrşit cel mai putred regim dintre cîte a avut Patria noastră iubită, de la unire pînă azi. Monstrul s-a descompus în părţile lui constitutive, şi duhoarea lui pestilenţială încă nu s-a curăţit din atmosfera iubitei şi nenorocitei noastre Patrii, ajunsă cu un picior în groapă, sub călcîiul acestor turci, ba chiar bazbuzuci („Jos cu ei". Urale în seria ştiută)."

Romanele lui Agârbiceanu oferă numeroase asemenea pagini prin care se denunţă ravagiile politicianismului. Meritul prozatorului stă însă şi în faptul de a fi avertizat că acesta deschidea drum instaurării dictaturii fasciste şi în ţara noastră.

Cronica transilvană oferă o privire, neîndoios, interesantă asupra societăţii româneşti şi cu deosebire a celei din Transilvania, pe întinderea a aproape o jumătate de veac. Burghezia este înfăţişată mai cuprinzător şi *Cronica transilvană* aduce, faţă de povestiri, foarte multe lucruri noi. Şi acum prozatorul insistă şi asupra vieţii micii burghezii — învăţători, preoţi, profesori, mici slujbaşi şi deosebirile faţă de povestiri nu sînt prea mari. Agârbiceanu acordă însă atenţie marii burghezii transilvănene, precum şi celei cu veleităţi de a intra în marea burghezie. Nicăieri ca aici ea nu este înfăţişată mai

bine, direct „la lucru“ în birourile avocaţiale, în băncile „poporale“, în fruntea importantelor instituţii culturale, în parlament la Bucureşti, şi Budapesta, mai puţin şi în cel din Viena. Şi pretutindeni şi în orice situaţie nu o vedem decît preocupată să adune avere ; cît mai multă avere, prin toate mijloacele, pe toate căile. *Cronica transilvană* surpă un mit şi e greu să mai credem, după lectura ei, că marea burghezie transilvăneană se deosebea de cea din celelalte provincii româneşti.

IV „ARHANGHELII“ ȘI TIPOLOGIA SATULUI MINIER

Există în activitatea lui I. Agârbiceanu, ca de altfel și a altor scriitori, ani cu deosebire fecunzi. *Arhanghelii* aparține unei asemenea epoci. Prozatorul se stabilise în 1910, ca preot, în Orlat, lîngă Sibiu. Aici scrie numeroase povestiri și mai multe romane. Seria lor se deschide cu *Căsnicia lui Ludovic Petrescu,* publicat în *Cosînzeana* din Orăștie (1912) și lăsat neterminat, căruia îi urmează *Povestea unei vieți* (1912) și *Povestea altei vieți,* care se constituie, cum știm, ca primă parte a *Cronicii transilvane. Arhanghelii* este cel de al patrulea roman scris la Orlat și e tipărit mai întîi în revista *Luceafărul,* în cursul anului 1913, iar în volum în 1914. Publicarea în revistă este însoțită de oarecari semne de atenție din partea redacției. Se face, astfel, mențiunea în fruntea celor două capitole care apar în întîiul număr al revistei (1 ianuarie), cît și într-o notă la sfîrșitul aceluiași număr că *Arhanghelii* era „romanul revistei“pentru anul 1913. Nota la care ne referim ținea să atragă atenția că romanul „zugrăvește viața băieșilor din Munții Apuseni“. Există în adevăr, între *Arhanghelii* și celelalte romane, scrise tot acum, mari deosebiri. Mai importante ni se par

două. Una dintre ele privește chiar acțiunea, care se petrece în Munții Apuseni, cum nu se întîmplă în nici unul dintre celelalte romane ale sale. *Arhanghelii* descrie, pe de altă parte, întîmplări care s-au petrecut în veacul trecut. *Mărturisirile* prozatorului aduc în privința aceasta informații importante : „Personajele [din *Arhanghelii*] sînt aproape toate după realitate numai povestirea însăși, viața de belșug, s-a petrecut cu vreo trei, patru decenii, înainte de a merge eu în Munții Apuseni. Dar trăiau oamenii care au cunoscut acea viață de belșug și povesteau bucuros". Cînd scrie romanul, la puțini ani după ce coboară din Munții Apuseni, Agârbiceanu avea încă impresiile vii, nealterate de trecerea timpului.

Critica literară are față de romanul *Arhanghelii* o atitudine care merită să rețină atenția. G. Călinescu îl trece cu vederea, atît în *Istoria literaturii române*, cît și în „compendiul" la monumentala sa lucrare. Îi consacră cîteva rînduri, abia în 1958, arătînd că romanul „tratează despre superioritatea economiei asupra aurului, ca metal" [1]. T. Vianu nu-i găsește și lui Agârbiceanu un loc în *Arta prozatorilor români*, cum face în cazul lui C. Sandu-Aldea, I. Adam, N. Dunăreanu și alții, deși aceștia au o mică contribuție la dezvoltarea prozei noastre. Romanul *Arhanghelii* este menționat, incidental, în capitolul consacrat lui L. Rebreanu. „Din Ardeal, în 1914 — scrie T. Vianu — ne vine prima construcție epică a vremii «Arhanghelii», romanul lui I. Agârbiceanu. Prin lărgimea cîmpului de observație socială, și prin

---

[1] G. Călinescu, Probleme și exemple, în *Contemporanul*, nr. 9, 7 martie 1958.

vehemenţa pasiunilor, povestirea ruinării sufleteşti a lui Iosif Rodean, căutătorul de aur din «baia» Vălenilor, din a cărui ispită se salvează numai iubirea curată a unei perechi de tineri, alcătuieşte o etapă vrednică de a fi considerată în dezvoltarea realismului mai nou“ [1]. Agârbiceanu se dovedeşte în acest roman, arată esteticianul, „capabil de observaţii tăioase, de sondaje mai adînci în clocotul pasiunilor omeneşti“. Obiecţiile pe care le face T. Vianu, ceva mai departe, duc la anularea meritelor, ce i se recunosc iniţial. Comentariul moral „neostenit“, arată Vianu, „conrupe puritatea stilului epic şi realistic“, iar „naivităţile reflecţiei“ ne îndrumă, înapoi, la Filimon. T. Vianu discuta *Arhanghelii* nu atît spre a demonstra valoarea romanului, cît mai ales spre a indica drumul, foarte lung, pe care mai avea să-l străbată realismul epic de la Agârbiceanu pînă la Rebreanu. Judecînd din această perspectivă, nu se poate să nu fim de acord cu observaţiile sale. Romnul *Arhanghelii* se impune însă să fie cercetat nu numai ca un moment pregătitor, ci şi ca o operă literară cu „fizionomie“ proprie. Căci nicăieri în romanul românesc nu se înfăţişează cu o mai mare forţă artistică tipologia satului minier de altădată.

Concepţia care stă la baza romanului *Arhanghelii* este a etnografului preocupat să descrie viaţa unui sat de mineri, surprins într-un moment de sărbătoare. Că prozatorul porneşte de la o asemenea concepţie este neîndoios şi în *Mărturisiri* se dau cîteva informaţii. Se arată că în fixarea titlului a avut în

[1] T. Vianu, *Arta prozatorilor români*, Bucureşti, 1941, p. 323—324.

vedere *Mont-Oriol*, romanul lui Maupassant, dar că de alte influențe nu poate fi vorba. „M-a îndemnat să-l scriu — arată Agârbiceanu — petrecerea de la Paști, care se făcea în Bucium-Șasa și așa că și în celelalte Buciume, sate de mineri la mine de aur. Era o petrecere de proporții aproape epice : ținea trei zile și trei nopți aproape fără întrerupere." Se alătură la aceasta, frumusețea peisajului, precum și dorința de a da „icoane din munca și lupta culturală a românilor ardeleni." Se poate spune, încă de pe acum, că sub aspectul din urmă, în *Arhanghelii* se insistă mult mai puțin decît în celelalte romane pe care le scrie în acești ani.

Concepția etnografică de la care pornește Agârbiceanu aduce după sine menținerea cu strictețe în marginile unui univers limitat — satul minier. Vasile Murășanu, clericul, se întoarce în sat și însoțindu-l ne familiarizăm, pas cu pas, cu oamenii și peisajul Munților Apuseni. Explorarea universului limitat — am zice, mai exact închis — este făcută venind dinafară și treptat. Procedeul nu este nou și l-a folosit, între alții, și E. Zola, în *Germinal*. Însă între Vasile Murășanu, clericul, și Etienne Lautiere, eroul lui Zola, din *Germinal*, nu există alte asemănări.

Agârbiceanu se întemeiază în zugrăvirea vieții satului minier pe propria-i experiență. Satul minier, cu prezența „metalelor", nu este o descoperire a sa. Un basm *Agheran-Viteazul*, ce se tipărește în 1888, are ca eroi : Aghemant, Aurar, Argințan ; o fată se cheamă Galbina ; ala Sclipicioasa [1]. Viața minerilor a stat înainte de Agârbiceanu, în atenția lui Ale-

[1] T. Francu și G. Candrea, *Românii din Munții Apuseni. Moții*, București, 1888, pp. 272—285.

xandru Ciura, întemeietor, împreună cu Oct. C. Tăslăuanu, al revistei *Luceafărul*. Originar din Abrud, el publică în legătură cu aceste locuri niște *Amintiri (1911)*. Bucățile incluse aici sînt mai vechi. Gheorghiuț „băieșul" (minerul), din *Gluckauf! (Luceafărul*, nr. 2-3, din 1 februarie 1907), moare în mină și este adus acasă pe „scîndură" ; în *Vîlva băii (Luceafărul* nr.9-10, din 15 mai 1908) se descrie un groaznic accident pricinuit de întîrzierea exploziei, deoarece nu luase foc „iasca". Un Gheorghiuț, însă risipitor, întîlnim în *Anica* și nu se salvează decît prin aurul dosit de femeie „în borcane". O altă nuvelă, *Holoangării (Cosînzeana*, nr. 1, din 15 octombrie 1911) prezintă întîmplări din viața unor mineri care se îndeletniceau cu sustragerea aurului din mine. Merită să pomenim și o altă nuvelă a lui Al. Ciura, *Pe Valea Cerbului (Luceafărul*, nr. 16-17, din 15 august 1909), în care se dau cîteva indicații cu privire la extragerea aurului, prin sfărîmarea „pietrei" în „mojere".

Agârbiceanu duce în povestiri mai departe preocupările lui Al. Ciura. Știm că Fișpanul era „băieș" (miner) și lucra la „baie" (mină), apoi, după ce se îmbolnăvește, cară „piatră", se înțelege, auriferă. Copilul Chivei, deși surd și mut, este luat să muncească în „baie cu băieșii". În altă povestire, *Vîlva băilor (Schițe și povestiri)*, se vorbește de „opaiț", de „sfredel", precum și de un „ciocan nou de oțel". Dăm aici și peste cîteva amănunte în legătură cu munca minerilor. Ele au însă caracter de generalizare : oamenii scormoneau pămîntul, pușcau în stîncă, ieșeau leoarcă de apă la lumina albă a soarelui, umblau încruntați, „cu fețele pămîntii". Povestirile nu dau informații asupra felului cum se extrăgea aurul,

cu ajutorul „şteampurilor". *Arhanghelii* vine să împlinească imaginea asupra vieţii minerilor şi sub acest aspect şi descripţia din roman rămîne cea mai completă din întreaga noastră literatură.

Concepţia etnografică îl determină pe autor să acorde, spre deosebire de povestiri, un spaţiu larg peisajului din Munţii Apuseni. Descrierea pădurii de fag este făcută cu sentimentul celui care pătrunde întîia dată în ea. Consemnarea amănuntului caracteristic se întîlneşte şi atunci cînd se descriu casele şi portul oamenilor. Descripţia se potriveşte oricărui sat de la munte. În cuprinsul ei se întîlnesc însă şi elemente care arată că am intrat într-un sat minier deosebit, atît de cele de la munte, cît şi de cele din cîmpie. Pădurile, notează prozatorul, fuseseră pustiite şi crestele munţilor erau acoperite „cu bucăţi mari de piatră sură, galbenă, înnegrită de vînturi şi ploi". Se vedeau, pe alocuri, „grămezile de piatră" şi chiar gurile „băilor". S-auzeau, în răstimpuri, detunături din „măruntaiele munţilor". Se auzeau şi şteampurile, cu acel „toc-toc", „toc-toc", pe care îl prindeau şi-l repetau pădurile. Intră în descripţie, cum se vede, amănunte comune oricărei aşezări de la munte, dar şi unele caracteristice numai satului minier.

Descrierea petrecerii de Paşti ocupă un spaţiu întins, dar s-ar părea că nu aduce prea multe date caracteristice satului minier. Descripţiile privind portul (flăcăilor, fetelor), jocurile (ţarina) sînt documente etnografice, iar notarea cîntecelor şi a strigăturilor, pe multe pagini, face ca romanul să ia înfăţişarea de antologie de folclor (Cap. IX). Dar descrierea petrecerii oferă şi foarte multe amă-

nunte care arată că ne aflăm în satul minier. Lucrul cel mai important îl constituie, fără îndoială, răsturnările în ierarhia socială a satului. Căci aici nu mai sînt „fruntaşi“ preotul, învăţătorul şi nici chiar notarul, ci proprietarii de mine.

Agârbiceanu face delimitări stricte între proprietarii de mine şi „băieşi“ şi nicăieri ca în acest roman nu se aduc în opera sa amănunte de viaţă mai interesante în definirea celor două lumi din satul minier. Proprietarii de mine sînt arătaţi ca locuind în inima satului, în case arătoase ; birtaşul pune mesele pentru „fruntaşi“ la locurile cele mai bune şi le acoperă cu „pînze curate“, cum nu face şi cu cele ale „băieşilor“ ; lăutarii cîntă tot proprietarilor de mine. Unul dintre lăutari face chiar observaţia că dacă minele continuau să fie prospere se putea prevedea o sporire şi mai mare a numărului „fruntaşilor“.

Preocuparea prozatorului pentru etnografie scade brusc după ce descrierea petrecerii se încheie (Cap. XI) şi în primul plan se situează mina de la „Arhanghelii“. Această a doua parte a romanului începe cu povestirea unor întîmplări tragice. Minerii participă la ceremonialul înmormîntării „băieşului“ şi descripţia contrastează puternic cu cea a petrecerii. De aici încolo prozatorul alternează succesiunea tablourilor şi după unul tragic din viaţa minerilor, prezintă viaţa de familie a directorului minei, apoi a celorlalţi „societari“ de la „Arhanghelii“. Există şi un element comun care leagă aceste tablouri : interesul „societarilor“ pentru mina de la „Arhangheli“, cu un cuvînt pentru aur. „Romanul“ fiecăruia dintre fruntaşi se organizează în funcţie de această preocupare. Viaţa „societarilor cunoaşte *înălţări* şi *căderi*,

după cum produce sau nu, mina. Viaţa minerilor însă nu cunoaşte înălţări şi ei se zbat în sărăcie, şi în vremuri grele şi în vremuri de prosperitate a minei.

Există în opera lui Agârbiceanu o galerie întreagă de „fruntaşi" şi am făcut cunoştinţă cu ei, atît în povestiri, cît şi în *Cronica transilvană*. Deosebiri importante se fac însă simţite între un Andrei Pascu, care se sacrifică pentru ridicarea satului, un Popa Man, ori Constantin Pleşa care fac avere prin înşelarea sătenilor, şi „fruntaşii" din satul minier. Iosif Rodean este, fără îndoială, figura cea mai proeminentă de „fruntaş" din satul minier şi el trebuie situat alături de celelalte personaje demonice ale povestitorului. Biografia sa cuprinde date caracteristice : fiu de cîrciumar, nu face decît cîteva clase „gimnaziale", învaţă în armată limba germană, fapt care îl ajută să ocupe un post de notar. Nici un amănunt, pînă aici, nu-l deosebeşte de alţi, „fruntaşi", afară doar de faptul că era fiu de cîrciumar. Judecînd însă mai îndeaproape lucrurile, am putea vedea că şi cîrciumarii se recrutau, nu o dată, din rîndul ţărănimii, fie ea şi cea înstărită. Iosif Rodean vine în Văleni, unde se petrece acţiunea, ca faimosul Don Quijote, eroul lui Cervantes. El îşi face apariţia în sat „călare pe-o iapă albă, c-un vechi geamantan în şa" şi cu picioarele atingînd „tina drumului". Notarul ştie însă să se impună repede, prin croirea de pedepse straşnice şi devine om temut şi respectat. Vălenarii, posesori de mine, îl dispreţuiesc totuşi nefiind în ochii lor decît un slujbaş oarecare. Căsătoria cu fata unui proprietar de mine, care îi aduce ca zestre nu iugăre de pămînt, ci piatră auriferă, duce la schimbarea poziţiei sale în ierarhia so-

cială a satului minier. Ascensiunea eroului începe de-abia de la punerea „în lucrare“ a minei şi Iosif Rodean este plin de iniţiative şi mai ales perseverent în tot ce întreprinde. Astfel, dintr-un notar „fruntaş“, ca atîţia alţii întîlniţi în satele transilvănene, Iosif Rodean trece, ca director de mină, în fruntea satului şi se înalţă în măsura în care „baia“ de la „Arhanghelii“ produce aur.

Comparaţia cu Dinu Păturică este posibilă şi observăm şi la eroul lui Agârbiceanu aceeaşi dorinţă de a se instrui. Dinu Păturică citea pe Machiavelli şi căuta să-şi fixeze norme de conduită, care să-i înlesnească ascensiunea în ierarhia socială. Iosif Rodean citeşte ziarele, mai curînd însă să se „lustruiască“, ca să poată sta la aceeaşi masă cu „domnii“ de la oraş, prin urmare cu reprezentanţii marii burghezii transilvănene. Conştiinţa că avea la spate mina „Arhanghelii“ nu-l părăseşte nici o clipă şi un sentiment al grandorii se naşte în sufletul „fruntaşului“ satului minier, pe care şi-l exteriorizează ori de cîte ori i se iveşte ocazia. Dă fetelor, astfel, o zestre să uimească lumea ; îşi umileşte necruţător feciorul încrezător în diplomele pe care le dădea universitatea. „Ştii tu mă Ghiţă — îi spune directorul minei fiului său, viitorul inginer — cît valorează azi o acţie la „Arhanghelii“ ? Mai mult decît toate diplomele pe care le dă universitatea voastră în zece ani.“ Dar scena cea mai elocventă rămîne cea în care îi dă soţiei sale lecţia cu privire la puterea de care dispunea ca director de „baie“ asupra satului minier. „Vezi satul ăsta ? o întrebă Iosif zguduind-o. E al meu întreg, îi bag în buzunar pe toţi, vălenarii, cu băiţele lor cu tot. Vezi drumurile, potecile pe colnice ? Toate

trag, toate se-ntîlnesc la mine — în curte ! Da, privește ori încotro vei voi ! Peste foarte puțin timp nimeni nu va putea trece între Corăbioara și muntele Vlădenilor, fără ca să fi călcat pragul curții mele. Voi fi tot mai temut, tot mai puternic. Ce-mi pasă mie de-o zdreanță de slujbă ?"

Se înfruntă aici două atitudini cu privire la situația de „fruntaș" în satul minier. Soția directorului de mină rămîne la vechea mentalitate potrivit căreia „fruntași" erau numai cei care ocupau o slujbă în sat. Iosif Rodean, în schimb, este deplin încredințat că nu „zdreanța de slujbă" îi putea asigura această poziție, ci numai mina, în măsura în care producea aur.

Conștiința propriei măriri, susținută de puterea aurului, explică felul său de a reacționa în cele mai variate situații. Nu este necesar să stăruim asupra lor. Să mai notăm totuși cîteva aspecte. Iosif Rodean nu este un om religios și nici superstițios și, cînd cei peste șaptezeci de mineri stau la gura minei și nu vor să intre, îi apostrofează că între ei „nici un bărbat nu se află". Să mai reținem și calmul său în zilele dezastrului, dar și dezlănțuirea violentă cînd trage cu pușca în cei care intră în curtea sa pentru licitație. Acum se frînge și buna funcționare a mecanismului său mintal.

Complexitatea personajului este evidentă și, în această privință, Iosif Rodean poate fi considerat personajul mai realizat din romanele lui Agârbiceanu. Comparația însă cu figurile de capitaliști, întîlniți la alți scriitori, rămîne exterioară. Iosif Rodean este și el mînat, ca și eroii lui Balzac, de o mare dorință de a se înălța în ierarhia socială și dispune de oarecare

inteligență și mai ales perseverență și multă energie. Combinațiile bancare îi rămîn însă străine și nici în propriile sale afaceri nu știe să pună ordine, ceea ce explică, măcar în parte, catastrofa. Este important și faptul că „fruntașul" din satul minier nu tezaurizează aurul și nici nu se gîndește să facă ivestiții în întreprinderi, cît de cît cu caracter industrial. Aurul nu stă mult în casa de fier și Iosif Rodean este foarte departe de a fi un Harpagon. Marea lui plăcere se rezumă la a vedea intrînd aurul în casa de fier și în a-l risipi cu o nesăbuită ușurință. Iosif Rodean nu poate ocupa o poziție importantă în societatea „orășenilor", dar feciorul de cîrciumr ajunge, prin aur, fruntaș între „fruntașii" satului minier.

„Societarii" de la „Arhanghelii" ocupă, alături de director, un loc important în viața satului minier. Vasile Cornean, Ionuț Ungurean și Gheorghe Pruncul își au fiecare dintre ei „romanul", mai dezvoltat sau nu, dar neîndoios, cu foarte multe elemente interesante. Facem cunoștință cu ei încă la începutul romanului, la un birt, și am putea fi înclinați să credem că nu avem de-a face decît cu niște țărani mai înstăriți. Agârbiceanu reține, în portretele pe care le face „societarilor" îndeosebi amănuntele caricaturale. „Vasile Cornean, cum ședea la masă, era cu un cap mai nalt decît ceilalți doi. Era brunet, c-o mustață groasă, neagră, cu obrajii palizi, cu niște ochi vioi, ageri, care nu aveau astîmpăr nici o clipă. Avea o gură largă, senzuală. Nici un fir alb nu era presărat pîn-acum în părul ca tăciunele. Ionuț Ungurean purta o burtă cît un butoiaș, obrajii îi erau mari, sloboziți puțin. Purta mustața retezată scurt, dar el era jumătate cărunt. Ochii lui mici, gălbenii

și părea că înoată mereu în ceva unsuros, în ceva călduț și plăcut. Cel mai mic, care în toată clipa părea că pîndește după ceva, era Gheorghe Pruncul, un omuleț cu obrajii supți, brăzdați, cu ochii bulbucați ca la iepuri, c-o frunte palidă și încrețită." Agârbiceanu concentrează aici datele esențiale pe care le pune apoi în lumină pe măsură ce dezvoltă acțiunea.

Un prim aspect asupra căruia stăruim îl formează relațiile dintre „societari" și Iosif Rodean, directorul de mină. Ei sînt acceptați ca „acționari" într-un moment de cumpără și ținuți oarecum departe de vîltoarea prin care trece directorul de mină. Se mulțumesc să plătească „băieșii" potrivit cu numărul de „acții" și-și scot din piatră, cu stăruință, aurul. Atunci cînd simt că mina nu este rentabilă și nici perspectivele ispititoare, ei se prezintă la directorul minei și cer să iasă din asociație. „Fruntași" mai vechi în sat decît Iosif Rodean, „societarii" întreprind acțiuni în comun împotriva acestuia. Dar numai Gheorghe Pruncul este perseverent și nu întîmplător el este și personajul mai realizat în raport artistic.

Vasile Cornean reprezintă, prin funcția de primar, asemeni lui Iosif Rodean, prin cea de notar, autoritatea administrativă a satului. Drumul său spre ascensiune se aseamănă cu al directorului de mină și, flăcău „lipit pămîntului", se însoară cu o fată care îi aduce „zestre cinci punți de aur". Eroul rămîne totuși un țăran și numai slujba de primar și cu deosebire proprietățile de munți cu piatră auriferă îl mențin în rîndul „fruntașilor" din satul minier.

Ionuț Ungurean are resurse intelectuale și mai limitate decît primarul și dragostea paternă îi macină voința. Spaima de orașele mari și în general de

„străinătate“ este a țăranului. Toarnă băutura în el ca într-un butoi. Banii îi păstrează în casa de fier și la mină nu se arată ani în șir. Cînd se încumetă să meargă pînă acolo, drumul capătă proporțiile unei călătorii pe alt tărîm.

Gheorghe Pruncul, cel de al treilea „societar“, este un personaj diabolic și Agârbiceanu întruchipează în el, în mai mare măsură decît în eroii din povestiri, trăsăturile „duhului“ răului. Îl caracterizează, mai mult decît pe ceilalți „societari“, zgîrcenia ; banul care intră în mîna lui nu mai vede „lumina soarelui“. Își detestă feciorul, lipsit de voință și cheltuitor, și nu ezită să-i spună că putea scoate avocat, cu banii ce-i cheltuise cu el, pînă și dintr-un „cal“. Gheorghe Pruncul procedează, în relațiile cu ceilalți societari, ca un om de afaceri — le dă bani cu împrumut și-i pune să semneze „obligațiuni“. Pîndește să nu-i scape nici o încurcătură în care intră ceilalți „societari“. Mai mult, caută el însuși să-i încurce spre a le putea lua proprietățile. Purtarea lui în relațiile cu directorul minei diferă de a celorlalți „societari“ și procedează și acum ca un om de afaceri. „O să ies îndată, domnule director — îl înfruntă el pe Iosif Rodean — pentru asta nu e lipsă să strigi așa. Dar înainte de a mă depărta țin să te vestesc, că din întîia lui decembrie ies din tovărășie. Pîn-atunci o să-mi vînd partea care am la «Arhanghelii». Deci, de atunci încolo, biletele de plată vei face bine să nu mi le trimiți mie.“ Gheorghe Pruncul este un om realist, mai realist chiar decît Iosif Rodean și știe să se retragă la vreme dintr-o afacere care nu mai renta. Nu se mulțumește numai cu atît, ci caută să profite și de încurcăturile lui Iosif Rodean, nu numai

ale „societarilor“ și, la licitație, este cel dintîi și principalul concurent la averea directorului de mină. Pruncul este singurul dintre „fruntași“ care supraviețuiește dezastrului produs de secarea „vinei de aur“ la „Arhanghelii“. Mai mult, ajunge chiar primar și deschide, împreună cu un notar, bancă : „«Arhanghelii», casă de păstrare, societate pe acții“. Posturile de director și casier le ocupă tot el.

Ce îi caracterizează pe acești „fruntași“ ai satului minier ? O primă constatare ce se poate face este absența oricăror preocupări de interes național. Ei sînt, în al doliea rînd, de-o incultură desăvîrșită și singura lor țintă în viață este să adune cît mai mult aur. Nu capitalizează, cu excepția lui Gheorghe Pruncul, și-l irosesc numai să se mențină în ochii sătenilor pe treapta mai de sus în ierarhia socială a satului. Judecînd mai de aproape, „fruntașii“ satului minier, duc un trai asemănător cu al unor rentieri. Să mai observăm, în sfîrșit, că satul îi acceptă ca „fruntași“ numai cîtă vreme sînt stăpîni ai unor mine care produc aur.

Există în satul minier „fruntași“ pe care îi întîlnim și în satul agrar, dar ei ocupă poziții cu totul neînsemnate, în raport cu noii „fruntași“ ridicați prin puterea aurului. Murășan, popa, nu se mai bucură de autoritatea pe care ar fi avut-o dincolo de hotarele satului minier. El caută să convingă locuitorii satului minier că „economia“ (agricultura) era superioară „băitului“ (mineritului) și asemeni eroului lui Slavici pune mare preț pe exemplul personal. Cum era de așteptat, „băieșii“ nu-l urmează. Pe de altă parte, ceea ce-l ține departe de exploatările miniere este profesiunea și nicidecum conștiința.

Aurul l-a contaminat și pe el, oricît de paradoxală s-ar părea o asemenea afirmație. Murășan, preotul din satul minier, deține și el „acții", însă nu prea multe să nu-și piardă autoritatea morală. Explicația că nu se îmbogățește nu stă însă în faptul că nu deține decît puține „acții", ci în graba cu care ar fi dorit să ajungă la avere. „Dumnealui nu-i destul de statornic — observă Ierotei, sluga popii — tot trece de la o societate la alta. Trebuie răbdare la astfel de cîștig." Popa este subordonat „frutașilor" înălțați în ierarhia socială a satului prin aur, se simte măgulit să fie invitat la masa acestora și evită să intre în conflict cu ei. Desfășurarea acțiunii conferă preotului un rol minor și toate bunele sale intenții nu duc la schimbarea situației în care se găsea. Căci în satul minier decideau nu clasele de „gimnaziu" ori „preparandie" și nici chiar studiile la seminar ori universitate, ci numărul de „acții" la minele care produceau aur.

O problemă cum este cea a generațiilor se pune și în acest roman și prozatorul îi acordă mare atenție. Nicăieri însă în opera sa ea nu capătă însemnătatea pe care o are aici. Cunoaștem alături de stăpînii aurului și pe aceia care își fac pregătirea să devină stăpîni ai aurului. Ghiță Rodean, feciorul directorului minei de la „Arhanghelii", studiază ingineria și-l irită felul cum „gospodărea" tatăl său mina. El ține evidența „intratelor și ieșitelor", deși nimeni nu i-o cere. Tînărul nu încetează să se intereseze de mină nici după ce tatăl său îi interzice să facă acest lucru. Mai mult chiar, apelează la Gheorghe Pruncul să-i furnizeze informații și „societarul" știe să profite și de această împrejurare. Deosebirea

între Ghiță și tatăl său constă în aceea că, trecînd prin școală, ar fi dorit să aibă o evidență a „mișcării“ aurului.

Există o mare deosebire între feciorul directorului minei și ceilalți doi „universitari“ — Ungurean și Pruncul — odraslele „societarilor“ de la „Arhanghelii“. Feciorul directorului minei este serios preocupat de menținerea averii tatălui său, știind prea bine de unde a pornit și cunoscîndu-i și lipsa de pregătire. „Universitarii“ celor doi „societari“ se interesează de situația părinților lor numai în măsura în care sînt amenințați „să-și schimbe viața“. „Universitarii“ sînt crescuți, în convingerea că descindeau din familii bogate, proprietare nu numai de mine, ci și de fînațe și chiar de pămînt pentru semănături. „Universitarii“ sînt incapabili de sforțări intelectuale și evită sălile de curs, dar caută, în schimb, să cîștige faimă prin chefurile pe care le pun la cale. Întîlnim în opera lui Agârbiceanu nenumărați eroi, care pornesc de la sat și fac mari sforțări să răzbată prin școală, pînă să ajungă „domni“. Mulți dintre ei, fii de plugari, se opresc la jumătatea drumului și intrînd slujbași, duc o viață de mizerie. Prozatorul surprinde în satul minier un alt aspect, nu mai puțin caracteristic. Nu toți tinerii plecați din sat aveau aplecare spre studiu și aurul era utilizat să-i împingă dintr-o clasă în alta, ca apoi, la universitate, să intre în ultimul stadiu al decăderii morale.

Agârbiceanu caută să-l opună pe Vasile Murășan, clericul, celor doi „universitari“, dar personajul este, sub raport artistic, mai puțin realizat. Întîlnim totuși în roman multe pagini în care iubirea

clericului pentru fata directorului de mine este descrisă cu destulă pătrundere. Dragostea dintre cei doi tineri este urmărită și în implicațiile sociale și ei au de învins, pînă ce izbutesc să se căsătorească, mari piedici. Ea nu ar fi fost totuși posibilă fără prăbușirea puterii directorului de mină. Clericul umblă, încă înainte de căsătorie, după o parohie bună și o obține într-un sat de pe Murăș. Amănuntul nu este lipsit de semnificații. Se constituie o nouă familie de „fruntași". Viața ei nu ne-o putem închipui, cu o desfășurare ca a familiei Murășan, preotul din satul minier. Noul popă nu mai reia experiența tatălui său și evitînd satul minier se stabilește în cel agrar. Putea juca aici rolul de „fruntaș" nestînjenit de nimeni, în afară de administrația de stat a Imperiului austro-ungar.

Căutînd semnificații mai adînci acestei coborîri în cîmpie, le descoperim în însăși convingerea prozatorului că viața locuitorilor la șes era mai bună decît a celor de la munte și cu atît mai mult a locuitorilor de la munte din satul minier. Chestiunea este pusă în roman și teoretic și feciorul popii ține pe această temă viitorului cumnat și viitoarei sale soții o adevărată disertație : „Văzut-ați vreodată cu cîtă plăcere, c-un fel de alintare chiar, încarcă un țăran un car de grîu ori de fîn ? Umblă domol cu snopii, ca și cînd ar fi niște ființe vii, cu palele de fîn asemenea. Chiar pentru bani un țăran se desparte greu de claia de fîn pe care a făcut-o cu mîna lui, a greblat-o, a netezit-o ! Și cred că simțămîntul acesta al plugarului se poate pricepe cu ușurință. Ia să luăm, de pildă, o luncă. De cînd crește colțul ierbii, plugarul vine și-o privește, o cercetează cu

dragoste. Cum crește iarba, crește și nădejdea lui încet-încet, zi de zi, lună de lună. Plugarul parcă-i împrumută o parte din ființa lui". Se verifică încă o dată că prozatorul are un sentiment al solidarității cu locuitorii din cîmpie.

Viața „băieșilor" ocupă în descrierea satului minier un loc important. Ei aparțin unei alte lumi, decît cea a „fruntașilor" ; au alte interese, bucurii și necazuri. Metoda de tratare se schimbă și ea și imaginea asupra vieții minerilor ne-o formăm din nenumăratele observații semănate de-a lungul paginilor romanului. Nu mai este vorba de un miner anume, ci ne găsim în fața „băieșilor", erou colectiv, a cărui prezență se semnalează pretutindeni atenției noastre. În numeroase tablouri, cuvinte ca „baie", „băieș" etc. nu-s nici măcar pomenite și totuși ne dăm seama că satul descris este minier.

Prozatorul nu uită niciodată să descrie condițiile inumane în care munceau băieșii. Se vedeau, îndată ce intrai în Văleni, „prin curți, pe sub șoproane, bărbați, femei, copii, cu veșmintele murdărite de apa cea glodoasă, cu pălăriile pline de pete albe" ; „printre grămezile mari de piatră mărunțită ședeau, frînți de șale, bărbați și femei, destui copii, care spălau, alegeau aur" ; „oamenii munceau tăcuți, cu hainele udate, pătate de cirul alburiu". „Băieșii" care lucrau sub pămînt ieșeau frînți de oboseală răspîndind „din hainele lor muiate, îngălbenite, miros de pămînt, miros ce semăna a pucioasă". Avem sentimentul că „băieșii" erau supuși unor condiții de muncă, în care putrezeau de vii.

Agârbiceanu împlinește imaginea vieții minerilor și prin prezentarea unor întîmplări din viața

de familie a „băieşilor“, unele cu consecinţe tragice. Moartea minerilor, fie chiar pricinuită de explozii, nu-l impresionează pe directorul minei. Satul comentează întîlmplările tragice şi nu o dată le dă explicaţii de natură superstiţioasă. Se insistă şi acum, ca şi în povestiri, asupra „vîlvei băilor“. Stăpînii de mine cultivau cu intenţie superstiţia în rîndul „băieşilor“, ca aceştia înspăimîntaţi, să nu coboare pe furiş în mină şi să scoată aur.

Agârbiceanu este, cu mult înainte de Rebreanu, creatorul unor scene de masă. Insistă asupra reacţiei minerilor, văzuţi ca erou colectiv şi-i caracterizează prin împotrivirea mută. „Băieşii, străjile, hocmanii îl întîmpinară cu o tăcere de moarte. Păreau cu toţii foarte hotărîţi în liniştea ce-i stăpînea.

— Într-atîtea femei nici un bărbat nu se află ? strigă notarul c-un surîs larg de batjocură pe faţă.

Mulţimea rămase tăcută.

— Dar ce v-a ajuns, prietinilor, de-aţi împietrit cu toţii, ori doar aţi vrea să serbăm şi a şasea zi de Paşti ?

Minerii tăceau mereu, cu feţele-n pămînt.

— După mine, feciori ! strigă Rodean înaintînd spre gura neagră a băii, care răsufla necontenit pînze dese de aburi şi miros aspru de pămînt umed. Cine nu intră azi în vîrtej e scos din slujbă. Muierile să rămînă acasă.

În gura băii se opri, chipul lui uriaş era acum în negura ce izvora mereu din ocnă. Nimeni nu-l urma.

— În vîrtej nu mai lucrăm, începu în silă unul dintre băieşi.

— Nu mai băim în vîrtej, ziseră alţii.

— Părăsim vîrtejul, se auzeau acum din toate părţile.

— Ni s-a dat de ştire că are să urmeze moarte de om dacă ne mai coborîm acolo.“

Memorabilă este descrierea şteampurilor şi a felului cum funcţionau. Descripţia este unică în literatura noastră şi cum şteampurile au dispărut, ea are şi valoare documentară. „Piuăle erau aşezate aproape de valea aceea alburie, a cărei apă groasă, tulbure învîrtea roţile căzînd din scocuri largi de brad ca din nişte jilipuri mai mici. La fiecare piuă apa era condusă din vale pe canale, la unele din depărtări destul de mari, ca să fie căderea apei puternică. Roţile aveau dimensiunile cele de la mori mai mici ; sulul gros era împănat cu măsele de lemn, care, rotindu-se, ridicau în fiecare clipă cîte un mai greu, din cele patru, şase, nouă ori douăsprezece, în vreme ce în fiecare clipă lăsa cîte unul să izbească în piua afundă, căptuşită cu blane tari, în care se vărsa piatra auriferă, sfărîmată de ciocane. În paralelogramul acela pe scocuri subţiri se conduceau din jilipuri vine de apă. Fiecare mai avea ţintuit în capătul inferior, c-un cerc de fier, cîte-o uriaşă măsea de cremene. Înaintea piuei terenul era închis cu scînduri groase. Covata aceea în formă de paralelogram avea cîteva găuri, prin care se scurgea necurmat zeamă alburie, care apoi se închega, scurgîndu-se apa, în spaţiul acela închis. Zeamă de-aceasta împroşca, iarăşi, de cîte ori izbeau în piuă măselele. În spaţiul închis cirul tot creştea, se tot închega şi, zbicindu-se, rămînea un nisip foarte fin. Îl prindeau pentru ca să-l spele, să-l aleagă din nou, ca să nu ducă în vale firele de aur ce le mai

ascundea. Îl spălau pe petece de pănură, așezate anume într-un scoc aplecat, în care se conducea o șuviță de apă din jilip ori din canal. Aurul cel mai mult rămînea însă pe fundul piuei. De aici era scos cu îngrijire și spălat din nou, clătit mai bine zis, într-un vas de lemn aproape triunghiular ; tot așa se prindeau și firele de aur care se opreau în pănurile din scoc. Se muiau într-un vas cu apă, se storceau bine, apoi după ce se așeza conținutul, apa din vas o vărsau pe încetul. Toată operațiunea aceasta destul de migăloasă se baza pe principiul că ce-i mai greu se duce la fund sau că rămîne înapoi, cum se-ntîmpla în vasul cel triunghiular, care n-are decît un nume străin. Pulberea de aur era uscată apoi în tipsii puse la foc, ori era prinsă cu mercur. De aici încolo era ușor : în Văleni erau destui care schimbau numaidecît aurul, dar nici topitoriile statului nu erau departe.

Piuăle acestea făceau ziua-noaptea o larmă neîntreruptă."

Agârbiceanu descrie cele două operații importante din munca minerilor. Se oprește, mai întîi, la scoaterea pietrei aurifere din mine, ca apoi să prezinte amănunțit „tehnica" ce se aplica la extragerea aurului din această piatră. Astfel romanul *Arhanghelii* aduce sub amîndouă aspectele un material interesant, a cărui însemnătate sporește o dată cu trecerea timpului.

Teza morală este prezentată și în *Arhanghelii*, ca și în atîtea din scrierile sale. Se face simțită cel puțin în două planuri. Unul este circumscris de cuvîntele extrase din *Biblie* și puse ca *motto*, în fruntea romanului : „Unde este comoara ta, acolo e și

inima ta". Celălalt este indicat de cuvintele însemnate de cleric pe cartea ce o dă fetei directorului, viitoarea sa soție : „Adevărata fericire e în noi înșine". Căutînd să ilustreze dictonul din urmă, prozatorul a pus multă stăruință să facă simpatică „virtutea". Este bătătoare la ochi frumusețea „morală" a unor eroi, îndeosebi a popii și a membrilor familiei sale. Atitudinea fundamentală a prozatorului rămîne însă critică și teza morală — aici tezele — cade în plan secundar. Căci în *Arhanghelii*, poate în mai mare măsură decît în alte scrieri ale lui Agârbiceanu, „teza morală e absorbită de fapte, obiectivată" [1].

Arhanghelii vine la o jumătate de veac după *Ciocoii vechi și noi* de N. Filimon și la două decenii după *Mara* de I. Slavici, înscriindu-se ca una dintre cele mai importante realizări ale romanului românesc. Îi conferă acest loc studiul social, tema și aspectele documentare. *Arhanghelii* aduce însă și o tipologie nouă — tipologia satului minier — care îmbogățește literatura română.

---

[1] G. Călinescu, *Probleme și exemple*, în *Contemporanul*, nr. 9, 7 martie 1958.

V AMINTIRILE ŞI PEISAJUL LOCURILOR NATALE

Agârbiceanu mărturiseşte în 1958, cînd împlinea 76 de ani, că în scrierile sale din ultima vreme reveni, „după legea bătrîneţelor", la impresii şi amintiri din copilărie [1]. Avea în vedere neîndoios culegerile de schiţe şi povestiri pe care le publicase : *Povestirile lui Măruntelu* (1956), *Din copilărie* (1956), *Din munţi şi din cîmpii* (1957), la care mai trebuie să adăugăm şi *File din cartea naturii,* ce apare în vara anului 1959. Agârbiceanu nu se întoarce însă acum la „impresii şi amintiri din copilărie", ci încă în 1939, îndată ce termină *Cronica transilvană.* Prozatorul publică, în adevăr, în 1939, *Liceean... odinioară,* iar în 1940, *Amintirile* poate cea mai importantă scriere a sa a cărei materie o formează „impresii şi amintiri din copilărie".

Există, în creaţia lui Agârbiceanu, în ce priveşte utilizarea „amintirilor", o tendinţă generală. Aceste scrieri pornesc, într-un fel sau altul, de la peisajul locurilor natale. Pe de altă parte, Agârbiceanu istoriseşte întîmplări din propria-i viaţă petrecută cu decenii în urmă şi, în cele mai multe cazuri,

---

[1] I. Agârbiceanu, *Pledoarie pentru proza scurtă,* în *Tribuna,* II, nr. 13 din 29 martie 1958.

se detaşează de ele. Astfel, istorisirea întîmplărilor se face la persoana a treia, iar povestitorul nu se află în centrul acţiunii, ci ca erou, alături de celelalte personaje. S-ar putea stabili o graniţă între întîmplări reale şi imaginate, fie numai şi făcînd o lectură, în paralel a *Mărturisirilor* şi a scrierilor pomenite mai sus. Mai importantă este însă descifrarea sensurilor umane ale acestor scrieri.

În *Liceean... odinioară,* înfăţişează destul de amănunţit, viaţa în şcolile Blajului la sfîrşitul veacului trecut. Nu ne găsim în faţa unei lucrări memorialistice, în sensul care se dă cuvîntului, ci a unei încercări de a construi o acţiune, cum făcuse şi în povestirile mai extinse. Interesează aici însă nu acţiunea, ci tocmai privirea asupra vieţii şcolilor din Blaj, care au dat poporului nostru cărturari cu mare faimă. Povestitorul trecuse prin şcolile din Blaj într-un moment cînd se mai purtau discuţii între apărătorii, tot mai puţini, ai sistemului etimologic şi susţinătorii celui fonetic. Păstrează „amintiri" mai vii în legătură cu viaţa şcolarilor şi a profesorilor. Ionică Albu, eroul principal, copil de ţărani, este remarcat de protopop la un examen de sfîrşit de an, ca apoi, la stăruinţele acestuia, să-şi continue studiile la Blaj. Agârbiceanu informează în *Mărturisiri* asupra felului cum a ajuns să fie trimis la liceu : „În clasa a treia primară, la examen, dascălul m-a pus, cu un alt coleg, să spun un dialog. Protopopul asista la examen, şi l-a-ndemnat pe tata să mă dea la şcoală la Blaj". Agârbiceanu trece, cum face şi în alte locuri ale naraţiunii, întîmplări din viaţa sa pe seama lui Ionică Albu.

Viața din școlile Blajului este evocată prin descrierea momentelor sărbătorești, ca înălțarea în rang a unui profesor, însuflețirea în legătură cu unele acțiuni naționale. Mai interesante sînt însă paginile în care se descrie viața de toate zilele a școlarilor și a profesorilor. Cei din urmă aveau chilii în incinta clădirilor școlare, în care locuiesc decenii în șir, pivnițe, magazii pentru lemne. Cum profesorii erau „celibi", țineau școlari în „cortelaș" (gazdă), care le aduceau mîncarea de la seminar și vinul din pivniță, spălau vasele, măturau în casă, aeriseau și spălau geamurile. Judecînd mai îndeaproape lucrurile, școlarii îndeplineau slujba de „sluguliță". Scena în care mama lui Ionică Albu vine să-și vadă băiatul trimis la „școli" este cu deosebire caracteristică.

Drumul lui Ionică Albu simbolizează destinul multor copii de țărani de peste munți, care au învățat carte în condiții deosebit de grele. Tema nu este nouă și s-a oprit la ea Slavici, precum și alți scriitori transilvăneni.

Povestitorul descrie viața din școlile Blajului după trecerea a aproape o jumătate de secol și ar fi de așteptat să dăm peste unele efuziuni lirice. Atitudinea sa este critică față de profesori și multe pagini descriu viața lor mărginită, absența unor preocupări mai înalte, precum și viciile, care, aparent neînsemnate, aveau influențe nefaste asupra școlarilor. Prozatorul elogiază, în schimb, bunele deprinderi cu care școlarii veneau de la țară.

„Amintirile" acestea răstoarnă imaginea ce ne-am format-o pe alte căi în legătură cu școlile Blajului. Se desprinde din lucrarea lui Agârbiceanu că domnea aici spiritul clerical, cu intrigi între profe-

sori, mai toţi „celibi“ şi mitropolit, la scaunul căruia rîvneau deşi pe faţă se arătau „fiii“ dezinteresaţi ai bisericii. Viaţa profesorilor mai vîrstnici era guvernată de o disciplină îngustă, preluată de la vechile ordine călugăreşti şi forurile bisericeşti căutau pe toate căile să o impună şi şcolarilor. Copiii de ţărani se supun disciplinei severe şi, deşi sînt puşi să facă munci umilitoare, învaţă carte cu o sîrguinţă pilduitoare. Era firesc să se nască şi un conflict între generaţii. Profesorii bătrîni, adepţii sistemului mănăstiresc de învăţătură trăiesc într-o continuă alarmă, provocată de pătrunderea în şcoală a noilor profesori, care umblă mai bucuroşi fără reverendă. Şcolile nu devin laice, dar acesta este momentul în care ultimii reprezentanţi ai vechilor ordine călugăreşti îşi încheie existenţa, iar prin venirea noilor profesori, fonetismul triumfă şi în şcolile din Blaj.

Agârbiceanu experimentează în *Amintiri* un alt mod de a valorifica „impresiile din copilărie“. Povestitorul evocă aici satul natal şi comparaţia cu Creangă ar putea fi ispititoare. Ea este posibilă, însă numai întrucît şi într-o lucrare şi în alta se evocă satul. Deosebirile sînt însă mult mai importante. Povestitorul moldovean îşi uită vîrsta şi nici nu face caz de ea, de unde şi greutăţi în stabilirea distanţei între momentul povestirii întîmplărilor şi data cînd s-au petrecut. Mai mult, Creangă îşi scoate efectele artistice tocmai din uitarea vîrstei şi transpunerea în mentalitatea copilăriei. Povestitorul transilvănean se situează la cealaltă extremă. El se înfăţişează om în vîrstă, umblînd în baston şi chinuit de reumatisme la schimbarea vremii. Agârbiceanu caută să scoată efecte artistice, spre deosebire de Creangă, nu din

micşorarea, pînă la dispariţie, a distanţei dintre momentul povestirii întîmplărilor şi data cînd s-au petrecut, ci tocmai din prezentarea acestei distanţe. El apelează, spre a o face cît mai viu simţită, la cele mai variate mijloace artistice.

Domnul Vasilică, eroul principal al *Amintirilor*, judecător la oraş, se întoarce în sat după o lungă absenţă. Procedeul nu este nou nici în literatura română şi nici în cea universală şi chiar în scrierile povestitorului. Domnul Vasilică se numeşte şi eroul său din *Chipuri şi icoane* (1928) şi arătîndu-l ca întorcîndu-se în sat după absenţă de cîţiva ani, înfăţişează schimbările care avuseseră şi mai aveau loc după desăvîrşirea unităţii statului naţional român. Agârbiceanu are în vedere, cînd utilizează şi în *Amintiri* acest procedeu, alte scopuri. Are posibilitatea, recurgînd la el, să-şi urmărească eroul dintr-o dublă perspectivă : prezintă imaginea ce-o avea acesta despre satul său şi înfăţişează, pe de altă parte, noua imagine ce şi-o face despre acelaşi sat, pe măsură ce înaintează în redescoperirea lui. Domnul Vasilică este pus în situaţia să comenteze el însuşi experienţa pe care o face în redescoperirea satului. De aici şi folosirea persoanei întîi în relatarea întîmplărilor.

Agârbiceanu evocă ocupaţii din copilăria sa — pogănici la plug, ciobănaş la oi — ; urmăreşte ca descoperirea satului să aibă loc în toate anotimpurile şi mai ales să dea tablouri privind muncile agrare. Sătenii, ca şi membrii familiei, sînt înfăţişaţi la lucru — coasă, adunatul fînului, secerat, treierat. Povestitorul a creat în bunica dinspre mamă un personaj

memorabil tocmai prin cunoașterea pe care o avea în privința îndeletnicirilor agrare.

„ — Bunico, hai să vezi stogu !

— Ce să văd, că abia mai este !

— Hai în șură, să vezi vraful de grîu.

— Haida !

Și vine.

— Bunico, hai să-ți arăt stupii !

Și vine.

Bunica asta vine rar pe la noi, și cînd vine n-are nici o grabă ca cealaltă. Face tot ce-i zic.“

Există în acest dialog ceva din tehnica lui Ionel Teodoreanu în evocarea copilăriei. Povestitorul aduce îndeletnicirilor agrare un elogiu de-o sinceritate cuceritoare.

Domnul Vasilică iese din sat și sprijinit în baston, umblă „pe hotar“, printre lanuri, coboară în luncă. Povestitorul își creează, astfel, nenumărate prilejuri să dea descripții din natură și nicăieri în opera sa ele nu capătă o mai mare dezvoltare.

Amintirile sînt concepute ca o redescoperire a satului natal, cu oamenii și peisajul său, dar ele apar și ca o confesiune. *Amintirile* vin după povestiri și au la bază aceeași experiență de viață. Nu sînt totuși autobiografie, nici sistematică și nici altfel. Căci în redescoperirea satului ficțiunea joacă un rol cu deosebire important, ca în orice scriere de imaginație.

Agârbiceanu se sprijină pe „tehnica“ redescoperirii satului natal și în schițele și povestirile pe care le publică după 23 August 1944. Povestitorul arată, într-un *Cuvînt înainte,* la una din culegerile sale de schițe și povestiri, apărută în 1956, că împrejurările vieții nu i-au permis mulți ani să-și revadă locurile

natale, iar mai tîrziu, chiar dacă s-ar fi întors acasă, ştia că nu va mai găsi oamenii din copilărie. „Şi aşa dorinţa mea — scrie Agârbiceanu — după locurile copilăriei a crescut mereu pînă ce m-a silit să iau condeiul în mînă şi să-mi reconstituiesc din simţirea înmagazinată în mine, mai mult decît în memorie, chipuri şi locuri, întîmplări şi poveşti cunoscute în copilărie.

Aşa s-a născut volumul *Amintirile,* apărut în 1940 şi materialul volumului *Din copilărie,* ce apare acum..."

Mărturiile prozatorului sînt îndeajuns de clare. Constatări ca acestea sîntem puşi să facem şi la lectura schiţelor şi povestirilor. Se impune atenţiei noastre, în adevăr, absenţa relatărilor privitoare la prefacerile care au avut loc în viaţa satului în ultimele două decenii. Meritul acestor povestiri trebuie căutat în altă parte. Ele surprind atitudini sufleteşti fundamentale asemeni celor mai bune scrieri ale povestitorului. Bunica Safta, din povestirea cu acelaşi titlu *(File din cartea naturii)* are de învins mari greutăţi cu copiii lăsaţi în ograda ei, fără măcar să fie întrebată, de cei care pleacă la muncile agrare ; Nichifor, „slugulița" din *Pogăniciul,* este silit de stăpîn să muncească pînă la istovirea puterilor fizice ; Ilia Bumbii din povestirea cu acelaşi titlu, un „om cît un pociumb", se bagă boar şi moare luat în coarne de un bou. Dumitru Marcului din povestirea *Culesul porumbului,* om bolnav, iese cu familia sa pe „delniță" ca să muncească. Agârbiceanu realizează o bună descriere a manifestărilor bolii de care suferea Dumitru Marcului şi care îl răpuse şi pe Nicolai al Firii *(Fişpanul),* minerul din Munţii Apuseni.

Unele pagini, cum sînt cele din povestirea *Dimineţile*, descriu mişcarea satului într-un anume moment al zilei. „Stăvarul Moise părea că are un corn subţire şi scurt, poate de junc ; răsuna tare şi ascuţit, în cadenţe scurte, mînios parcă. Cornul căprarului avea un răsunet metalic, m-am gîndit că trebuie să fie un fel de trîmbiţă, se potrivea bine cu behăitul caprelor.

Era lumină bine cînd aduna el caprele. Văcarul scotea un sunet gros, prelung, tărăgănat, cu modulări adînci — trebuia să aibă un corn larg şi lung de bou bătrîn. Cînd aduna el vitele, mai ales vaci — pocnind din biciul lung, la răsărit se rumenea şi uneori chiar ochea soarele tînăr. Uliţa era plină de mugetul vacilor, abia mulse, iar curţile de zbierătul fraged al viţeilor. Purcarul avea un corn scurt, care încăpea în buzunar şi suna din el c-un singur ton, fără nici o întorsătură o tutuia în răstimpuri rare, numai cît să dea de ştire oamenilor că-i pe uliţă, căci la ivirea lui lumea era de mult sculată şi forfotea prin curţi, prin grădini, după trebi."

Descrierea prezintă şi interes documentar, căci atestă vechi rînduieli statornicite în satul din cîmpia transilvăneană.

În multe din aceste povestiri personajul principal, prin mijlocirea căruia descoperă natura, este un copil. Astfel un Ionaş aude cel dintîi ciocîrlia, într-o primăvară a cărei venire întîrzia *(Ciocîrlia)*; un alt copil se îndeletniceşte cu observarea micilor gîngănii şi ştie deosebi cîteva dintre ele *(Bourelul)*; un altul, suit în car, merge la pădure şi are revelaţia acesteia *(La pădure)*. Copilul din povestirea *Brazii* trăieşte în ţinuturi de şes, dar învaţă, prin mijloace

proprii, să facă distincţie între arborii cu frunze căzătoare şi conifere. Explicaţia care se dă fenomenelor din natură se face pretutindeni în spiritul adevărului.

Agârbiceanu nu a lăsat condeiul din mînă, asemeni lui Slavici şi altor scriitori români pînă în ultima clipă. Moartea îl surprinde lucrînd la mai multe romane : *Strigoiul, Frămîntări, Prăbuşirea, Vremuri şi oameni,* precum şi la cel de al doilea volum al *Amintirilor*. Unele mărturii cuprind indicaţii asupra intenţiilor pe care le urmărea, dar fragmentele publicate nu permit să se dea şi o judecată cu privire la realizarea artistică a lucrărilor.

Strigoiul nu este un roman fantastic şi nici măcar cu apariţii stranii, cum se întîlnesc în *Jandarmul* şi în alte scrieri ale sale. „Strigoiul meu — informează Agârbiceanu — e acel om lacom de pămînt, lacom mai ales de avere“ [1]. Se vede încă din fragmentele publicate *(Gazeta literară),* nr. 38, din 20 septembrie 1962 ; *Tribuna*, nr. 14 din 7 aprilie 1966), că strigoiul, Vasile Mărginean, este stăpînit de setea de pămînt. Cum face şi în alte împrejurări, Agârbiceanu pare să reia tema dintr-o povestire mai veche, *Om necăjit,* inclusă în culegerea *Spaima* (1922). „Strigoi — se spune în această povestire — a fost şi moşul nevestei mele. Strigoi de semănături. Că sînt strigoi care n-au altă putere decît să ia laptele de la vaci. Da neniu era de semănături. Cît a lucrat el moşia, n-a fost an să nu-i deie claia de grîu şase ferdele. De era secetă, de era cu ploaie. Cînd la alţii nu da o ferdelă, la el era asta măsura ştiută. Nu făcea ogor,

[1] I. Agârbiceanu, *Trăind şi muncind,* în *Gazeta literară,* V, nr. 2, 9 ianuarie 1958.

nu diregea locul. Dar nopţile, după ce înflorea grîul, una cu alta, neniu le petrecea pe hotar. Şi umbla ca o nălucă de la o holdă la alta ; aduna mana grînelor în pumni şi o vărsa în holda sa."

Pavel Dan va descrie şi el asemenea eroi, care umblau pe hotar şi-şi făceau parte din „bucatele" vecinilor.

Strigoiul urma însă să fie în intenţia lui Agârbiceanu şi o „monografie a satului ardelenesc", începînd de la sfîrşitul secolului trecut şi pînă la jumătatea secolului nostru. Spera în 1958, cînd face aceste mărturisiri, să poată concentra în roman toată experienţa sa scriitoricească, cîştigată de-a lungul deceniilor în zugrăvirea satului transilvănean. Agârbicean îşi realizează, în bună măsură, această dorinţă a sa.

În articolul *Pledoarie pentru proza scurtă*, pomenit mai sus, menţionează şi romanele *Frămîntări* şi *Prăbuşirea*. Fragmentul mai mare care se publică din cel dintîi *(Steaua*, nr. 1, ianuarie 1963) cuprinde primele două capitole. Acţiunea se petrece într-un sat din Transilvania şi începe încă înainte de primul război mondial. Se cuvine observat că în rolul principal nu mai apare preotul, ci învăţătorul, prin mijlocirea căruia se ridică satul. *Prăbuşirea* este „o cronică a descompunerii burgheziei ardelene în anii imediat următori primului război mondial." [1]

Vremuri şi oameni, cel de al patrulea roman, din care s-au publicat, de asemenea, fragmente (*Tribuna*, nr. 38, din 20 septembrie 1962 ; *Viaţa românească*, nr. 9, din septembrie 1962 ; *Tribuna*, nr. 23, din 6 iunie) descrie tragicele evenimente ale primului război mondial.

---

[1] *Gazeta literară*, X, nr. 23, 30 mai 1963.

Agârbiceanu era preocupat să scrie romanul din urmă încă în 1932. „Cînd va veni vremea — declară el în *Mărturisiri* — am de gînd să scriu *Drumuri și oameni în război*: Ardealul în vremea neutralității României; viața refugiaților ardeleni în Regat și Rusia; întoarcerea acasă și primele realizări după unire. Completez lucrarea în formă de roman în 3 volume."

Povestitorul precizează, în 1957, cînd publică *Dinu Măriuții (Tribuna*, nr. 19, din 16 iunie 1957), că bucata făcea parte din *Amintirile*, vol. II, „în pregătire".

Materialul de viață din romane este cunoscut din scrieri de mai înainte și cu deosebire din *Cronica transilvană*. Se întrevede însă din fragmentele publicate o schimbare a opticii în prezentarea întîmplărilor. Dar asupra acesteia nu se pot face aprecieri pe baza numai a unor fragmente, nu îndeajuns de concludente.

Agârbiceanu reia întîmplări și din vechile sale lucrări și *Primăvara (Steaua*, nr. 12, decembrie 1959) apare ca o republicare a povestirii cu care se deschide volumul *Primăvara*, tipărit la Cluj în 1928. Modificările constau în adăugarea unui epilog și schimbarea numelui eroului din Bădița Vasile în Moș Damian. Modificarea din urmă iese din preocupările, foarte stăruitoare, ale prozatorului, de a marca înaintarea în vîrstă.

În ultimii ani ai vieții a scris un ciclu de schițe și povestiri, din care o parte s-au publicat postum: *Vîrtejul, Stana, Floarea soarelui, Șezători vara, Moș Nichifor, Vironica, Suveica, Dealurile, Iarna, Toamna, Prolog, Pe lună, Liniștea nopții,*

Cencerte, Stele, Primăvara, Norii. Povestirile se publică în *Steaua* şi *Tribuna*[1] Se pot alătura acestora încă cîteva. Schiţele şi povestirile au ca erou principal pe Vasile Cândea profesor pensionar („botanist"). Asistăm şi acum la redescoperirea satului printr-un „intermediar". Povestitorul este însă preocupat în mai mare măsură decît în celelalte scrieri, în care utilizează acest procedeu, să descrie, şi aspectele etnografice ale vieţii satului şi cu deosebire cele folclorice. Astfel povestirile devin, nu o dată, doar un pretext pentru înregistrarea creaţiei populare, îndeosebi a acelei în versuri.

Între povestirile publicate în ultimii ani ai vieţii un loc aparte ocupă *Valurile, vînturile (Steaua*, nr. 5, mai 1957). Acţiunea se petrece îndată după unire şi Ion Roşu, după ce face două clase de gimnaziu în trei ani, rămîne acasă la plugărie. Munca cîmpului nu-l atrage, mai ales că avea pămînt puţin şi se face agent electoral al unui partid politic. Cînd acesta vine la putere, i se găseşte şi lui o slujbă la oraş. Desfăşurarea acţiunii nu are, pînă aici, nimic deosebit, şi toate datele se întîlnesc şi în scrierile de mai înainte. Ion Roşu devine însă un „galben" şi intră în conflict cu muncitorimea. Căderea de la putere a partidului care îl susţinea, îl lasă şi pe el pe drumuri. Ion Roşu şomează, iar familia îndură mari

---

[1] Povestirile se publică în *Steaua* nr. 6, din iunie 1959 ; nr. 7, din iulie 1961 şi în *Tribuna*, nr. 4, din 15 noiembrie, 1958, nr. 51, din 20 decembrie ; nr. 1, din 3 ianuarie 1959, nr. 21, din 23 mai, nr. 41 din 8 octombrie ; nr. 6, din 9 februarie, nr. 10, din 9 martie, nr. 13, din 30 martie, nr. 39, din 28 septembrie 1967 ; nr. 7, din 15 februarie, nr. 17, din 25 aprilie, 1968.

privaţiuni. Acum şi în aceste împrejurări familia lui Ion Roşu, ţăran strămutat la oraş, întîlneşte Partidul Comunist Român. Băiatul său mai mare intră în rîndurile tineretului comunist, iar el este salvat de la destrămarea morală de comunistul Ion Dobre. Ion Roşu citeşte broşuri care „scriu despre revoluţie", iar Ion Dobre, comunistul, îi îndrumă paşii pe noul drum. „Unii au crezut şi mai cred încă — îi arată acesta — că e posibilă trecerea prăpastiei prin mijloace pacinice, legale. Prin organizarea a tot mai mulţi muncitori, prin lupta pentru îmbunătăţirea situaţiei lor materiale, prin salarii mai mari, prin mai puţine ceasuri de lucru. Pînă cînd muncitorii vor birui cu votul şi vor ajunge şi ei la putere. Dar de peste o sută de ani se duce lupta asta deşartă, se bate apa în piuă. Adevărul e unul singur : mulţimile de jos sînt măcinate mereu în lupta asta, rămînînd veşnic cu mai multe puteri cei bogaţi, clasa conducătoare. Prin mijloace legale nu se astupă prăpastia dintre ei şi noi. E nevoie de o răsturnare pe de-a-ntregul. Nu vom ajunge noi clase conducătoare pînă nu vom arunca-o în prăpastie pe cea de azi !"

Sînt puse în discuţie probleme care au făcut obiectul unor preocupări încă din anii începuturilor scriitoriceşti. Perspectiva din care le privea era eronată şi noua povestire dezvăluie schimbările survenite în concepţia sa cu privire la mecanismul luptei de clasă. Sîntem informaţi, într-o notă, că povestirea a fost scrisă în 1941. Dacă situaţia se prezintă în adevăr aşa, atunci povestitorul transilvănean venea, încă înainte de 1941, „cu toată since-

ceritatea, în întîmpinarea revoluţiei socialiste"[1]. *Valurile, vînturile,* marchează, oricum, treapta cea mai de sus în concepţia sa cu privire la mersul înainte al societăţii.

În povestirile scrise cînd trăia în lumea satului, descripţiile, fie şi ale peisajului locurilor natale, erau chemate să fixeze cadrul naraţiunii, să ofere cîteva coordonate unei scene, ca ea să devină mai concretă. Descripţiile acestea, deşi se întîlnesc des ocupă, în raport cu dimensiunile povestirii, un spaţiu restrîns. Descripţiile se amplifică în povestirile scrise după ce părăseşte lumea satului şi se stabileşte la oraş. Multe din povestiri par a fi anume scrise să înfăţişeze frumuseţi ale peisajului locurilor natale. Peisajul nu este însă descris pe baza observaţiilor directe, ca în povestirile mai vechi, ci ia naştere ca urmare a unei reconstituiri din memorie. Peisajul locurilor natale apare tot ca „amintire", asemeni întîmplărilor istorisite. Se explică şi lirismul intens, care străbate aceste povestiri. Drame cutremurătoare ale unor oameni greu încercaţi de suferinţă stau alături de năzbătii ale copilăriei : lauda muncilor agrare se împleteşte cu relevarea unor obiceiuri din viaţa animalelor şi păsărilor ; priveliştii cîmpului ars de soare îi succede o alta, a pădurii, de un verde intens. Moartea a curmat o activitate literară interesantă. Căci aceste „file din cartea naturii", puteau deveni, împlinite cu vremea, *carte* a peisajului locurilor natale.

---

[1] M. Zaciu, *Ion Agârbiceanu*, Bucureşti, 1964, p. 136.

Ion Agârbiceanu se situează prin opera sa în linia prozei lui Slavici și deschide drumul celei a lui Liviu Rebreanu. Lumea mai des evocată rămîne, ca și la Slavici, satul transilvănean, dar momentul istoric este altul de unde și deosebirile foarte importante. Țăranii lui Agârbiceanu sînt, asemeni celor ai lui Slavici, oameni harnici, cu aplecare spre chiverniseală. Se zbat, cu toate acestea, într-o sărăcie cumplită și numai rareori izbutesc să se salveze. Destinul acestor eroi îl îndurerează și povestitorul arată pentru suferința lor o adîncă compătimire. Întîlnim la tot pasul, mici slujbași, oameni și ei săraci, striviți de societatea în care trăiesc. Preoții și învățătorii care ridică satul prin exemplul lor sînt rari și-i vedem și pe acești reprezentanți ai „inteligenței" zbătîndu-se zadarnic să iasă din sărăcie. Demarcația între lumea exploataților și cea a exploatatorilor este făcută în general cu destulă siguranță și nicăieri în opera scriitorilor transilvăneni nu este satirizată cu mai multă vigoare frazeologia politicianistă.

Agârbiceanu își depășește în multe privințe atît predecesorii cît și succesorii și ocupă un loc distinct între scriitorii de peste munți și, prin unele laturi, și în cuprinsul literaturii române. El îmbogățește tipologia satului transilvănean cu clopotari, jitari, pădurari, boari, fierari ; cu figuri de țigani, corturari ; cu nenumărate portrete de „băieși". Nimeni înaintea sa nu a dat o privire mai cuprinzătoare asupra vieții tragice a minerilor din Munții Apuseni. Atît și încă ar fi de ajuns. Nimeni însă înaintea sa și nici după el nu a descris, cu o mai

bună cunoaştere şi sensibilitate, peisajul satului transilvănean.

Agârbiceanu a lăsat o operă vastă, comparabilă, ca întindere, cu a lui Sadoveanu. Trăsătura dominantă a ei este, neîndoios, umanitatea. „Această umanitate — scria Ion Breazu încă în 1933 — de nobilă calitate este, de altfel, nota cea mai de preţ a operei lui Ion Agârbiceanu. Pentru manifestarea ei, adeseori scriitorul a neglijat compoziţia şi stilul. Cei care nu caută în literatură decît pe aceste din urmă, îl socotesc pe autorul *Fefeleagăi* un scriitor învechit. Pentru cei în inima cărora umanul vibrează cu intensitate, el va fi mereu actual.“ [1]

---

[1] I. Breazu, *Ion Agârbiceanu,* în *Gînd românesc,* I, nr. 2, iunie 1933

BIBLIOGRAFIE

Bibliografia cuprinde opera literară a lui I. Agârbiceanu în volume, precum și scrieri ale sale din periodice, care luminează aspecte ale biografiei și oferă informații cu privire la munca sa pe tărîm scriitoricesc. Activitatea vastă a povestitorului nu ne-a permis să înregistrăm și prima apariție, în periodice, a scrierilor literare. Trimitem, pentru aceasta, la bibliografia, întocmită de T. Bugnariu și D. St. Petruțiu și publicată în 1962, în *Steaua* (nr. 9), menționată și de noi, mai jos. Pentru scrierile care nu figurează în bibliografia din *Steaua,* cum sînt cele apărute postum, dar și altele, am dat indicații în expunerea noastră, unde vorbim de ele.

Înregistrăm și unele traduceri făcute în străinătate spre a avea o idee, fie și generală, asupra interesului stîrnit de opera sa în țările europene. Am inclus aici și o traducere, făcută în 1907, la București și două la Cernăuți, în 1911, ca fiind între primele încercări de transpunere a operei lui Agârbiceanu într-o limbă de circulație europeană.

Bibliografia înregistrează în secțiunea a doua scrieri în volume și din periodice consacrate lui Agârbiceanu sau care au legătură cu viața și activitatea sa. Este un început de *Bibliografie Agârbiceanu.* Căci cea din *Steaua* nu înregistrează scrierile despre povestitor, nici în volume și nici din periodice.

A. OPERA LITERARĂ

De la țară, Budapesta, 1906. *(Glas de durere, Căprarul, Împăcare, Cula Mereuț, Costea pădurarul, Popa Vasile, Mistrețul, Un doctor, Dan jitarul, Răzbunare, Plutașii, Hoțul.)*

În clasa cultă, Vălenii de Munte, 1909. *(În clasa cultă, Un candidat, O răsplată, Nepotriviri, Domnișoara Linuța, Aproape de ofilire, Cea dintîi lacrimă, În fața morții, Bolnavii, Dragoste veche, O inimă, Moartă.)*

Două iubiri, Vălenii de Munte, 1910. *(Două iubiri, În luptă, Popa Tudor, Întîiul pas, Moș Viron, Copilul, Omul cu viața scurtă, Fierarul Petrea, Bădicul Pătruț, Doi bătrîni, Dascălul Vintilă, Meșterul Partenie, Bologoaie, Luminița, Fefeleaga, Tușa Oana, Bunica Iova, Marcu, Precupaș.)*

În întuneric, București, 1910. *(Comoara, Valea Dracului, O poveste din sat, Vedenie, Frăsinica, Părintele Vartolomei Bogdan, Copilul Chivei, Nica, Sănduța, Teleguț, Fișpanul, Prăginel, Gheorghiuț, Ceasul rău, Săracul Toni, Mortul, Într-o casă, Bătrîna, Cerșetorul, Dezlegare, Pîra, Moșul, Iarnă grea, La o nuntă, Străinul, Ghiuțu, Adieri.)*

Prăpastia, București, [1910]. *(Prăpastia, Norocul lui Florea Drăgan, De sărbători, Magda di Feratti, O întîmplare, O excursie, O aniver-*

sare, La moartea lui Nonuț, Duhul băilor.)

Schițe și povestiri,	Orăștie, 1912. (Ediția a II-a, cu titlul schimbat, a volumului *De la țară.)*
Povestiri,	București, 1912. *(O scrisoare la Vlădica, Adevărata bogăție, Bunica, Ursitul, Patima bădicului Stan, Doi oaspeți, Mătușa Stana, Dinu Natului.)*
De la sate,	Sibiu, 1914. *(Tăria popoarelor, În luptă, Jertfe, Omul cel mai tare, Copilul, Bădicul Pătruț, Școala străină, Dascălul Vintilă, Marcu, Pace și bunăvoire, Ciobotarul, Bologoaie, Meșterul Partenie, Istoria unui pocăit, Un pas greșit.)*
Datoria,	București, [1914]. *(Datoria, Patima, O pensionare, Vizitele lui Nenea Iancu, Săracul Toni.)*
Arhanghelii,	Sibiu, 1914. S-a tipărit mai întîi în *Luceafărul* în 1913.
Din viața preoțească	Arad, 1916. *(Săptămîna patimilor, Potirul, Un om slab, Drum rodnic, Înstrăinare, O întîlnire, Slujba românească.)*
O lacrimă fierbinte	*Cuvinte către oastea țării.* București 1918.
Popa Man.	București, 1920. *(Popa Man, Inspecție, Frații, O patimă, Mutu morii, Vecinul nostru Hudri, Stan cu mașinile, Adormirea lui Moș Ioniță, Zile ploioase.)*

Luncușoara în Paresemi, București, 1920. *(Rîvna părintelui Man, Lumea bătrînilor, Legămîntul diacului, Baba Ilina se gătește de drum, Se-mpacă doi dușmani, Pocăința neamțului, Suferința lui Martin, Moartea clopotarului, Epilog — Măturătoarea.)*

Povestiri, Sibiu, 1920. *(Ploaia cea binecuvîntată, După doi ani, Fragmente, Povestea cu pădurea, Un bătrîn, Dinte pentru dinte, Păscălierul.)*

Robirea sufletului, Cluj, 1921. *(Robirea sufletului, Vanitas, Diadema, Floarea de vară, Flașneta, Bisericuța minunată, Prietenia tîlharului, Costumul, Făcătorul de minuni, Minciuna, În necunoscut, Musca.)*

Zilele din urmă ale căpitanului Pîrvu, București, 1921. *(Prefață, Zilele din urmă ale căpitanului Pîrvu, În tren, Proorocul, Cîinele, O casă de oameni.)*

O zi însemnată, București, [1921]. *(O zi însemnată, Moș Iliuț, Dinu Daina, Zile ploioase, Onu, Marin, O întîrziere, Quodi.)*

Păctele noastre, Sibiu, 1921.

Ceasuri de seară, București, 1921. (I. *Ceasuri de seară : Taina, Adierile serii, Paserile nopții, Lacrimile, Împărăția tăcerii, Împărăția durerii, Cîntecele, Istoria unei poeni, Vechii pădurari, Mor tinerețele, Furtunile, Sîntem numai materie ?, Tot mai buni, La moartea unui prieten, Pace ; II. Scrisori : Scrisoarea din*

pragul morții, Singură, Singur, În străini ; III. Ascultînd pe alții : Viața, Adînc și la suprafață, Opinia altora, Conștiință și voință, Ce nu interesează.)

Trăsurica verde, București, 1921. *(Trăsurica verde, Vestea, Vecinica, O zi însemnată, Viorelele, Moș Iliuț, Pe drumuri, O zi veselă, La sărbători, Un moralist, În casă de om sărac, Florile lui Gheorghiță Bogdănel, Dinu Daina, Părinte și fiu, O crimă.)*

Chipuri de ceară, București, [1921]. *(Divorțul nenii Niculiță, Zile de tăcere, Umbra unui om, Haine noi, O glumă, Între frați, Un naționalist, Dascălul Pralea, Distanța în societate, Vînătorul popularității, Judecătorul suprem, Trei scrisori, Aprecieri.)*

Spaima, Craiova, [1922]. *(Spaima, Oaspele de seară, La moartea Dănciucului, Marin, O necredincioasă, La secere, Patima bădicului Stan, Canon prea mic, Păcatul, Bețivul, Trei virtuți, Onu, Povestea unei emigrări, Inimă grea, Cobe, Înainte de cuminecare, Coman Petra, Interogatorul, Om necăjit, Cerșitorul.)*

Scene, București, [1922]. *(Divergențe de păreri, Convorbire prietenească, Pentru un discurs, Calea cea mai scurtă spre divorț, Suflet de artist, Ce nu se poate spune, Locuri vacante, În prag, O moștenire.)*

Dezamăgire, București, [1924]. *(Părinții, Elenuța nu se mai mărită, Dezamăgire, Dura lex, Mașina, Amurg, Suferința, Adăpost de-o noapte, O nebunie trecătoare, Dorinți, O licărire, Așa de singur, Moștenirea lui Gheorghiță, Proba.)*

Diavolul, București, [1924]. *(Diavolul, Cumințenia pămîntului, Pentru pace, Ghimpele, Întîiul zbor, Omul de piatră, La treizeci de ani, Doi morți, Revederea, Într-un picur de apă, Uitarea.)*

Visurile, Arad, 1925. *(Visurile, Vornicelul, Bucuria lui Nicodim, Pustiul, La crîșma lui Hanț, Om cu nărav, Anunțul, Lume nouă, Bănuiala, Ispita, Declin.)*

Singurătate, București, [1925]. *(Singurătate, La post, Marele învățat, Răsplata muncitorului, Învățătura Marinei, După aperitive, Zavati, Într-o gară, Nemîngîiat, Învierea morților.)*

Melentea, București, 1925, *(Melentea, Zile ploioase, Gruia.)*

Legea trupului, *(Povestea unei vieți).* Roman, București, 1926. S-a tipărit mai întîi în *Luceafărul,* în 1912.

Legea minții, *(Povestea altei vieți).* Roman, București, 1927.

Chipuri și icoane, *(Din povestirile lui Moș Andrei),* București, 1928. *(Întîlnirea cu Moș Andrei, Moș Andrei, Tartorițele, Noaptea minunată, Păța-*

nia lui domnu' Michel, Pe urlați după ceilalți, Pentru biruință, Nelegiuirea cea mare, Muma noastră, Căprarul Grigoraș, Părintele Damian, Crucea noastră, Suferințele Marinei, Moș Iliuț, De sufletul morților, Pofta ochilor, Trestie bătută de vînt, Trufia vieții, Oameni de azi.)

Primăvara, Cluj, 1928. *(Cuvînt înainte, Primăvara, Solia de miazăzi, În taină, Calea iertării, Visuri grele, Jupîneasa Clara.)*

Însemnările unei logodnice, *(Pentru țară și neam)*, București, 1929.

Stana, Cluj, 1929.

Dolor, *Zbuciumul lui Ilarie Bogdan.* Craiova, [1930]. Pe copertă „mic roman".

Dactilografa, București, [1930]. *(Dactilografa, Corvada, Proces vechi, Fără pămînt, Potopul negru.)*

Stafia, București, [1930]. *(Stafia, Fișpanul, Nenea, Slab de inger.)*

Biruința, Roman, București, [1931].

Răbojul lui Sf. Petre, București, [1934]. Se publică mai întîi în *Societatea de mîine,* în cursul anilor 1931—1932.

Minunea, București, 1936. *(Minunea, O întîmplare, La moartea lui Dumitru, Meșterul Parte-*

nie, Solomon mincinosul, Drum greu, Propovedanie, Cîndea, ticălosul, Părinți, Moștenirea lui Gheorghiță, O plimbare la cîmp, La moartea Veronicăi, În ajunul Crăciunului, Vînătorii de demult.)

Sectarii, Roman, București, [1938].

Pustnicul și ucenicul său, București, 1938.

Licean... odinioară București, 1939.

Amintirile, București, 1940. *(În drum spre casă, Bunicul, Bunica, Am ajuns pe-nserate, Zăpada, Depărtările, Coliba, Gerul, Ploaia, Codobatura, Dănuț, Lăsat de sec, Iunie, Veverița, Se topește zăpada, La marginea pădurii, Strechea, Mieii, Cîntecele, La îmblătit, Per amica silentia lunae, Parastas, Înserarea, Viespea, Concert nocturn, Diacul, Într-o sară ploioasă, Cuibul cu soare.)*

De vorbă cu Ilarie, Sibiu, 1941. *(Moriști, Denii, Bătrînețe, Pe vechiul drum, Războiul văzduhului, Marginile, Norii, Tîlcul, Prin Țigănie.)*

Domnișoara Ana, Roman, București, 1942.

Rana deschisă, Povestire, Sibiu, 1942.

În pragul vieții, Roman, București, 1942.

Vîltoarea,	Roman, Sibiu, 1944. Pe copertă 1945. Se publică mai întîi în *Convorbiri literare*, în cursul anilor 1941—1943.
Schițe și povestiri,	București, 1954. *(Comoara, Iarnă grea, Adăpost de-o noapte, Fierarul Petrea, Fefeleaga, Întîiul pas, Dura lex, Valea Dracului, Așa de singur!, Zile de tăcere, Păcatul, Un naționalist, Cerșitorul, Tată, Costea Pădurarul, Omul cu viață scurtă, O glumă, Năravuri.)*
Pagini alese,	București, 1956. *(Căprarul, Melentea, Fefeleaga, Bunica Iova, Adăpost de-o noapte, Cerșitorul, Fierarul Petrea, Tată, Omul cu viață scurtă, Mistrețul, Gerul, Lăsat de sec, Codobatura, Veverița, La marginea pădurii, Din amintirile unui fals vînător). (File din cartea naturii): Noapte, Dimineața, Pe lună, Prin pădure, Pădurea în furtună, Neguri.)*
Povestirile lui Măruntelu,	București, 1956. *(Cuvînt înainte, Cine e Măruntelu?, Întîiul an în Colibița, După patru ani în Colibița, Măruntelu nicăieri, Colibițenii se miră iară, Măruntelu se pregătește de povestit, Meșterii cîntării, Harnica lucrătoare, Arătarea cea din aburi, În lumea celor tari, Baba cu obrazul stricat de vărsat, Femeia cea albă, Bolovanul cel sur, Povestea se oprește.)*

Din copilărie, București, 1956. *(Cuvînt înainte, Ciobănașul, Iarna pe lîngă oi, Pasările nopții, Istoria unei poeni, Curtea părăsită, Vînători de demult, Povestea privighetorii, Sub cireșul Miei, O zi de vară, Focul, Hărăncile, Diminețile, Ilia Bumbii, Culesul viilor, Sîn' Toaderu, Hoții de cai, Sat cu doi popi, Prin țigănie, Moriști.)*

Din munți și din cîmpii, București, 1957. *(Cuvîntul autorului, Vînătoarea vulpii, Răzbunarea ursoaicei, Săracii grauri, Părinți vrednici, Fricosul, Întîmplări cu vulpi, În apropierea omului, Rața în copac, Îndrăzneala uliului, Moșteniri străvechi, Iepurașul, Ariciul, Pisica sălbatică.)*

File din cartea naturii, București, 1959. *(Cuvînt înainte, Ciocîrlia, La coasă, Bunica Safta, Roitul stupilor, La secere, Moș Ioniță, La fîn, Tîlharul, Turturele, La pădure, Culesul porumbului, Presură, Străjerul, Ciorile, Ninge, Vînturile, Întîiul drum, La săniuș, Pogăniciul, Ploaia cu șiroaie, Adormirea Măriuței, Niță de la Coasta Morii, Între stejari, Nepoata lui Moș Mitruț, Nicu, Seri senine, Bourelul, Brazii, Păpădia, Salcîmii în floare, Spre odihnă, Lîngă rîu, Popor nou, În făuriște.)*

Faraonii, București, 1961. *(Faraonii, Jandarmul, Popa Man, Păscălierul.)*

Opere, I—III, București, 1963. Cuprinde : *Schițe și povestiri*, scrise între 1902—1922 și incluse

de scriitor în volumele sale anterioare. În *Addenda*, din vol. I poeziile lui Agârbiceanu.

Opere, IV, București, 1965. Cuprinde : *Schițe și povestiri*, scrise între 1922—1936 și incluse de scriitor în volumele apărute înainte de 23 August 1944.

Opere, V, București, 1968. *(Două iubiri, Popa Man, Dolor sau Zbuciumul lui Ilarie Bogdan, Slab de înger, Răbojul lui Sf. Petre.)*

Strigoiul Roman, București, 1969.

II. Traduceri

Ein Hindernis, în *Rumänische Erzählungen*, București, 1907, pp. 157—168. Traducere de dr. M. Hârsu. Aceeași bucată se publică, în traducere și în *Rumänischer Lloyd*, XXIV, nr. 6034, 3 august, nr. 6046, 17 august 1907.

Angeschits des Todes, în *Rumänischer Erzählungen*, Cernăuți, 1911, pp. 66—78. În același volum și *Fefeleaga* (pp. 151—167). Traducerile sînt făcute de I. O. Isopescul.

Stana, Romanzo. Lanciano, Gino Carabba, 1931. Traducere de Vera Mollajoli.

Due amori. Perugia-Venezia, „La Nouva Italia" Editrice, [1931]. Cuprinde : *Due amori* (pp. 3—46), *Fefeleaga* (pp. 49—58), *Le feste* (pp. 61—70), *Precupaș* (pp. 73—82), *La carrozzina verde* (pp. 85—95), *Violette* (pp. 99—107), *La candelina* (pp. 111—119), *L'impero del silenzio* (pp. 121—124), *Mistero* (pp. 127—131). Traduceri de Nella Collini.

Fefeleaga, în *Blütenlese rumänischer Novellen, Skizzen und Erzählungen*, Jena und Leipzig, Verlag von Wilhelm Gronau, [f.a.], pp. 157—158. Traducere de Max Richter.

Fefeleaga, în Caragiale-Slavici-Mihaesco-Agârbiceano *Nouvelles roumaines*, Paris, Didier, 1947, pp. 167—182. Traducerea de Edmond Bernard.

Due amori. Fracavilla (Chieti), Edizioni Paolini, 1966. Cuprinde : *Due amori* (pp. 9—65), *Fefeleaga* (pp. 69—82), *Le feste* (p. 85—98), *Precupaş* (pp. 101—114), *La carrozzina verde* (pp. 117—131), *La candelina* (pp. 135—145), *L'impero del silenzio* (pp. 149—154). Traduceri de C./ollini/ N./ella/.

III. **Alte scrieri**

Versificări de ale lui T. Cipariu, în *Unirea*, XV, nr. 25, 24 iunie 1905.

Poporanismul. O anchetă literară, în *Luceafărul*, IX, nr. 6, 16 martie 1910.

Lucian Blaga, în *Patria*, I, nr. 72, 15 mai 1919.

Amintiri, în *Ramuri*. Număr festiv 1905—1929, pp. 39—42.

Scrisoare inedită... Cluj 30 nov. 1932, în *Făt-Frumos*, VII, nr. 5—6, septembrie—decembrie 1932.

G. Ibrăileanu, în *Viața românească*, XXVIII, nr. 4, aprilie 1936.

Artă pentru artă (Cîteva reflexii), în *Cuget clar*, II, nr. 1, 15 iulie 1937.

Înfruntare şi mîngîiere. Amintiri, în *Cultura creştină*, XVII, nr. 4—5, aprilie—mai 1937.

Muzica românească și muzica populară, în *Vatra*, V, nr. 17, 26 august 1939.
Amintiri de la „Unirea", în *Unirea*, L, nr. 52, 28 decembrie 1940.
Mărturisiri, în *Revista Fundațiilor regale*, VIII, nr. 12, decembrie 1941.
Amintiri în *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vîrstei de 60 ani. August 1940*, București, 1943, p. 882—885.
La „Viața românească". — O jumătate de veac de la apariție, în *Steaua*, VII, nr. 5, mai 1956.
Amintiri despre G. Coșbuc și Liviu Rebreanu, în *Făclia*, XI, nr. 3110, 13 octombrie 1956.
Ion Creangă — neîntrecutul povestitor, în *Steaua*, VIII, nr. 3, martie 1957.
La apariția „Tribunei", în *Tribuna*, I, nr. 1, 10 februarie, 1957.
Cîteva mărturisiri, în *Tribuna*, I, nr. 32, 14 septembrie 1957.
Trăind și muncind, în *Gazeta literară*, V, nr. 2, 9 ianuarie 1958.
Pledoarie pentru proza scurtă, în *Tribuna*, II, nr. 13, din 29 martie 1958.
Laus laboris..., în *Luceafărul*, III, nr. 1, 1 ianuarie 1960.
Meditație în septembrie, în *Steaua*, XI, nr. 9, septembrie 1960.
Cu Sadoveanu — la Sovata, în *Steaua*, XI, nr. 10, octombrie 1960.
Talent și îndrumare, în *Luceafărul*, III, nr. 20, 15 octombrie 1960.
Patriarhul prozei românești, în *Viața românească*, XIII, nr. 11 noiembrie 1960.
Cîteva note [despre Tolstoi], în *Steaua*, XI, nr. 11 noiembrie 1960.

125 de ani de la naşterea lui Ion Creangă, în *Tribuna*, VI, nr. 9, 1 martie 1962.
Despre măiestria literară, în *Luceafărul*, V, nr. 8, 15 aprilie 1962.
Responsabilitate, în *Steaua*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.
Adaos la „Mărturisiri", în *Steaua*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.

B. DESPRE SCRIITOR ŞI OPERA SA

Ardeleanu, V., *Însemnări despre proză*, Bucureşti, 1966.
Bălan, I.D., *Valori literare*, Bucureşti, 1966.
Brateş, R., *Aspecte din viaţa Blajului*, Blaj, 1942.
Bărbulescu, S., *Comentarii critice*, Bucureşti, 1969.
Breazu, I., *Literatura Transilvaniei*, Bucureşti, 1944.
Călinescu, G., *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1941.
Chendi, I., *Schiţe de critică literară*, Bucureşti, 1924.
Cioculescu, S., *Varietăţi critice*, Bucureşti, 1966.
Ciuhandu, Gh., *Românii din cîmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940.
Comşa, N., *Dascălii Blajului, Seria lor cronologică cu date biobibliografice*, Blaj, 1940.
Constantinescu, P., *Mişcarea literară*, Bucureşti, [f.a.].
Iorga, N., *O luptă literară*, II, Vălenii de Munte, 1916.
Iorga, N., *Memorii*, I—II, Bucureşti, [f.a.].
Iorga, N., *Istoria literaturii româneşti II. În căutarea fondului*, Bucureşti, 1934.
Lovinescu, E., *Paşi pe nisip*, II, Fălticeni, 1906.

Lovinescu, E., *Figuri ardelene, Octavian Goga, L. Rebreanu, T. Maiorescu, St. O. Iosif, I. Agârbiceanu, Ilarie Chendi,* Arad, 1925.
Lovinescu, E., *Istoria literaturii contemporane, 1900—1937,* Bucureşti, [f.a.].
Negoiţescu, I., *Scriitori moderni,* Bucureşti, 1966.
Perpessicius, *Menţiuni critice,* I, III, IV. Bucureşti, 1928, 1936, 1938.
Raţiu, I., *Blajul. Scurte notiţe informative,* Braşov, 1911.
Sanielevici, H., *Noi probleme literare, politice, sociale,* Bucureşti, [f.a.].
Speranţia, E., *Amintiri din lumea literară,* Bucureşti, 1967.
Şăineanu, C., *Noui recenzii (1926—1929),* Bucureşti, 1930.
Tăslăuanu, O.C., *Amintiri de la „Luceafărul“,* Bucureşti, [1936].
Vatamaniuc, D., *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut,* Bucureşti, 1968.
Vianu, T., *Arta prozatorilor români,* Bucureşti, 1941.
Zaciu, M., *Ion Agârbiceanu,* Bucureşti, 1964.
Zaciu, M., *Masca geniului,* Bucureşti, 1967.

II

Arcan, S., *Personaje feminine în opera lui Ion Agârbiceanu,* în *Scrisul bănăţean,* XIII, nr. 9, septembrie 1962.
Arghezi, T., *Ultima secundă,* în *Gazeta literară,* X, nr. 22, 30 mai 1963.
Baconski, L., *Povestitorul şi arta sa,* în *Steaua,* XIII, nr. 9, septembrie 1962.

Bănuț, A. P., *Ion Agârbiceanu — amintiri*, în *Tribuna*, VI, nr. 38, 20 septembrie 1962.

Bărbulescu, S., *Mijloace artistice originale în opera lui I. Agârbiceanu*, în *Limbă și literatură*, VI, București, 1960, pp. 15—26.

Beniuc, M., *La 80 de ani*, în *Gazeta literară*, IX, nr. 38, 20 septembrie 1962.

Boitoș, O., *Ion Agârbiceanu — Schiță biobibliografică*, în *Luceafărul*, II, nr. 10, octombrie 1942.

Boșca Mălui, E., *Zile și seri cu Ion Agârbiceanu*, în *Steaua*, XX, nr. 3, martie 1969.

Botez, M., *Un maestru al schiței*, în *Luceafărul*, V, nr. 18, 15 septembrie 1962.

Brad, I., *Ion Agârbiceanu, Introducere la studiul vieții și operei*, în *Gazeta literară*, IX, nr. 36, 6 septembrie — nr. 38, 20 septembrie 1962.

Breazu, I., *Ion Agârbiceanu*, în *Gînd românesc*, I, nr. 2, iunie 1933.

Breazu, I., *Fiul pădurarului*, în *Tribuna*, I, nr. 32, 14 septembrie 1957.

Breazu, I., *Ion Agârbiceanu are 75 de ani*, în *Steaua*, VIII, nr. 9, septembrie, 1957.

Bugnariu, T., și Petruțiu, D. St., *Opera literară a lui Ion Agârbiceanu — Indice bibliografic* în *Steaua, XIII* nr. 9, septembrie 1962. Și extras.

Buteanu, A., *Ion Agârbiceanu*, în *Scrisul bănățean*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.

Călinescu, G., *Probleme și exemple*, în *Contemporanul*, nr. 9, 7 martie 1958.

Cioculescu, Ș., *Un eveniment literar*, X, nr. 4, 24 ianuarie 1963.

Cristureanu, Al., *Aspecte satirice în opera lui Agârbiceanu*, în *Tribuna*, VI, nr. 38, 20 septembrie 1962.

Dima, Al., *Arta lui Agârbiceanu*, în *Tribuna*, I, nr. 32, 14 septembrie 1957.

Drăghici, P., *Ion Agârbiceanu sexagenar*, în *Luceafărul*, II, nr. 10, octombrie 1942.

Drimba, O., *Preliminarii la o critică a lui Agârbiceanu*, în *Revista Fundaţiilor regale*, X, nr. 1, ianuarie 1943.

Dumitraşcu, P., *Despre limba şi stilul său*, în *Tribuna*, VI, nr. 38, 20 septembrie 1962.

Fanache, V., *Părerile despre artă*, în *Steaua*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.

Florea Rariște, D., *Universul copilăriei*, în *Tribuna*, VI, nr. 38, 20 septembrie 1962.

Galaction, G., *Ion Agârbiceanu — Popa Man*, în *Luceafărul*, nr. 6—7, 1920.

Hasnaş, C. Sp., *„Arhanghelii", roman din viaţa românilor ardelenii de Ioan Agârbiceanu*, în *Flacăra*, III, nr. 38, 5 iulie 1914.

Iliescu, I., *Din corespondenţa lui Ion Agârbiceanu*, în *Analele Universităţii din Timişoara. Seria Ştiinţe filologice*, V, Timişoara, 1967, p. 253—262.

Indrieş, A., *Cîteva aspecte ale corelaţiei om-mediu în proza scurtă a lui Ion Agârbiceanu*, în *Scrisul bănăţean*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.

Ionescu, Al., *Scriitorul Ion Agârbiceanu*, în *Convorbiri literare*, LXXVI, nr. 3, martie 1943.

Iorga, N., *„De la ţară" de I. Agârbiceanu*, în *Sămănătorul*, IV, nr. 37, 11 septembrie 1905.

Iorga, N., *Un volum de nuvele al d-lui I. Agârbiceanu*, în *Gazeta Transilvaniei*, LXXXIV, nr. 242, 5 noiembrie 1921.

Iorga, N., *Cea mai frumoasă carte a domnului Agârbiceanu*, în *Gazeta Transilvaniei*, LXXXIV, nr. 242, 5 noiembrie 1921.

Lovinescu, E., *Literatura Ardealului (cu prilejul povestitorului I. Agârbiceanu)*, în *Convorbiri literare*, XLIV, nr. 7, septembrie 1910.

Lungu, I., *Agârbiceanu-romancier*, în *Steaua*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.

Micu, D., *Realismul critic al prozei lui Ion Agârbiceanu*, în *Steaua*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.

Micu, D., *Lirismul epicii sale*, în *Tribuna*, VI, nr. 38, 20 septembrie 1962.

Naghiu, I. E., *Din primele încercări poetice ale lui Ion Agârbiceanu*, în *Steaua*, IX, nr. 3, martie 1958.

Negoițescu, I., *Valori stilistice în nuvelele lui Agârbiceanu*, în *Viața românească*, X, nr. 4, aprilie 1957.

Nicolescu, Al., *Figuri de profesori blăjeni*, în *Cultura creștină*, XVII, nr. 4—5, aprilie-mai 1937.

Papadima, O., *Ion Agârbiceanu : Sectarii*, în *Gîndirea, XVII*, nr. 4, aprilie 1938.

Papilian, V., *Sensul mesianic al activității scriitorului Agârbiceanu*, în *Luceafărul*, II, nr. 11, noiembrie 1942.

Perpessicius, *Un buchet de opinii*, în *Steaua*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.

Petruțiu, D. St., *Agârbiceanu și „Viața românească"*, în *Tribuna*, VI, nr. 38, 20 septembrie 1962.

Pienescu, G., *[„Strigoiul", roman de I. Agârbiceanu]*, în *Gazeta literară*, IX, nr. 38, 20 septembrie 1962.

Piru, Al., *Agârbiceanu romancier*, în *Jurnalul literar*, I, nr. 29, 16 iulie 1939.

Pop, D., *Agârbiceanu și patrimoniul popular*, în *Steaua*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.

Popescu, D.R., *In lumea „Arhanghelilor"*, în *Steaua*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.

Popescu, I.A., *Interesul pentru folclor al lui Ion Agârbiceanu*, în *Steaua*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.
Rebreanu, V., *Pe urmele „Arhanghelilor"*, în *Tribuna*, I, nr. 32, 14 septembrie 1957.
Regman, C., *Agârbiceanu, o demonie a tipurilor*, în *Familia*, IV, nr. 7, iulie, — nr. 8, august 1958.
Roman, I., *Ion Agârbiceanu*, în *Contemporanul*, nr. 38, 21 septembrie 1962.
Sbârcea, G., *Amintiri de la „Tribuna" lui I. Agârbiceanu*, în *Steaua*, XVIII, nr. 9, septembrie 1967.
Spiru-Bacău, A., *D. Agârbiceanu (Convorbire între Anatole France, Un critic român, și Subsemnatul despre „Fierarul Petrea", „Fefeleaga", „Luminița", „Vîrvoara" și „Gruia")*, în *Convorbiri critice*, III, nr. 5, 25 mai, 1909.
Struțeanu, Sc., *Comentarii critice, I. Agârbiceanu*, în *Mișcarea literară*, I, nr. 4, 6 decembrie, 1924.
Șerdeanu, I., *Agârbiceanu în alte limbi*, în *Tribuna*, VI, nr. 38, 20 septembrie 1962.
Tomuș, M., *Cartea Transilvaniei*, în *Steaua*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.
Vatamaniuc, D., *Începuturile literare ale lui I. Agârbiceanu*, în *Tribuna*, III, nr. 11, 4 martie, nr. 37, 10 septembrie 1959.
Vatamaniuc, D., *Lumea nuvelelor lui I. Agârbiceanu. Oamenii din Munții Apuseni*, în *Steaua*, X, nr. 5, mai 1959.
Vatamaniuc, D., *I. Agârbiceanu și peisajul locurilor natale*, în *Steaua*, X, nr. 10, octombrie 1959.
Vatamaniuc, D., *Cronica transilvană a lui I. Agârbiceanu*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, VIII, nr. 3—4, [iulie—decembrie] 1959.

Vârgolici. T., *În anii noştri*, în *Luceafărul*, II, nr. 18, 15 septembrie, 1962.

Vlad, I., *„Meditaţie în septembrie"*, în *Steaua*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.

Vlad, I., *Surprizele unei dramatizări*, în *Steaua*, XVII, nr. 12, decembrie, 1966.

Zaciu, M., *Agârbiceanu în conştiinţa contemporanilor*, în *Steaua*, XIII, nr. 9, septembrie 1962.

CUPRINS



La terminarea liceului,
în 1900 (Colecția familiei)

Gimnaziul din Blaj
(După *Istoria României*,
III, p. 1056).



Abonamentul

Pentru monarchie:
Pe an 6 fl., ½ an 3 fl., ¼ an 1 fl. 50 cr.
Pentru străinătate:
Pe 1 an 18 fres., ½ an 9 fres., ¼ an 4 fres. 50 cm.
Foea apare în fie care Sâmbătă.

Unirea

Insertiuni

Un șir garmond: ... dată 7 cr., a doua oră 6 cr., a treia oră 4 cr., și de fiecare publicațiune timbru de 30 cr.

Tot ce privesce fóea, să se adreseze la Redacțiunea și Administrațiunea **Unirii** în
Blaș.

Feuilleton.

— Amintiri. —

Par'că-i véd ș'acum sërmanul. Palid și cu glugaʼn spate
Mergea 'ncet în urma turmei. Slab. Privirile-i plecate
Spre pămînt, Părea că vede ceva jos și că descurcă
Nesce taine ne'nțelese de-altul nime-Apoi se urcă

Și vibrând cântarea tristă pe aripi o pórta vêntul
Și o duce'n adormitul codru. Și în el deștéptă
Paserile adurmite, ce de mult părea c'așteptă
Sëmnul ăsta. Ș' apoi începe 1-1 dereg cu tóte glasul
Și încep un cântec jalnic. Ascultându-l îți perdi pasul
Și rëmâi pe loc. O petră de pe inimă-ți se duce
Alinându-ți tot amorul în cântarea tristă, dulce.

Ș'a lăsat-o lângă glugă. — Vêntul printre pěr-ii sare
Îi desface și înódă. Și chiar rësărise luna
Și cu raza-i luminézá përul de argint sërmana
Cugeta că îl va face mai voios cu-a sa lumină
Luminându-i calea, fața. Dar în fugă mai nebună
Alerga acum bëtrânul ca la codru să ajungă!
Ĕtă-l și ajuns în urmă ostenit slăbit, de fugă ...

Frontispiciul publicației *Unirea* din Blaj și pagină din *Amintiri*, poezia de debut a scriitorului (8 iulie 1899).

1788

PROGRAMA

Gimnasiuluĭ superior gr.-cat.

din Blaș

pre

anul scolastic 1899/900.

Balazsfalva (Blaș.) 1900.
Tipografia Seminariului gr.-cat.

Coperta *Programei* Gimnaziului din Blaj și începutul *Raportului* pe anul școlar 1899/1900 în care Agârbiceanu figurează ca secretar al societății de lectură.

Raport

despre activitatea societății de lectură.

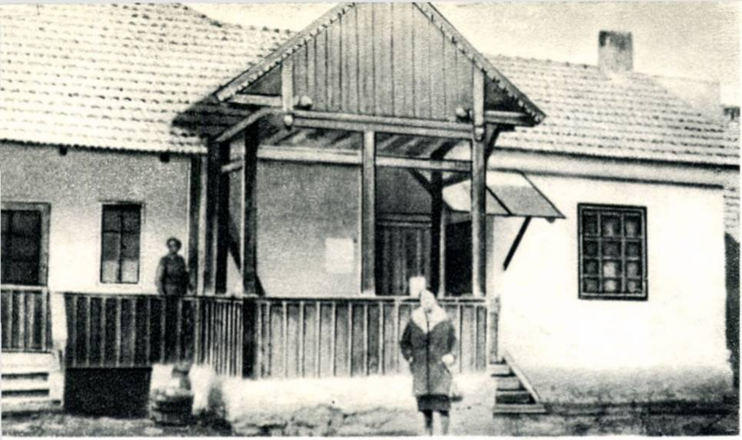
Societatea a constat din 53 membrii ordinari, toți scolar[i] cl. VII și VIII.

Activitatea și-a început-o în 21 Sept. când s'a ținut ș[edința] constitutivă, în care s'a ales următorul comitet: Octavian Popa cl[.] președinte; Ioan Agârbicean cl. VIII secretar; Iulian Aldica cl. bibliotecar; Emil Pop cl. VII vice-bibliotecar; Ioan Hossu cl. controlor; Ambrosiŭ Metea cl. VII notar; Iosif Bogdan cl. VII e[...]

Tot atunci s'a ales o comisiune pentru censurarea oper[elor] incurse. Aŭ fost aleși: Ioan Cristian cl. VIII, Octavian Florea cl. Eugen Rus cl. VIII, Nicolaŭ Ciura cl. VII, Ștefan Pop cl. [...] Virgil Șeroșan cl. VII.

Societatea a ținut 26 ședințe: 8 literari, 8 critisătóre, [...] ministrative și 1 festivă.

Aŭ incurs 36 operate, 6 în poesie și 30 în prosă. S'aŭ [...] 32 și anume: 6 poesii și 26 în prosă: novele, critice, analise, [...] lorice. S'aŭ declamat poesii din Alexandri, Eminescu, V[...] Coșbuc ș. a.



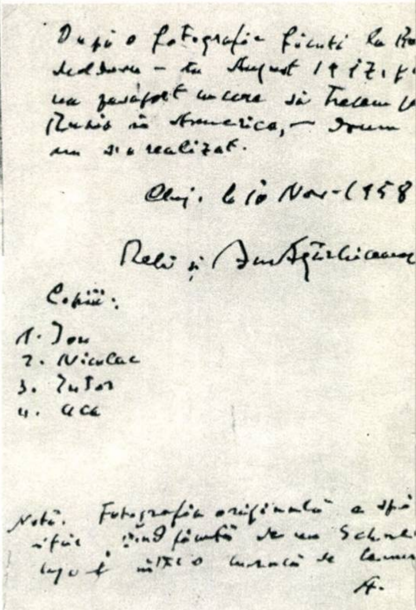
Casa din Bucium-Şasa (Munţii Apuseni)
în care a locuit scriitorul între 1906—1910.
În faţa casei fiica scriitorului (Colecţia familiei).

Şteampuri din Munţii Apuseni (După *Istoria României*, IV, p. 411).





I. Agârbiceanu
cu familia, în 1917,
în refugiu în Moldova
(Colecția familiei).



După o fotografie făcută la Ro
Moldova — în August 1917,
un pașaport cu care să trecem
Rusia în America, — drum
nu s-a realizat.

Cluj, la 10 Nov. 1958

Relu și Ion Agârbiceanu

Copiii:

1. Ion
2. Nicolae
3. Tudor
4. Ica

Notă. Fotografia originală

A.

Explicațiile
scriitorului
la fotografia
din 1917
(Colecția familiei).



PATRIA

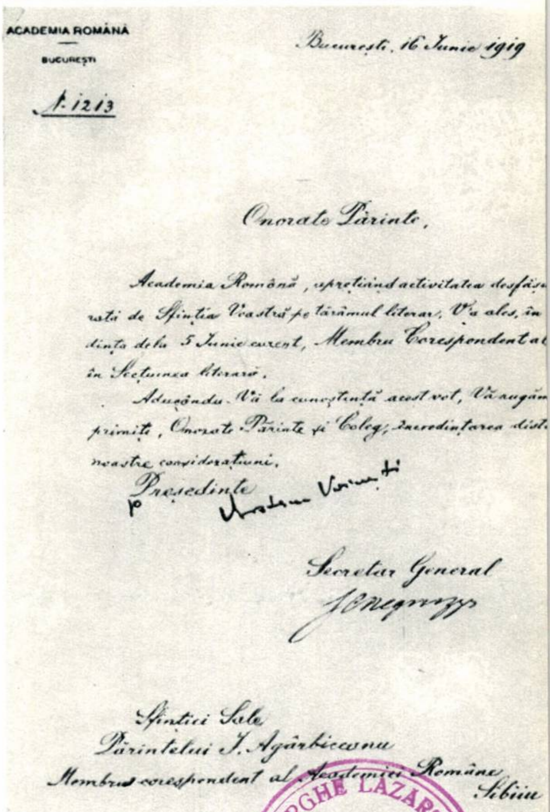
RGAN AL PARTIDULUI NATIONAL ROMÂN

Director: ...on Agârbiceanu | Apare în fiecare zi de lucru dimineaţa | Abonamentul pe an | Dr. Sebastian Bornemisa

Anul I. ✲ Joi, 15 Maiu 1919 ✲ Nr. 72

Lucian Blaga

Un articol al lui I. Agârbiceanu despre Blaga, (15 mai 1919), apărut în *Patria*.



ACADEMIA ROMÂNĂ

BUCUREŞTI

No 1213

Bucureşti, 16 Iunie 1919

Onorate Părinte,

Academia Română, apreţiind activitatea desfăşu-rată de Sfinţia Voastră pe tărâmul literar, V'a ales, în [şe]dinţa dela 5 Iunie curent, Membru Corespondent al[...] în Secţiunea literară.

Aducându-Vă la cunoştinţă acest vot, Vă rugăm primiţi, Onorate Părinte şi Coleg, încredinţarea dist[inse]i noastre consideraţiuni.

Presedinte
p [signature]

Secretar General
[signature]

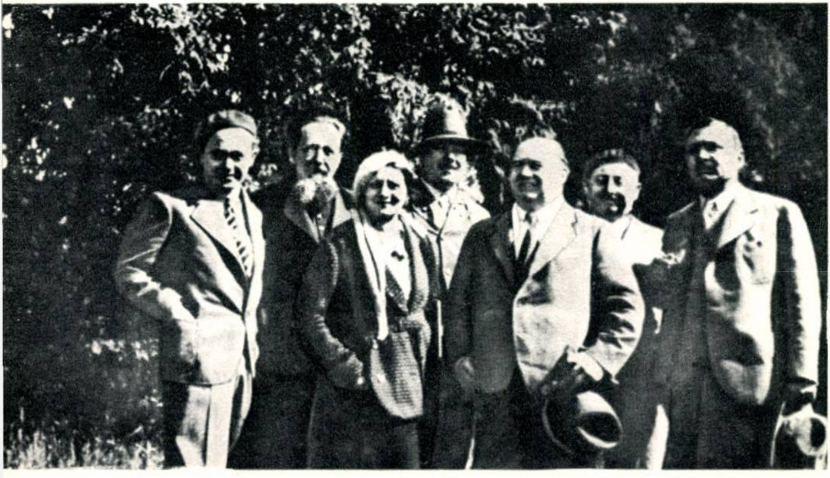
Sfinţiei Sale
Părintelui I. Agârbiceanu
Membru corespondent al Academiei Române
Sibiu

Adresa Academiei Române din 16 iunie 1919, prin care scriitorul este înştiinţat că a fost ales membru corespondent (Colecţia familiei).

O clipă de răgaz.
În curtea locuinței
din Cluj (1927.
(Colecția dr. T. Agârbiceanu)



I. Agârbiceanu cu soția
în excursie,
în Cîmpia transilvană.
La dreapta scriitorului
prof. D. D. Roșca
(Colecția
dr. T. Agârbiceanu).





În excursie la viile din Aiud (1937).
I. Agârbiceanu, soţia, Maria Magdalena (fiica)
şi T. Agârbiceanu (fiul) (Colecţia dr. T. Agârbiceanu).

Casa scriitorului (Cluj, str. Andrei Mureşanu.
Colecţia familiei).



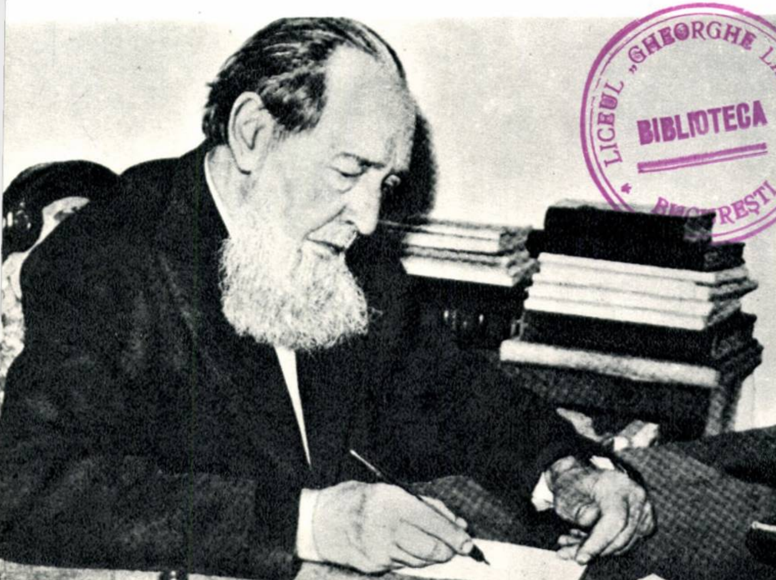


În fața casei din Cluj,
în 1938 (Colecția familiei).



Scriitorul şi dr. Iuliu Haţieganu
la lucrările «Astrei» (Colecţia familiei).

La masa de lucru (Colecţia familiei)





Ion Agârbiceanu,
în București, în 1954,
cu doi dintre fiii săi:
fizicianul acad. prof.
I. Agârbiceanu
(dreapta scriitorului)
și dr. T. Agârbiceanu
(Colecția acad.
prof. I. Agârbiceanu).



În familie,
în curtea locuinței
din Cluj (1958).
I. Agârbiceanu și soția, dr. T. Agârbiceanu,
soția și fiul (Colecția dr. T. Agârbiceanu).



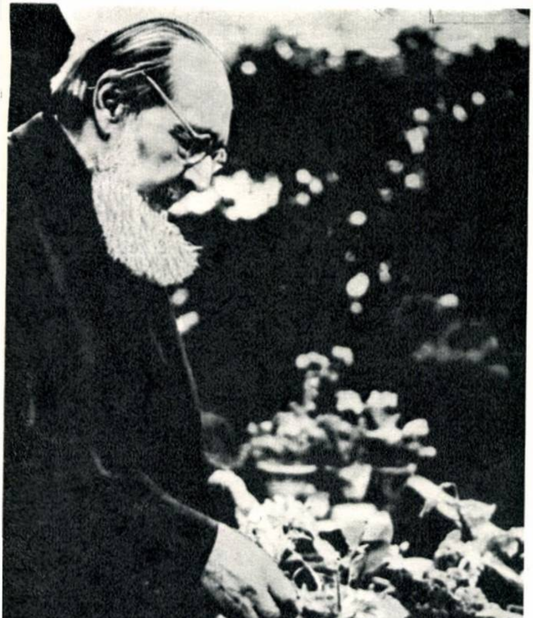
Cu familia la Vatra Dornei, în august 1959.
La dreapta scriitorului: Maria Magdalena, soția
și dr. T. Agârbiceanu. La stînga: soția lui T. Agârbiceanu.
și dramaturgul Ion Luca (Colecția familiei).

Familia lui I. Agârbiceanu. Maria Aurelia (soția scriitorului),
dr. T. Agârbiceanu și soția (sus), Maria Magdalena
și fizicianul I. Agârbiceanu. Lipsește sculptorul și muzicianul N. Agârbiceanu.
(Colecția acad. prof. I. Agârbiceanu).



Pe terasa
locuinței
din Cluj
(Colecția familiei).





Pasiunea florilor.
Pe terasa locuinței
din Cluj, în 1961
(Colecția dr. T. Agârbiceanu).



Sărbătorirea scriitorului la Academia R.S. România, Filiala Cluj. (1962). În prezidiu: acad. V. Eftimiu, acad. Raluca Ripan, acad. M. Beniuc (Colecția P. Popescu-Gogan).

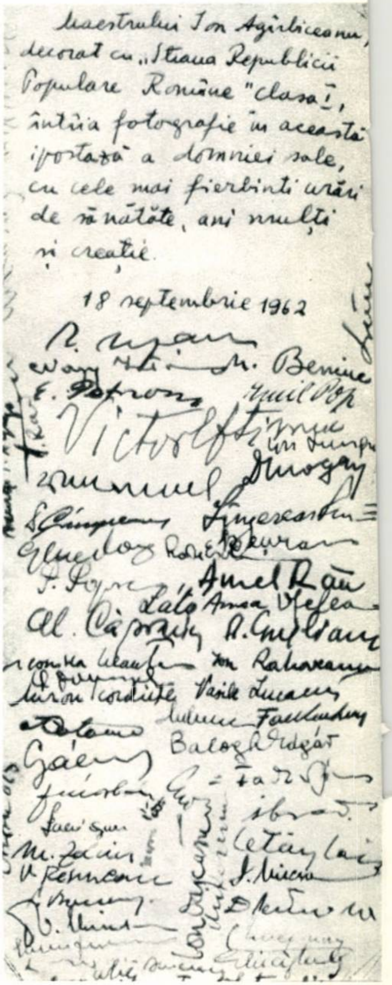
ărbătorirea scriitorului (Cluj, 1962): Agârbiceanu, soția și scriitorii M. Beniuc și I. Brad (Colecția familiei).





După decorarea
cu Ordinul
Steaua Republicii cl. I
(Septembrie 1962.
Colecția familiei).

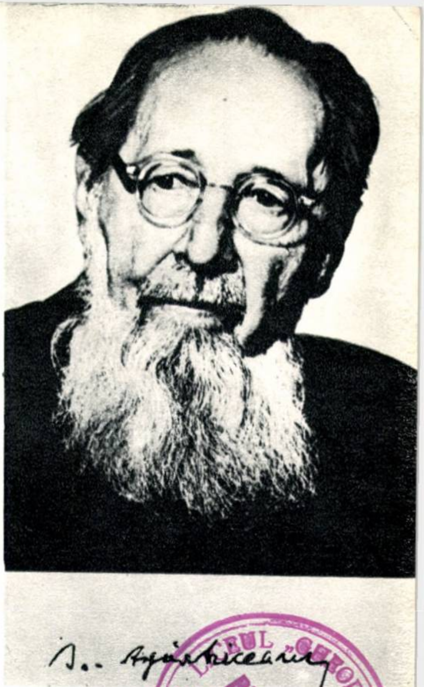
Urări
adresate scriitorul
la sărbătorirea
(septembrie, 196
Colecția familiei



Maestrului Ion Agîrbiceanu,
decorat cu „Steaua Republicii
Populare Române" clasa I,
întîia fotografie în această
ipostază a domniei sale,
cu cele mai fierbinți urări
de sănătate, ani mulți
și creație.

18 septembrie 1962

Portret cu semnătura
autografă
(Colecția familiei).



La masa de lucru,
în ultimul an al vieții
(septembrie 1962.
Colecția familiei).



Redactor: MARIN GHEORGHE
Tehnoredactor: VALERIA POSTELNICU

Apărut 1970. Comanda 9080. Hîrtie Tipar înalt A de 80 g/m² 700×1000/32. Coli de tipar 5,25. C. Z. pentru bibliotecile mici 8 R-31

Tiparul executat sub comanda 90 272 la Combinatul Poligrafic «Casa Scînteii», Piața Scînteii nr. 1, București
Republica Socialistă România

Lei 3,75

EDITURA ALBATROS